

Tilburg University

Gerard Philips. Dagboek van twee reizen door Belgisch Congo en Ruanda-Urundi, 1957 en 1959

Schelkens, Karim; Claes, Dirk

Publication date:
2019

Document Version
Version created as part of publication process; publisher's layout; not normally made publicly available

[Link to publication in Tilburg University Research Portal](#)

Citation for published version (APA):
Schelkens, K., & Claes, D. (2019). *Gerard Philips. Dagboek van twee reizen door Belgisch Congo en Ruanda-Urundi, 1957 en 1959: Kritisch ingeleide en geannoteerde editie*. (Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis; Vol. 28). Koninklijke commissie voor geschiedenis.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

COMMISSION ROYALE D'HISTOIRE

Président	THÉRÈSE DE HEMPTINNE
Vice-Président	CLAUDE DE MOREAU DE GERBEHAYE
Secrétaire-trésorier	GUY VANTHEMSCHE
Secrétaire-trésorier adjoint	JEAN-LOUIS KUPPER
Membres	JEAN-MARIE DUVOSQUEL JEAN-MARIE CAUCHIES GUSTAAF JANSSENS JOZEF VAN LOON HERMAN VAN GOETHEM KAREL VELLE BRUNO DEMOULIN VALÉRIE PIETTE JO TOLLEBEEK JEAN-MARIE YANTE JEROEN DEPLOIGE
Membres honoraires	JAN GOOSSENS WALTER PREVENIER ANDRÉ GOOSSE LUDO MILIS CLAUDE BRUNEEL
Secrétaire	JEAN-LUC DE PAEPE

DAGBOEK VAN TWEE REIZEN IN
BELGISCH CONGO EN RUANDA-URUNDI
(1957 EN 1959)

Gerard Philips

ACADÉMIE ROYALE
DE BELGIQUE

KONINKLIJKE VLAAMSE ACADEMIE
VAN BELGIË

COMMISSION ROYALE D'HISTOIRE

KONINKLIJKE COMMISSIE VOOR GESCHIEDENIS

Dagboek van twee reizen in Belgisch Congo en Ruanda-Urundi (1957 en 1959)

Gerard Philips

Dr. Karim SCHELKENS (red.)

Dr. Dirk CLAES (red.)

BRUXELLES
PALAIS DES ACADEMIES
RUE DUCALE, 1

BRUSSEL
PALEIS DER ACADEMIËN
HERTOGSSTRAAT, 1

2019

COMMUNICATIONS s.p.r.l.,
IMPRIMEUR DE LA COMMISSION ROYALE D'HISTOIRE
DRUKKER VAN DE KONINKLIJKE COMMISSIE VOOR GESCHIEDENIS

© COMMISSION ROYALE D'HISTOIRE
Palais des Académies
Rue Ducale 1
B-1000 Bruxelles
www.commissionroyalehistoire.be

© KONINKLIJKE COMMISSIE VOOR GESCHIEDENIS
Paleis der Academiën
Hertogsstraat, 1
B-1000 Brussel
www.kcgeschiedenis.be

Pour toute information sur notre fonds et les nouveautés, consultez notre site web :
www.commissionroyalehistoire.be

Voor alle informatie over het fonds en over nieuwe publicaties, zie de website :
www.kcgeschiedenis.be

Avec le soutien financier de la Politique scientifique fédérale
Met de financiële steun van de Federaal Wetenschapsbeleid

Avec le soutien de la Loterie nationale
Met de steun van de Nationale Loterij

Tous droits réservés pour tous pays.

Il est interdit, sauf accord préalable et écrit de l'éditeur, de reproduire (notamment par photocopie, filmage ou digitalisation) partiellement ou totalement le présent ouvrage, de le stocker dans une base de données ou de le communiquer au public, sous quelque forme et de quelque manière que ce soit.

Alle rechten voorbehouden voor alle landen. Op dit boek rust copyright.

Behoudens de uitdrukkelijk bij wet bepaalde uitzonderingen, mag niets van dit boek door fotokopie, microfilm of dataopslag of op welke andere wijze ook worden gekopieerd of vermenigvuldigd of worden opgenomen dan wel gebruikt in informatieverwerkingssystemen, zonder de voorafgaande en schriftelijke toestemming van de uitgever.

ISSN 0001-415X
ISBN 978-2-87044-016-2
D/2018/0093/3

Printed in Belgium

INLEIDING

1. Gerard Philips, ‘sénateur malgré lui’ (1)

Een bronuitgave sluit noodzakelijkerwijs een notitie over de auteur van de bron in. Zo ook de editie van dit reisdagboek van senator, priester en hoogleraar Gerard Gustaaf Alphons Philips. Dat Philips deze uiteenlopende functies in zijn persoon verenigde, illustreert met name de waarde van dit volume. Wanneer hij in de zomer van 1957 en 1959 door de Belgische kolonie reisde, deed Philips dit in elk van deze drie hoedanigheden. Het maakt zijn dagelijkse neergepende reisverslag tot een uniek tijdsdocument. Philips kende, bezocht en portretteerde het politieke, kerkelijke en academische milieu in de kolonie. Zijn reisverslag biedt dan ook, meer dan sommige andere bronnen, zicht op de verwevenheid van deze drie domeinen in de laatste jaren van Belgisch Congo.

Ondanks deze verwevenheid van functies en milieus, blijft Philips voor het brede publiek een nobele onbekende, a fortiori waar het de politieke geschiedenis van het naoorlogse België betreft. Zijn naam verschijnt een enkele maal in de memoires van premier Gaston Eyskens(2), maar hij lijkt verder geen stempel te hebben gedrukt. Die onbekendheid maskeert echter zijn faam op een ander terrein, dat van de geschiedenis van kerk en theologie. Wie de wetenschappelijke literatuur over het twintigste-eeuwse katholicisme raadpleegt, met name over het Tweede Vaticaans Concilie (1962-1965), vindt talloze verwijzingen naar Philips, die door de meeste onderzoekers als een van de voornaamste architecten van de vernieuwde conciliaire kerkvisie wordt beschouwd(3). Het Congolese reisdagboek dat hier voorligt beslaat een periode die voorafgaat aan de conciliaire jaren en de uitgave ervan nuanceert deels het bestaande beeld van Philips. In deze notities verschijnt hij immers

(1) Het citaat komt uit een van Philips' boekjes met geestelijke notities Zie Leuven, Centrum voor Conciliestudie Vaticanum II (CSVII), *Geestelijke notities Gerard Philips*, cahier VIII, 31 mei 1955: 'Eens heeft men mij de titel gegeven: le sénateur malgré lui. Dat is inderdaad juist. Mijn houding is maar alleen te verdedigen zolang die titel voor mij waarachtig blijft. Komt hij weg te vallen, dan kan ik daar niet meer komen met opgeheven hoofd'.

(2) Gaston EYSKENS, *De memoires*, Tielt, 1993, p. 527.

(3) In dit verband melden we dat de hier voorliggende editie aansluit bij onze eerdere bronuitgave van Philips' conciliedagboeken, zie Karim SCHELKENS, *Carnets conciliaires de Mgr. Gérard Philips, secrétaire adjoint de la commission doctrinale*. Texte néerlandais avec traduction française et commentaires. Introduction par Leo Declerck, Leuven, 2006.

Een blik op het lemma 'Philips' in het bibliografisch repertorium van Philippe J. Roy, *Bibliographie du Concile Vatican II*, Rome, 2012 (Atti e documenti, 34), toont meteen een twintigtal internationale studies die aan de rol van Philips op het concilie werden gewijd. De meest prominente bijdrage in deze is te vinden in het boek van Jan Grootaers, *Actes et acteurs à Vatican II*, Leuven, 1998 (Bibliotheca Ephemeridum Theologicarum Lovaniensium, 139), p. 382-419, waar een hoofdstuk gewijd is aan Philips, onder de titel Gérard Philips, "la force dans la faiblesse".

niet louter als theoloog, maar toont zich bij uitstek de combinatie van academicus, priester én senator die hij was. De senatoriële ervaring die hij vooral door zijn werk in commissies opdeed, en de reizen door Belgisch Congo als een concreet uitvloeisel hiervan, speelden een rol van betekenis in Philips' leven en werk, hetgeen in het bijzonder tot uiting kwam in zijn latere succesvolle kerkelijke, in casu conciliaire carrière.

2. Priester, academicus en senator

Gerard Philips werd op 29 april 1899 geboren in Sint-Truiden (4). Als oudste zoon van Antoon Philips en Florentina Ceustermans had hij nog een broer en drie zussen, vier andere kinderen van het gezin overleden op prille leeftijd (5). Philips volgde secundair onderwijs aan het Kleinseminarie van zijn geboortestad en studeerde er in 1917 af. Als jonge priesterkandidaat studeerde hij vervolgens twee jaar filosofie aan het Truiense Filosoficum.

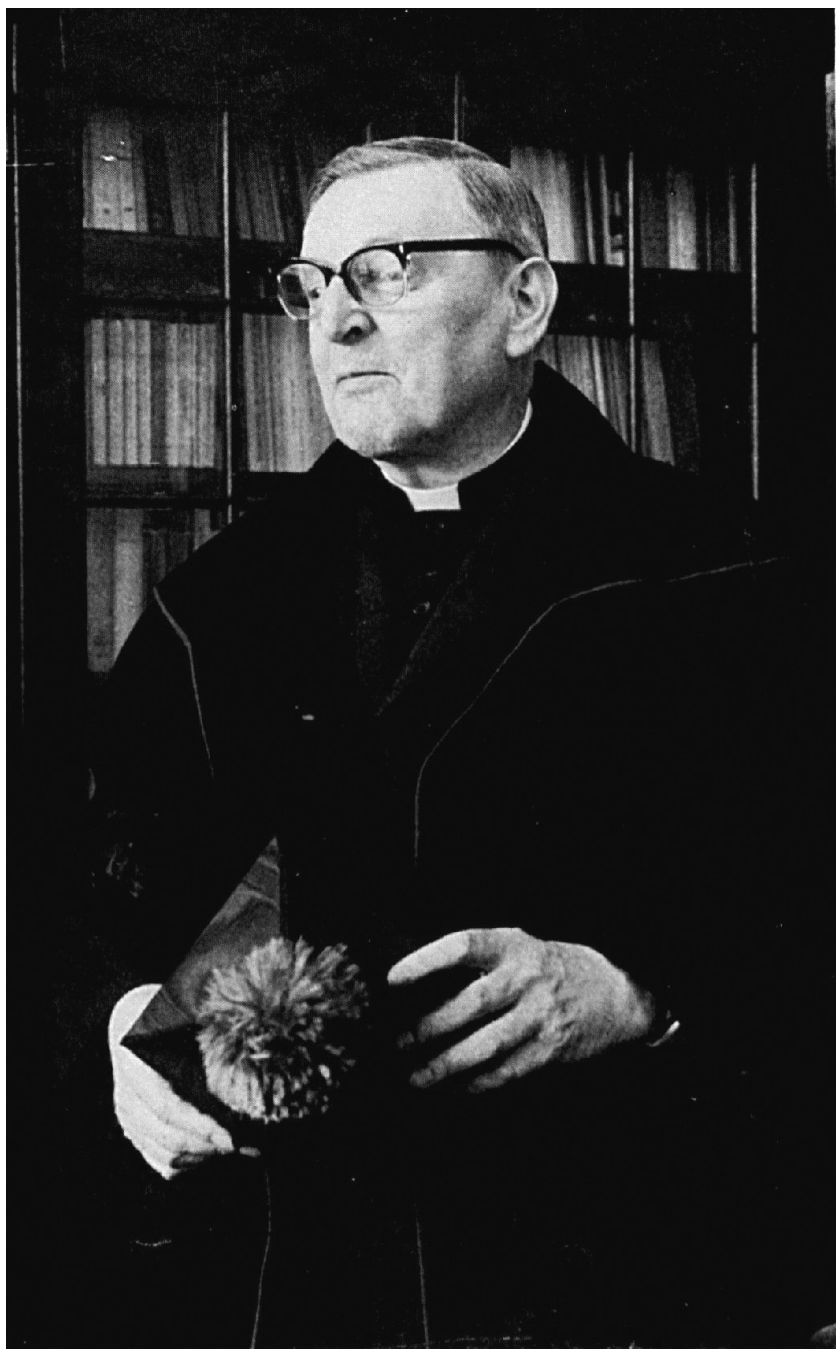
In 1919 zond de Luikse bisschop Martinus Hubertus Rutten hem naar Rome voor theologiestudies aan de Gregoriaanse universiteit. Philips, die op 23 december 1922 in Luik de priesterwijding ontving, bleek een uitmuntend student. Hij volgde college bij prominente jezuïetentheologen als Louis Billot, Arthur Vermeersch en Maurice de la Taille – onder wiens leiding hij in 1925 zijn proefschrift voor de graad van *magister aggregatus* presenteerde. Philips' dissertatie over de rol van het kwaad in de theologie van Augustinus leverde hem het hoogste punt op tot dan toe aan de Gregoriana toegekend (6). Gedurende zijn Romeinse studietijd verbleef Philips aan het Belgisch Pauselijk College aan de Quattro Fontane, met studiegenoten als de latere kardinaal Leo-Jozef Suenens, en drie toekomstige Doornikse bisschoppen, Étienne Carton de Wiart, Louis Delmotte en Charles-Marie Himmer (7). Die Romeinse jaren leverden hem een uitgebreid kerkelijk netwerk op, en na zijn studies groeide Philips snel uit tot een prominente zij het discrete figuur in de Belgische katholieke kerk. In 1925 werd hij als filosofiedocent aangesteld aan het Kleinseminarie van Sint-Truiden en twee jaar later promoveerde hij tot professor in de systematische theologie aan het Luikse Grootseminarie, een functie die hij uitoefende tot september 1944. In 1927 werd Philips in het algemeen bestuur

(4) Verdere informatie over Philips kan onder meer gevonden worden in: Casimir CLAES, "In memoriam monseigneur G. Philips", *De Boer*, 78, 1972, p. 18; Joseph COPPENS, "Monseigneur Gérard Philips. In Memoriam", *Ephemerides Theologicae Lovanienses*, 48, 1972, p. 321-332; Albert DESCAMPS, "In memoriam Monseigneur G. Philips", *Revue théologique de Louvain*, 3, 1972, p. 378-381.

(5) Philips refereerde hieraan aan het einde van de notitie van 29 juni 1957, wanneer hij bericht kreeg van het overlijden van een boreling in zijn familie. De vier overleden kinderen stierven overigens niet bij de geboorte, maar elk van hen na enkele levensjaren.

(6) Twee jaar na de verdediging verscheen het werk als band zeventien in de door de jezuïeten uitgegeven reeks *Museum Lessianum*. Zie Gerard PHILIPS, *La raison d'être du Mal d'après saint Augustin. Dissertation présentée pour le grade de Maître agrégé en Théologie de l'Université Grégorienne de Rome*, Leuven, 1927.

(7) Zie Johan ICKX, *De alumni van het Belgisch Pauselijk College te Rome*, Rome, 1994, p. 380-382.

Gerard Philips.

van het Davidsfonds opgenomen, waar hij samen met de Leuvense ethicus Arthur Janssen (1886-1979) decennia lang deel van uitmaakte.

De oorlogsjaren brachten een nieuwe promotie: in 1942 benoemde kardinaal Van Roey Philips tot *maître de conférences* aan de Leuvense theologische faculteit, ter ondersteuning van professor Joseph Bittremieux (1878-1950)(8). Deze aanstelling was voor Philips geen onverdeeld positieve ervaring: hij voelde zich in Leuven een buitenstaander en bleef zich daar tot de late jaren 1950 scherp van bewust, getuige enkele passages in het Congolese reisdagboek met openlijke kritiek op de Leuvense theologische school en haar naar zijn aanvoelen achterhaalde hang tot ‘historicisme’(9). Die ongemakkelijke positie hing samen met het feit dat zijn benoeming werd opgevat als een parachuteringsoplast van kardinaal Van Roey, in de nasleep van de affaire René Draguet. Deze Leuvense hoogleraar theologie liep in 1942 een Vaticaanse doceerverbod op(10) en de Mechelse kardinaal greep de sanctie aan om het professorenkorps te herschikken en het theologisch onderwijs door te lichten. Draguet kreeg een lesopdracht aan de faculteit Wijsbegeerte en Letteren, zijn vervanging ging inhoudelijk gepaard met een debat over de ‘Leuvense methode’, en praktisch gesproken kwam ze neer op een gedeeltelijke overname van Bittremieux’ onderwijsopdracht door Philips(11). Deze laatste wist zich weliswaar gesteund door de kardinaal, maar voelde zich lange tijd een outsider in Leuven.

Philips’ positie verbeterde aanzienlijk met de aankondiging en voorbereiding van het concilie (1959-1962), maar vooral met de komst van een nieuwe

(8) Philips kwam hier voor het eerst concreet in aanraking met de Congolese context, aangezien de broer van de hoogleraar, Léon Bittremieux (1880-1946) als missionaris van Scheut aanwezig was in Kangu, later in Muanda, en een grote interesse aan de dag legde voor de etnologische en taalkundige studie van de Mayombe-cultuur. Voor meer achtergrond, zie Jo TOLLEBEEK *et al.* (ed.), *Mayombe. Rituele beelden uit Congo*, Tielt, 2010.

(9) Zie de dagboeknotitie van 25 juli 1959.

(10) De sancties van 1942 kaderden in de internationale debatten rond de zogeheten ‘nouvelle théologie’, een beweging die de katholieke theologie wou vernieuwen op grond van een herbronning, en die in conflict kwam met het heersende katholieke neothomisme. De beweging zou uiteindelijk door Rome gekortwiek worden met de encycliciek *Humani generis* uit 1950. In België troffen de sancties theologen als Draguet, Louis Charlier en Dominicus De Petter. Zie voor meer achtergrond René GUELLEY, “Les antécédents de l’encyclique ‘*Humani generis*’ dans les sanctions romaines de 1942: Chenu, Charlier, Draguet”, *Revue d’Histoire ecclésiastique*, 81, 1986, p. 421-497. Boeiend in dit verband is dat één van de Congolese studenten die Philips tijdens zijn reis ontmoet later ook deze ontwikkelingen zou bestuderen, zie Tarcis TSHIBANGU, *La théologie comme science au XXème siècle*, Kinshasa, 1980.

(11) Zie over de affaire Draguet en de positie van Philips daarin, de recente studie van Ward DE PRIL, *Theological Renewal and the Resurgence of Integrism. The René Draguet Case in Its Context*, Leuven, 2016, p. 239-242. Ook over Philips’ positie aan de Leuvense faculteit, zie Dirk CLAES, *Theologie in tijden van verandering. De theologische faculteit te Leuven in de twintigste eeuw 1900-1968*, ongepubliceerd proefschrift, KU Leuven, Leuven, 2004, p. 8, 310-316. Zie ook Mechelen, Archief Aartsbisdom Mechelen (AAM), Archief J.E. Van Roey, IV: briefwisseling i.v.m. de opvolging van Bittremieux, de casus Draguet en de benoeming van Philips aan de theologische faculteit.

aartsbisshop, Leo Jozef Suenens(12). De intense samenwerking van deze laatste met een ruime groep Leuvense theologen bepaalde de uitstraling van de zogeheten 'squadra belga' (13) en deed voor de Limburgse priester-senator de verhoudingen met zijn academische collegae kantelen. Bij zijn emeritaat in 1969, vier jaar na Vaticanum II, werd hij dan ook uitgebreid gevierd(14). In het bijzonder werd Philips gelauwerd om zijn open maar kritische instelling, die tot een groot aantal publicaties over zowat alle thema's van de katholieke dogmatiek leidde. Centraal stonden daarin thema's als de genadeleer, de christologie en de mariologie, maar het was vooral de ecclesiologie of kerkleer die hem het nauwst aan het hart lag. Philips wist hierin speculatieve reflectie te verbinden met aandacht voor de concrete inbedding van de kerk en haar structuren in de maatschappelijke en historische context. Dit contextbewustzijn is geen detail. Het toont zich in zijn senatoriële arbeid, is duidelijk aanwezig in zijn Congolese avontuur, en in de aandacht voor de positie van de leek in de kerk, die hij al in de preconcliaire tijd zowel in de theologie als naar de praktijk wist te vertalen(15).

Philips' oeuvre vormde een genuanceerd pleidooi voor een vernieuwing van de visie op missies en voor aandacht voor de kerk van onderuit, en dit al in de jaren 1950, waarin het officiële katholieke discours eerder gesloten en defensief was. Aan de basis van deze vrij ongebruikelijke openheid lag Philips' betrokkenheid bij de Katholieke Actie, waarin hij nauw samenwerkte met sleutelfiguren als de Brugse kanunnik Karel Dubois (1895-1956) en de Hasseltse priester-senator Pieter-Jan Broeckx (1881-1968). In het bisdom Luik was Philips vanaf 1927 en tijdens de jaren 1930 actief als aalmoezenier van de katholieke studenten- en jeugdbewegingen (16). Op een pijnlijk incident

(12) Na zijn aanstelling aan de Leuvense theologische faculteit in 1942 werd Philips opgenomen in een theologische studiegroep die, onder leiding van de toenmalige vice-rector Leo Jozef Suenens, maandelijks samenkwam om over actuele theologische onderwerpen te discussiëren. Lucien Cerfaux, Gustave Thils, en de jezuïet Édouard Dhanis, collega-professoren (en latere medewerkers tijdens het concilie) maakten hier onder anderen deel van uit. Zie CLAES, *Theologie in tijden van verandering*, op. cit., p. 16.

(13) Over Philips' positie binnen de squadra belga, zie Claude SOETENS, "La 'Squadra belga' au Concile Vatican II", in Luc COURTOIS en Jean PIROTTE (eds.), *Foi, Gestes et Institutions religieuses aux 19e et 20e siècles*, Louvain-la-Neuve, 1991, p. 159-172.

(14) Albert DESCAMPS en Joseph COPPENS, *Ecclesia a Spiritu Sancto edocta. Lumen Gentium*, 53. *Mélanges théologiques*, Gembloux, 1970.

(15) Gerard PHILIPS, "De leek tegenover het mysterie van de kerk", *Tijdschrift voor Geestelijk Leven*, 7, 1951, p. 537-555; ID., "Het wereldcongres voor het Lekenapostolaat, Rome 7-14 okt. 1951", *Documentatie*, 7, 1951, p. 259-262; ID., "Réflexions d'un théologien sur les Conclusions du Congrès mondial de l'Apostolat des laïcs et le discours de Sa Sainteté", *Notes de pastorale jociste*, 17, p. 1951-52, p. 50-54; ID., "Voor meer geloofsleven", *Nova et Vetera*, 29, 1951-52, p. 362-365; ID., *De leek in de kerk*, Leuven, 1952 (Davidsfonds Keurreeks, bd. 48). ID., "L'appel de Rome à l'apostolat des laïcs. À propos d'un congrès mondial", *Revue générale belge*, 94, 1958, p. 21-33.

(16) Zie in dat verband onder meer volgende publicaties: Gerard PHILIPS, "L'action catholique est-elle obligatoire?", *Revue ecclésiastique de Liège*, 28, 1936-37, p. 304-310; ID., "Église d'autorité ou église d'esprit", *Revue ecclésiastique de Liège*, 28, 1936-37, p. 372-377; ID., "Opvoeding tot kerkelijke tucht", *Katholieke Actie-Tijdingen*, 3, 1937, p. 181-199; ID., "Corps mystique et Action catholique", *Revue ecclésiastique de Liège*, 29, 1937-38, p. 3-19; ID., *Ordo ducit ad Deum. Gedachten over K.A.-apostolaat*, Hasselt, 1944; ID., *Katholieke Aktie, Vlaamse Beweging en Politiek*, Leuven, 1949.

in 1931 na, toen een groep Vlaamse KA-bedevaarders scherp werd vermaand door paus Pius XI, die ten onrechte aannam dat zij niet over een bisschoppelijk mandaat beschikten (17), werd zijn engagement hogelijk gewaardeerd door de kerkelijke overheden (18). In 1952 werd Philips door kardinaal Van Roey aangesteld als algemeen voorzitter van het overkoepelende Jeugdverbond voor Katholieke Actie (JVKA), wat hem een sleutelrol gaf in de opkomende debatten over de rol van de leek in het kerkelijk leven. Als lid van het 'Permanent comité van internationale congressen van het Lekenapostolaat' (COPECIAL) was hij prominent aanwezig op verscheidene internationale congressen en werkte hij al vóór het concilie nauw samen met invloedrijke katholieke denkers als de Franse dominicaan Yves Congar (1904-1995). Deze laatste zou op 13 maart 1964, tijdens Vaticanum II, Philips als volgt typeren:

“Celui-ci réunit un don extraordinaire de qualités moyennes. Personne n'aurait pu faire ni réussir ce qu'il a fait et ce qu'il réussit.

Il doit cela d'abord à une grande solidité intellectuelle. Il connaît très bien son affaire. Il voit clair. Il a présenté les articulations et la documentation de la question. Il situe bien les problèmes. Ensuite [il doit cela] à son caractère pacifique, avenant, conciliant. Il accueille tout le monde et tout. Il en a fait ensuite ce qu'il veut, mais tout le monde a été accueilli, mis en confiance. Il joint à cela une grande loyauté. À personne il n'apparaît comme l'homme d'un parti. [...]” (19)

Congars lofrede roemt verder vooral Philips' sleutelrol in de vernieuwingen van het kerkelijk denken tijdens het Tweede Vaticaans Concilie. Maar de karakterisering is minstens even relevant voor de jaren 1950 en Philips' positie als senator. Op grond van zijn functie in de katholieke actie, zijn meertaligheid en zijn intellectuele ruimdenkendheid werd hij in 1953 door priester-senator Pieter-Jan Broeckx als gedoodverfde opvolger naar voren geschoven (20). Met akkoord van kardinaal Van Roey nam Philips het ambt van gecoöpteerd senator op, om het pas vijftien jaar later, met de verkiezingen van maart 1968, als laatste der Mohikanen weer neer te leggen.

De uitgave die hier voorligt geeft vanuit het Congolese perspectief een heldere inkijk in Philips' belangrijkste politieke stand- en strijdpunten: de

(17) Philips werd hiervoor op de nuntiatuur in Brussel ter verantwoording geroepen, waar hij een onderwerpsbrief aan Pius XI zou schrijven, dit tot tevredenheid van kardinaal Van Roey. Zie hierover een schrijven van nuntius Micara aan kardinaal Van Roey van 13 oktober 1931. Mechelen, AAM, Archief J.E. Van Roey, II.A.16.

(18) In een brief van 27 augustus 1942 van Mgr. Kerkhofs, bisschop van Luik, aan kardinaal Van Roey, roemde eerstgenoemde Philips voor zijn inzet in de Katholieke Actie in Limburg: 'Il accepte la place que votre Éminence lui présente, et je le Vous cède de bon coeur, ..., que dans l'Action Catholique dans le Limbourg qu'il dirigeait avec grand prestige et grand talent'. Zie AAM, Archief J.E. Van Roey, IV.5. Philips had de onafhankelijke vlaamsgezinde katholieke studentenverenigingen op de leest van de Katholieke Actie geschoeid en onder bisschoppelijk gezag gebracht. Twee jaar later werd hij provinciaal proost van het Jeugdverbond voor Katholieke Actie.

(19) Yves CONGAR, *Mon journal du Concile*. Présenté et annoté par Éric Mahieu, Parijs, 2002, vol. 2, p. 55.

(20) Zie Luc VINTS, *P.J. Broeckx en de christelijke arbeidersbeweging in Limburg*, Leuven, 1989. Over de overdracht van de senatoriële functies, meldt Vints op p. 319: 'die opvolging had hij zelf mee geregeld. Hij had als het ware gewacht tot hij zeker was dat alles in kannen en kruiken was. Op 25 april had Philips hem laten weten dat 'het aangekondigde onderhoud het verloop heeft gekend dat gij voorzien had'.

schoolstrijd van de late jaren 1950(21), de omgang met de jeugdbewegingen en de Belgische koloniale politiek. We gaan hier dieper op in bij de bespreking van de waarde van de bron, voorlopig volstaat het erop te wijzen dat Philips op grond van de verschillende posities die hij innam, een sleutelrol speelde bij de oprichting van de eerste volwaardige academische theologische faculteit in Centraal-Afrika, aan de universiteit Lovanium in het toenmalige Leopoldstad. Dit vereiste een uitgebreid netwerk en steun van politieke mandatarissen van meerdere partijen die hem doorgaans waardeerden als een ruimdenkend CVP-mandataris.

Uit het voorgaande mag blijken dat de drie facetten van Philips' carrière elkaar onderling beïnvloedden. Zijn zin voor academische nuance maakte dat hij uiterst zelden forse of sloganske politieke uitspraken deed, en in de katholieke zuil van de jaren 1950 waren kerkelijke en politieke netwerken de facto nog sterk verweven.

Aan het begin van deze inleiding meldden we dat Philips vooral gekend is omwille van zijn conciliaire rol. Zijn invloed werd al snel duidelijk: nog tijdens de voorbereidingsperiode van het concilie, in 1960, werd Philips aangesteld als consultor van de voorbereidende Theologische Commissie, een van de belangrijkste conciliaire organen(22). Tijdens het concilie zou al snel blijken dat Philips de eigenlijke spil was waarrond deze belangrijke en invloedrijke commissie draaide. Met name nadat hij vanaf 1963 *de facto* de positie overnam van de secretaris van de Doctrinale Commissie, de Nederlandse jezuïet Sebastiaan Tromp, en op grond van zijn politieke ervaring (in de senaatscommissies voor onderwijs en voor Belgisch Congo en Ruanda-Urundi) capabel was om er een discreet subtiele doch overheersende rol in te spelen(23).

Enigszins in contrast tot zijn invloed op het concilie verliep Philips' politieke parcours niet geheel rimpelloos. Toen hij op het CVP/PSC-partijcongres van maart 1960 in Charleroi, in een toespraak over 'liberté et personnalisme', uitspraken deed over het belang van tweetaligheid, kwam hem dat in de media op openlijke kritiek te staan. Het was voor hem een pijnlijke ervaring, en het markeerde een gestage neergang in de politiek, die nog versterkt werd door de Leuvense universitaire kwestie. In de vroege jaren 1960 deed deze politieke en kerkelijke spanningen in België hoog oplopen. Wanneer in februari 1962

(21) Zie hierover onder meer Wouter BEKE, *De ziel van een zuil. De christelijke volkspartij, 1945-1968*, Leuven, 2005, p. 291. Philips zelf publiceerde hierover, Gerard PHILIPS, "Der Schulkampf in Belgien", *Wort und Wahrheit*, 10, 1955, p. 493-504; Id., "Het wetsontwerp Collard. Redevoering in de Belgische Senaat, 14 juli 1955", *Ephemerides Theologicae Lovanienses*, 31, 1955, p. 578-588; Id., "Christelijke Partij, voorbijgestreefde formule?", *Tijdschrift voor Politiek*, 5, 1955, p. 479-497.

(22) Voor een beknopt verslag over Philips' positie op het concilie, zie het lemma door Karim SCHELKENS, "Philips, Gerard Gustaaf Alfons", in Peter WALTER en Michael QUINSKY (eds.), *Personenlexikon zum Zweiten Vatikanischen Konzil*, Freiburg im Breisgau, 2012, p. 213-214.

(23) Zie onder meer Jan GROOTAERS, *Primaauté et collégialité. Le dossier de Gérard Philips sur la Nota Explicativa Praevia (Lumen Gentium, Chap. III)*, Leuven, 1986. Philips' commentaar op de conciliaire constitutie wordt vandaag nog steeds als gezaghebbend beschouwd. Zie Gerard PHILIPS, *L'église et son mystère au II. Concile du Vatican. Histoire, texte et commentaire de la Constitution Lumen Gentium*, 2 vols., Doornik, 1967-1968.

de handtekening van Philips verscheen onder een oproep van de Association du Corps académique et du Personnel scientifique de l'Université de Louvain (ACAPSUL), voor het behoud van de positie van Franstalige professoren, werd hem dat door collegae academici en politici niet in dank afgenomen. Philips was een overtuigd unitarist en volgde hierin loyaal het standpunt van de kerkelijke overheid.

Het ACAPSUL-manifest versnelde tegelijk het einde van zijn engagement in het algemeen bestuur van het Davidsfonds. In het Congolese dagboek weerklonken in 1957 al echo's van zijn verslechterde verhouding met het bestuur. Vooral Philips' tegenwerking bij de oprichting van het Jong Davidsfonds werd hem kwalijk genomen. Ook hier klonk het verwijt dat hij te dicht bij de kerkelijke hiërarchie aanleunde en zich niet inzette voor de door het Davidsfonds ondersteunde Vlaamse ontvoogdingsstrijd(24). Onder groeiende druk stapte Philips in 1962 uit het bestuur. In de zich ontrollende splitsing van de universiteit van Leuven bleef Philips een voorzichtige pleitbezorger van een unitaire universiteit, waardoor in mindere mate zijn academische maar vooral zijn politieke invloed verder afkalfde. Wanneer de communautaire ontwikkelingen vervolgens leidden tot een splitsing van de CVP/PSC, werd Philips' positie onhoudbaar. Met de verkiezingen van 1968 vernieuwde de christendemocratische partij zijn mandaat niet meer, en werd de afstand tegenover het kerkelijk bestel groter. Het betekende het einde van de traditie van gecoöpteerde priester-senatoren.

In internationale kerkelijke en theologische kringen genoot Philips na het concilie evenwel ruime bekendheid en waardering. Toen Paulus VI in de bewogen zomer van 1968 de encycliek *Humanae Vitae*, over de geboorteregeling uitvaardigde, was Philips de penvoerder van de Belgische bisschoppenconferentie. In hun *Déclaration de l'épiscopat belge sur l'encyclique Humanae Vitae* werd openlijk het pauselijk handelen bekritiseerd. De bisschoppen benadrukten het belang van een gevormde gewetensvrijheid van de gelovigen en pleitten voor een meer collegiale en minder autocratische vorm van universeel kerkelijk bestuur. Hierbij beriepen ze zich op de concilieteksten die Philips enkele jaren eerder mee had geredigeerd. Het Belgische standpunt kreeg internationale navolging, onder meer in reacties van de Amerikaanse bisschoppenconferentie. De mediatieke hetze en openlijke kritiek van het episcopaat op Rome hadden als effect dat Paulus VI gedurende de rest van zijn pontificaat (1963-1978) geen enkele encycliek meer zou uitvaardigen.

Een jaar later, in 1969, werd Philips lid van de nieuwe in Rome opgerichte Internationale Theologencommissie en was hij de enige 'niet-bisschop' die uitgenodigd was om deel te nemen aan de bisschoppensynode van dat jaar.

In zijn laatste levensjaren was Philips vooral actief als docent, en was hij nauw betrokken bij ontwikkelingen in de provincie Limburg. In 1967, aan het eind van zijn senaatsloopbaan wist hij de oprichting van het nieuwe bisdom

(24) Zie Mechelen, AAM, Archief J.E. Van Roey, II. B.4: briefwisseling met het bisdom Luik. Schrijven van monseigneur Van Zuylen over de omstrede positie van Philips in het Davidsfonds.

Hasselt, als afsplitsing van het oude bisdom Luik, mee te bewerkstelligen (25). Na zijn emeritaat bleef Philips in zijn woning langs de Tiensevest in Leuven wonen, waar hij op 14 juli 1972 overleed (26).

3. Waarde van het werk

De documentaire waarde van het verslag van Philips' reizen door Belgisch Congo en Ruanda-Urundi mag alvast blijken uit bovenstaand portret. Meer dan de tot heden gekende bronnen brengen deze dagboeknotities de veelzijdigheid van de auteur en de context waarin hij functioneerde aan het licht. Daarbij valt de inhoudelijke rijkdom aan historische informatie op.

Als een variatie op het klassiek geworden axioma van de koloniale triade 'politiek, kerk en ondernemingsleven', werd dit derde luik bij Philips vervangen door het universitaire milieu. In dit dagboek verschijnen tal van voor deze foyers belangrijke tijdgenoten en prominenten, betrokkenen bij de geschiedenis van Belgisch Congo en Ruanda-Urundi in de late jaren 1950. Of het gaat over de bestuurders en professoren van Congolese universiteiten en onderwijsinstellingen, over Belgische politici en bewindslieden; of over de talloze missionarissen en kerkelijke bewindslieden of aanhangers van inlandse religieuze bewegingen als het Kimbangisme en de Kitawala, Philips ontmoette hen allen. Een blik op het persoonsregister achteraan deze editie illustreert de omvattendheid van het netwerk waarin de auteur zich bewoog.

Een breed uitgebouwd netwerk, maar met een duidelijk overwicht hierin voor de blanke koloniale klasse. Gesprekken met de Congolese bevolking, haar politieke en religieuze vertegenwoordigers, haar wetenschappers en religieuze leiders in de late jaren 1950 zijn aanwezig, maar zijn minder talrijk dan de overige. Philips toont zich hier een kind van zijn tijd. Zijn houding tegenover en zijn beschrijving van de inlandse bevolking gaf meermaals blijk van een blank en eurocentrisch paternalisme, zelfs al behoorde hij tot degenen die scherpe kritiek uitten op het koloniale bestel, op de wanverhoudingen die dit meebracht, en op de eenzijdige gerichtheid op economisch gewin van de zijde van het Belgische politieke bestel.

Waar Philips een politiek kritische houding aannam, hing deze samen met zijn positie als geestelijke. Aan het einde van de jaren 1950 konden geestelijken, missionarissen meer dan seculiere priesters, zich meer ruimte permitteren in hun spreken ten voordele van ontvoogding en zich gemakkelijker

(25) Zie Mathijs LAMBERIGTS, *50 jaar bisdom Hasselt. Een jong bisdom met een lange geschiedenis*, Antwerpen, 2017, p. 61-62.

(26) Cf. Joseph-Maria Heuschen, "Homilie uitgesproken op de begrafenisplechtigheid van Mgr. Philips", *Ephemerides Theologicae Lovanienses*, 48, 1972, p. 333-337. Terzijde mag worden opgemerkt dat in het huis naast dat van Philips in de jaren 1950 de Congolese economiestudent Albert Ndele (1930) woonde, die in 1960 op het kabinet Financiën van de Congolese regering zou gaan werken, in 1970 zou Ndele minister van Financiën worden.

distantiëren van het kolonialisme(27). Het dagboek geeft meermaals en ondubbelzinnig blijk van deze groeiende afstand tussen ‘klassiek’ koloniaal en missionair denken. Daar staat tegenover dat Philips geregeld racistische oordelen en stereotiepen vaststelde bij blanke religieuzen in Belgisch Congo – zo bijvoorbeeld in de weergave van zijn gesprekken met monseigneur Bernard Mels in Katoka (19 en 20 juni 1957), in de enigszins spottende typering van ‘prins-bisschop’ Félix de Hemptinne (27 juni 1957) en in zijn weergave van de denkbeelden van Frans Rombouts, de provinciale overste van Scheut in Mayombe (27 juli 1959), die minder dan een jaar voor de onafhankelijkheidsverklaring van Congo nog meende dat de Congolezen ‘eerst mens moesten worden gemaakt’.

Bovenstaande vermelding van de onafhankelijkheid in 1960 geeft aan dat het belang van deze bron ook ligt in het historisch momentum waarvan zij getuigt. Het gaat in deze editie om twee afzonderlijke reizen, respectievelijk in de zomers van 1957 en 1959, met een vergelijkbaar reisschema en opzet, maar in een uitermate snel veranderende context. De gehele episode zit als het ware geklemd tussen de publicatie van het ‘plan Van Bilsen’ in 1955(28) enerzijds, waarin een geleidelijke ontvoogding en de onafhankelijkheid in het jaar 1985 werden voorgesteld, en anderzijds de Congolese onafhankelijkheidsverklaring van de zomer van 1960. De dagboeknotities tijdens beide reizen maken de ingrijpende politieke en sociale ontwikkelingen in België en in de kolonie bijzonder tastbaar.

Wanneer Philips zijn eerste reis aanving gebeurde dit onder de regering Van Acker IV, en was de liberale politicus en vrijmetselaar, Auguste Buisseret, sinds 1954 minister van Koloniën. De spanningen die in het Belgische politieke landschap al snel tot een uitbarsting zouden leiden in de zogeheten ‘tweede schoolstrijd’, vonden in deze periode ook hun weg naar Belgisch Congo. De regering voerde een actieve deconfessionaliseringspolitiek, en die miste alles behalve haar weerslag op beleidsdomeinen als onderwijs en jeugdbewegingen, ook in de kolonie. Philips was als priester-senator en als exponent van de katholieke zuil van binnenuit betrokken(29) bij deze episode.

(27) Getuige hiervan zijn senaatstoespraak van 3 maart 1959, over “De ontvoogding van Kongo. Menselijke verhoudingen”, p. 5: ‘zien wij eens en voor goed af van het gevaarlijke en beledigende aforisme dat de zwarte intellectueel duidelijk minderwaardig zou zijn. Zulke bewering is vals en onwettelijk. De zwarten zijn zeker niet gespeend van de intelligentie en bij hen vindt men evenals bij ons middelmatige en ook superieure geesten. [...] De zwarte als een wilde zonder cultuur behandelen, een brave wilde zolang hij niet opgehitst wordt, is het gevolg van een veel te vlugge en veel te oppervlakkige waarneming. Die mensen zijn niet zonder cultuur, maar ze is eenvoudig verschillend van de onze.’

(28) In de collectie Philips van het professorenarchief van de Leuvense theologische faculteit, bevindt zich een kopie van het plan van Bilsen, naast andere publicaties die eveneens plannen ontvouwen voor Congolese ontvoogding op langere termijn, zoals dat van de Leuvense hoogleraar Paul Coppens, *Anticipations Congolaises. Projet d'organisation politique du Congo Belge*, Brussel, 1956, en de publicatie van August De Schryver van januari 1957, “De geleidelijke politieke ontvoogding van Congo”, *Streven*, 10, 1957, p. 315-330. Zie Archief Philips, doos 95, Persoonalia, publicaties Congo.

(29) Zie Staf HELLEMANS, *Strijd om de moderniteit. Sociale bewegingen en verzuiling in Europa sinds 1800*, Leuven, 1990, p. 115.

Zijn reisdagboek toont hoe de Belgische politieke en ideologische strijd ook de kolonie bereikte. De notities van de eerste reis getuigen onophoudelijk van spanningen tussen katholieken, koloniale bestuurders en de koers die het kabinet Van Acker had uitgezet, een politiek die Philips samen met meerdere zwaargewichten van de CVP/PSC, als August De Schryver, Theo Lefèvre, Joseph Pholien en Jean Duvieusart, met regelmaat op de korrel nam.

Op het moment van de eerste reis lag overigens het afspringen van de zogeheten Congo-conventie tussen de Belgische Staat en het Vaticaan nog vers in het geheugen. Deze conventie zou de verhouding tussen kerk en staat in Belgisch Congo hernieuwen en een vervanging vormen voor de oude overeenkomst uit 1906(30). De nieuwe conventie werd op 8 december 1953 afgerond door de katholieke minister van Buitenlandse Zaken Paul van Zeeland en pauselijk nuntius Fernando Cento, en werd door de Belgische Kamer goedgekeurd. De verkiezingen van 1954 verhinderden echter dat de vereiste senaats-goedkeuring er kwam. De nieuwe conventie bevatte belangrijke bepalingen waarover langdurig onderhandeld was: de rechtspositie van de katholieke kerk in de kolonie werd erin vastgelegd, naar analogie met de Belgische situatie werd in de bezoldiging van clerici voorzien, evenals in de omzetting van de oude missiestructuren, de apostolische vicariaten, naar nieuwe bisdommen. Daarnaast besteedde de conventie ‘rekening houdend met de zware taak welke de missieën op onderwijsgebied vervullen’ ruimschoots aandacht aan de positie van de kerk in het onderwijs in de kolonie. De weigering tot ratificatie onder de nieuwe regering Van Acker maakte deel uit van de strijd en de dagboeken van Philips illustreren treffend hoe nauw de politieke besluitvorming omtrent de Congolese jeugdbewegingen en organisaties gebonden was aan de Belgische schoolstrijd. Dit ideologische debat staat op de voorgrond in de notities van de eerste reis(31).

Bij aanvang van Philips’ tweede Congoreis was de politieke constellatie veranderd. Dit kleurt de toonaard en de inhoudelijke focus van het reisdagboek. Het samenspel tussen de omwentelingen in het Belgische en Congolese politieke bestel, in de universitaire wereld en de veranderende kerkelijke houding waren nog steeds van belang, maar de context was niet langer dezelfde. In juni 1958 werd de zogenaamde ‘vakantieregering’ Eyskens II in het leven geroepen, met de nodige gevolgen voor het koloniale bestuur. Léon Pétillon volgde Buisseret op als minister van Koloniën. Pétillons ministerschap was

(30) De oude overeenkomst, van 26 mei 1906, was nog afgesloten met Congo Vrijstaat en getekend door baron Adolphe de Cuvelier, onder Leopold II secretaris voor buitenlandse zaken, en van kerkelijke zijde door de pauselijke nuntius en latere kardinaal Antonio Vico (1847-1929). De teksten van de conventies van 1906 en die van 8 december 1953 werden gepubliceerd als “Kongo-Konventie”, *Kerk en missie*, 116, oktober 1954, p. 141-156. Voor de Franstalige versie, zie ‘Convention au sujet du Congo Belge’, *Bulletin de l’Union missionnaire du Clergé*, 44, 1954, 116, p. 117-134. Zie hierover o.m. Jean-Pierre MWEBWA KALALA, “De relaties tussen de katholieke kerk en de staat in de Democratische Republiek Congo”, *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, 101, 2010, p. 33-41, op p. 34.

(31) Het resultaat was ook een aantal publicaties over deze problematiek. Zie Gerard PHILIPS, “L’apostolat des laïcs en pays de mission”, *Réponse*, 13, 1957, p. 6-8, ID., “Un théologien regarde les missions du Congo”, *Bulletin de l’Union missionnaire du Clergé*, 48, 1958, p. 167-177.

van korte duur, want zodra in november van datzelfde jaar Eyskens' nieuwe, uitgebreide kabinet aantrad moest Pétillon baan ruimen voor Maurice Van Hemelrijck. Philips was inmiddels, op grond van zijn kennis van de kolonie en zijn rol in de Senaatscommissie voor Congo, een openlijk criticus van Van Hemelrijck. Nog voor hij in 1959 zijn tweede reis aanvatte leverde Philips stevige kritiek op de paternalistische opstelling van de nieuwe minister. Een omslag in visie en beleid drong zich op, en in september van dat jaar zou Van Hemelrijck effectief aan de kant worden gezet. Theo Lefèvre schoof August De Schryver naar voren als degene die van Belgische zijde de onafhankelijkheid van de kolonie moest voorbereiden. Philips kende beide staatsmannen van nabij.

Deze serie machtswissels toonde op een pijnlijke manier het onvermogen van de Belgische politiek om de snelheid van het Congolese emancipatieproces bij te benen. Het nationalisme en de roep om onafhankelijkheid groeiden zienderogen, in de eerste plaats onder de Congolese bevolking, maar ook in kerkelijke en universitaire milieus. In 1956 werd het 'Plan van Bilsen' nog verdedigd door het manifest 'Conscience africaine' (32), met duidelijke betrokkenheid van de katholieke kerk en studenten van Lovanium, in 1959 gold het als achterhaald. Tegen die achtergrond klinken de dagboeknotities van de tweede reis behoorlijk anders dan die van de zomer van 1957: nu met het schoolpact van 1958 de schoolstrijd achter de rug lag stond de inrichting van scholen en jeugdbewegingen niet langer centraal. De met de week meer gespannen politieke situatie en de schreeuw om emancipatie van het Congolese volk bepaalden de dagorde.

De Brusselse Wereldtentoonstelling en het pan-afrikaanse congres in Accra (Ghana) eind 1958 hadden als katalysatoren gewerkt, maar de stroomversnelling werd pas werkelijk onhoudbaar nadat Patrice Lumumba's MNC in december 1958 een rally hield in de hoofdstad, en meer nog toen kort daarna, op 4 januari 1959, een bijeenkomst van Kasa-Vubu's ABAKO in Leopoldstad uitliep op zware rellen. In de weken daarna volgden toespraken van koning Boudewijn en een regeringsverklaring door premier Eyskens waarin het woord onafhankelijkheid viel. *Alea iacta est*.

Het dagboek reflecteert deze situatie en het effect ervan op de politieke, universitaire en kerkelijke milieus, en toont de versplintering in de Congolese samenleving en de gespannen verhouding tussen de verschillende politieke modellen.

De opkomst van de figuur van August De Schryver valt op, net als de complexe wisselwerking tussen de processen van dekolonisatie en demissionering. Opmerkelijk is de wijze waarop de rooms-katholieke kerk in de late jaren 1950, en zeker onder het nieuwe bewind van paus Johannes XXIII, sneller dan de Belgische overheid in staat bleek haar structuren los te weken uit het

(32) Zie hierover Nathalie TOUSIGNANT (ed.), *Le manifeste Conscience africaine (1956) : élites congolaises et société coloniale : regards croisés*, Brussel, 2009.

koloniale bestel(33): de apostolische vicariaten werden in 1959 omgezet naar eigenstandige Congolese bisdommen, en er werd gestreefd naar de vorming van een onafhankelijke, inlandse hiërarchie.

Philips zelf evolueerde in deze jaren: naar zijn mening was het niet aan de kerk om de emancipatie van de Congolezen af te remmen, zij moest de onafhankelijkheid als legitiem aanvaarden van zodra deze zich realiseerde. De aandacht in zijn dagboek en in de publicaties die voortvloeien uit de reis richtten zich meer dan voorheen op de nood aan emancipatie en het beëindigen van de asymmetrische relaties die het koloniale en missionaire bestel kenmerkten(34), het beëindigen ook van de economische uitbuiting van de kolonie. Centraal stond de verbetering van de menselijke relaties en de nood aan het organiseren van een ‘inlandse’ kerk, de vorming van een intellectuele elite, en de uitbouw van een Afrikaanse theologie, waarbij Lovanium en zijn theologische faculteit het voortouw dienden te nemen.

4. Herkomst en codicologische beschrijving

Van dit reisdagboek zijn geen vroegere uitgaven gekend, noch kan gesteld worden dat het een bijzondere invloed heeft uitgeoefend. Integendeel, deze bron was tot op heden ongekend, zowel bij onderzoekers in de politieke geschiedenis van België en meer specifiek de koloniale geschiedschrijving, als bij experts in de kerkgeschiedenis.

Het reisdagboek getuigt in de eerste plaats van Philips’ gewoonte om notities bij te houden van belangrijke aspecten of gebeurtenissen in zijn leven, voortkomend uit zijn priesteropleiding. In die zin sluit het aan bij de vrij uitgebreide collectie spirituele cahiers die Philips levenslang bijhield(35). Toch verschilt het Congolese reisdagboek inhoudelijk van de reeks retraiteschriftjes, de aandacht voor het spirituele leven is hier grotendeels afwezig, en meer dan in alle andere notities treedt het politieke aspect op de voorgrond.

(33) In dit verband is een opmerking van Jef Van Bilsen in het gekende dertigjarenplan van 1955 opvallend. Een overdruk van “Een dertigjarenplan voor de politieke ontvoogding van Belgisch Afrika” is aanwezig in het Archief G. Philips in de Maurits Sabbebibliotheek, doos 59, waarin Van Bilsen in de inleiding aanstipt, in een taal die vandaag mag bevreemden, dat de missionarissen ‘bewezen aldus eens te meer dat in de achterlijke landen de kerk vaak een meer dynamische en progressistische kracht is dan de Staat’.

(34) Gerard PHILIPS, “L’émancipation du Congo et l’église, *Revue générale*, 95, 1959, p. 65-75; ID., “Le problème de l’émancipation du Congo”, *Ephemerides Theologicae Lovanienses*, 45, 1959, p. 472-478; ID., “De ontvoogding van Kongo. Menselijke verhoudingen. Redevoering in de Senaat”, 3 maart 1959; ID., “Les missionnaires et les relations humaines”, *Orientations Pastorales*, 63, 1959, p. 26-34.

(35) De bestaande schriftjes, twaalf in getal, zijn telkens gelijnde notitieboekjes met een soft cover van het merk ‘The University Copy Book’ en bevatten geestelijke notities over de jaren 1941-1964. Zie CSVII, *Geestelijke notities Gerard Philips*, cahiers 1-12, 1941-1964. Hierbij dient aangestipt dat van het elfde en twaalfde cahier een gezamenlijke Nederlands-Franse kritische broneditie werd uitgegeven, omwille van de waarde ervan voor het historisch onderzoek naar het Tweede Vaticaans Concilie. Zie SCHELKENS, *Carnets conciliaires de Mgr. Gérard Philips*, op. cit.

De technische beschrijving is relatief eenvoudig. Het schriftje is een hapax op materieel vlak, het bevat 135 geruite pagina's en heeft een roodbruin kartonnen omslag. De rug is voorzien van een katoenbinding in dezelfde kleur. Het volume meet 14 bij 22 centimeter. Op de voorkant van het omslag werd in de rechterbovenhoek in vulpen 'Kongo-reis 1957' en vlak daaronder '1959' geschreven.

Het cahier is in goede staat overgeleverd, er ontbreken geen bladzijden. Op de recto-zijde van het schutblad staat in de linkerbovenhoek een stempel bestaande uit het cijfer 147 en de hoofdletter Q, wellicht een inventarisnummer uit een archief. Daarnaast leest men in potlood 'AFG/Philips', en vervolgens de notitie: 'R. Boudens: 1981, belangrijk voor: Buisseret + jeugdbeweging (Kongo 1954-58); stichting Theo. Fac. Lovanium'. Wat de bladspiegel betreft, hield Philips een linkermarge van 2,5 cm aan, en schreef hij tot tegen de rechter bladrand. Daarbij werden gemiddeld 34 regels per bladzijde volgeschreven, alleen de eerste en de laatste lijn bleven leeg. Philips gebruikte doorgaans balpen, slechts een klein deel van de reisverslagen werd met vulpen geschreven. De bladzijden werden genummerd. In het verslag van de eerste reis in 1957 werden oneven nummers rechts bovenaan de recto-zijden geplaatst. De laatste bladzijde, 86, vormt hierop een uitzondering, het nummer werd bovenaan links op de verso-zijde geplaatst. Het tweede reisverslag, van 1959, vangt vervolgens aan op bladzijde 87. Tot en met bladzijde 101 werden de paginanummers bovenaan rechts op de recto-zijden aangebracht. Van bladzijde 102 tot en met de laatste bladzijde van het reisverslag, 122, staan de nummers links bovenaan op de verso-zijde, met als uitzondering bladzijde 121, waar het nummer bijkomend bovenaan rechts werd toegevoegd. Dertien bladzijden en het achterste schutblad zijn onbeschreven.

In de autograaf werden paragrafen door een insprong aangeduid, evenals aanduidingen van datum en plaats. Deze werden met de hand onderlijnd. Philips gebruikte overvloedig hoofdletters, vooral bij politieke, kerkelijke en academische titulatuur. In deze uitgave hebben we dit gebruik verminderd en om redenen van consistentie vereenvoudigd. Aangezien de schrijfwijze slechts op een aantal punten van de huidige spelling afwijkt, werden deze varianten door de uitgevers aangepast aan de moderne standaarden (bvb. kommissaris wordt commissaris) aangepast. Philips' stijl is beschrijvend maar beknopt, met korte zinnen om de meest relevante informatie weer te geven.

Ten slotte enkele woorden over de vindplaats van de bron. De uitgevers troffen het handschrift aan in de Maurits Sabbebibliotheek, echter niet in de archiefcollectie. Dit is wellicht te verklaren door het opmerkelijke parcours dat het dagboek heeft afgelegd. De omzwervingen zijn moeilijk exact vast te stellen, al spreekt het voor zich dat het reisdagboek in Philips's bezit bleef tot het einde van de tweede reis. Het bevond zich echter niet in zijn nalatenschap, die over vier plaatsen verdeeld is: in de professorenarchieven van de Leuvense faculteit theologie, in het Philipsarchief van het Centrum voor conciliestudie, in het archief Philips in KADOC, en ten slotte in het dossier Philips in de archieven van de Belgische Senaat. Bovendien viel op dat er nergens in de relevante literatuur enig spoor te vinden is van deze bron, tenzij op één

plaats: in zijn studie uit 1983 over de geschiedenis van de theologische faculteit van Lovanium, citeerde professor Romain Yakemtchouk het schriftje *ad litteram* (36). Voor de redactie van dit boek putte Yakemtchouk intensief uit de nalatenschap van Guy Malengreau, voormalig algemeen secretaris van Lovanium, materiaal dat in zijn bezit was in deze periode, en dat momenteel bewaard wordt in het universiteitsarchief van de UCL (37). Hoewel er geen sluitend materieel bewijs voorhanden is, dienen zich op grond van bovenstaande gegevens twee mogelijke pistes aan.

Vooreerst is er de piste Malengreau. Het is niet ondenkbaar dat Yakemtchouk, die meticuleus rapporteerde hoe Philips ‘entreprit du 3 juin au 26 juillet un tour complet des possessions belges d’Afrique, il visita les vicaires apostoliques, les séminaires et les missions et donna des conférences sur Lovanium et sa future faculté de théologie’ (38), het dagboek in het archief van Malengreau aantrof. De aantekening met de naam van professor Robrecht Boudens (1920-1993) (39), destijds hoogleraar kerkgeschiedenis aan de Leuvense theologische faculteit en onder meer bekend als historicus van de Belgische missies, biedt vervolgens een verklaringsgrond voor het feit dat het schriftje uiteindelijk de weg vond van Yakemtchouk naar de Leuvense Sabbebibliotheek. Yakemtchouk had immers contact met Boudens ter voorbereiding van zijn geschiedenis van de theologische faculteit van Lovanium.

De andere piste bewandelt de omgekeerde weg, en vertrekt bij Boudens. Het is evenzeer plausibel dat het dagboek zich voorheen in Philips’ nalatenschap bevond, die via zijn zus en vervolgens zijn nicht Marie-Thérèse Knapen aan de Leuvense faculteit theologie werd geschonken. In dat geval stelde Boudens het wellicht ter beschikking van Yakemtchouk voor de redactie van zijn boek, waarna het dagboek niet in de archiefcollectie van de profesorenarchieven, maar elders in de Sabbebibliotheek belandde.

5. Notities over de uitgave

Bij deze editie werden de regels van de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis gevolgd. Eigen aan de kritische uitgave van een manuscript uit de koloniale geschiedenis is de problematiek van de plaatsnamen. Philips hanteerde de destijds gebruikelijke koloniale namen (Leopoldstad, Coquilhatstad, Stanleystad, enz.). Waar deze voor het eerst verschijnen werd in de lopende tekst de actuele naam als volgt ingevoegd: <Kinshasa>, <Mbandaka>, <Kisangani>, enz. De veranderde politieke en geografische constellatie van Congo bemoeilijkte ook de opmaak van het plaatsregister, waar vele kleine

(36) Romain YAKEMTCHOUK, *L’Université Lovanium et sa Faculté de Théologie. L’action éducative de l’Université catholique de Louvain en Afrique Centrale*, Chastre, 1983, zie p. 63, waar Yakemtchouk de notitie van 26 juli 1957 aanhaalt, en schrijft ‘ce fut, dira Mgr. Philips, een zeer instructive [sic] en vruchtbare reis...’.

(37) Over Yakemtchouk, zie het lemma in *Nouvelle Biographie nationale*, Bd. 14, p. xxx.

(38) YAKEMTCHOUK, *L’Université Lovanium et sa Faculté de Théologie*, p. 62-63.

(39) Voor meer informatie over het werk van Boudens, zie Lieve GEVERS, “Professor Robrecht Boudens. Oblate, Church Historian, Educator”, in Lieve GEVERS en Brian DOYLE (eds.), *Two Cardinals. John Henry Newman, Désiré Joseph Mercier*, Leuven, 1995, p. 11-26.

dorpjes in vermeld staan die niet allen te traceren zijn in de benaming die Philips er in de late jaren 1950 aan gaf. Het register beperkt zich daardoor tot een oplistijng van de plaatsen, met kruisverwijzingen waar de veranderde plaatsnamen gekend zijn bij de uitgevers.

Voor alle vermelde personen werd getracht om te voorzien in een biografische voetnoot, met vermelding van naam, geboorte- en overlijdensjaar, voornaamste functies en relevante relaties, voor zover deze informatie beschikbaar was. Bij personen wier overlijdensjaar ongekend was werd het jaartal van geboorte, gevolgd door een streepje, tussen gesloten haakjes geplaatst, bijvoorbeeld (1920-). Indien de persoon nog leefde bij de opmaak van deze publicatie, werd zonder liggend streepje gerefereerd (1920). Bij het annoteren werd persoonsinformatie benut uit volgende collecties: de persoonsdossiers in het Afrika Archief van de Federale Overheidsdienst Buitenlandse Zaken, de online databanken ODIS en Catholic Hierarchy, de persoonsdossiers in het archief van de Belgische Senaat, het officieel jaarboek van het Ministerie van Belgisch Congo en Ruanda-Urundi voor de jaren 1957 tot 1959, en het Katholiek jaarboek voor Kongo, Ruanda en Urundi voor de jaren 1957-1960. Niet traceerbare personen werden niet geannoteerd, maar wel opgenomen in het persoonsregister achteraan deze uitgave.

Naast de persoonsgegevens werden relevante gebeurtenissen, organisaties en teksten eveneens toegelicht in het notenapparaat. Waar het organisaties betreft komen in de editie vaak afkortingen voor. Bij de eerste keer dat deze voorkomen werd de volledige naam van de organisatie gegeven. De lezer kan in het register van afkortingen achteraan alle gehanteerde afkortingen terugvinden. De historische toelichtingen bij gebeurtenissen, organisaties en teksten zijn gebaseerd op de beschikbare wetenschappelijke literatuur, en omwille van de complexiteit van de bron, werd vaak uitgebreide verwijzing naar materiaal en informatie uit zestien relevante archiefcollecties opgenomen.

Volgende archieven werden voor de annotering benut: Archief H. Van Waeyenbergh (Universiteitsarchief, KUL), Archief G. Vander Schueren (Universiteitsarchief, KUL), Archief R. Moriamé (Collecties van koloniale personen, KMMA), Archief P.E. Joset (Afrika Archief, FOD Buitenlandse Zaken), Archief G. Philips (Katholiek documentatiecentrum [KADOC], KUL), Archief G. Philips (Professorenarchief Theologie, Maurits Sabbebibliotheek, KUL), Concilie-archief G. Philips (Centrum voor conciliestudie Vaticanum II [CSVII], KUL), Dossier G. Philips (Archief van de Belgische Senaat, Brussel), Archief A.E. De Schryver (KADOC, KUL), Archief Vlaamse Minderbroeders (KADOC, KUL), Archief J.E. Van Roey (Archief Aartsbisdom, Mechelen), Archief G. Malengreau (Universiteitsarchief, UCL), Archief J. Pholien (Algemeen Rijksarchief, Brussel), Archief E. Duvieusart (Universiteitsarchief, UCL), Archief P. Tempels (KADOC, KUL), Archief B. Verhaegen (KADOC, KUL).

6. Dankbetuiging

Ten slotte dit: historisch bronnenonderzoek kan niet in een ivoren toren plaatsvinden. Bij de opzoekingen omtrent zoveel personen en gebeurtenissen konden de uitgevers van deze publicatie bogen op de competentie en hulp van archivariissen en collectiebeheerders, familieleden van vernoemde personen, onderzoekers en specialisten inzake de kerkgeschiedenis, de universiteitsgeschiedenis en de bewogen geschiedenis van Belgisch Congo. Wij danken van harte graag volgende personen: Hermione L'Amiral, Dries Bosschaert, Bambi Ceuppens, Leo Declerck, Etienne Dhondt, Gustaaf Janssens, Mathijs Lamberrigts, Ruben Mantels, Bernadette Michels, Mgr. Jose Moko, Ides Nicaise, André Ockermans, Zr. Édith Pirard, Mgr. Maurice Plevoets, Patricia Quaghebeur, Raf Storme, Louis De Strycker, Annelies Tambuyser, Gerrit Vanden Bosch, Dries Vansacker, Anne Welschen, Sophie Witteman.

In het bijzonder gaat onze dank uit naar het voorzitterschap van de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis wegens de gulle ontvangst van dit manuscript, en naar de nalezers wier commentaren deze editie op punt stelden: Thérèse de Hemptinne, Jean-Luc De Paepe, Guy Vanthemsche, Bruno Demoulin, Karel Velle en Valérie Piette.

Ten slotte danken we graag Marie-Thérèse Knapen en Frans Jacobs voor het levendig getuigenis over hun wedervaren in Belgisch Congo.

EERSTE CONGO-REIS 1957

Het begin van deze historie dagtekent ergens uit januari 1956, toen ik, met steun van commissievoorzitter E[dgard] De Bruyne(40) aan de minister van koloniën(41) de aanvraag deed voor een reis naar Congo, in verband met de jeugdbewegingen. De minister stemt grootmoedig en onmiddellijk toe: ‘quand vous voulez, tout ce que vous voulez...’.

Enkele weken later: verzoek om de kabinetschef van de minister te komen spreken. Best ware, naar het heet, met een driedelige afvaardiging het werk van de jeugdcommissarissen in Congo te gaan controleren. Die commissarissen zijn nog niet aan de arbeid, wellicht niet eens benoemd... Dus wachten. Tijdens de maand juli kan de reis niet geschieden. Er zijn, naar het heet, te veel groepsureizen naar Congo... Ondertussen schijnen de commissarissen benoemd. De senaatsgroep voor Congo doet de reis zonder mij.

Dan komt de grote drukte van het lekenapostolaatscongres(42) en het academisch jaar. Ik dring niet aan. De senaatscommissie doet opnieuw haar

(40) Edgard De Bruyne (1898-1959), hoogleraar aan de Gentse universiteit en gecoöpteerd senator voor de CVP. De Bruyne was in 1945 kort minister van Koloniën – tot hij in augustus van dat jaar abrupt werd vervangen door de liberale politicus Robert Godding, die een deconfessionalisering van het onderwijs in de kolonie nastreefde – en was doorheen de jaren 1950 voorzitter van de parlementaire Commissie van Koloniën, waar Philips vanaf 1953 deel van uitmaakte.

(41) Auguste Buisseret (1888-1965), liberaal politicus en van april 1954 tot juni 1958 minister van Koloniën in de regering Van Acker IV. Buisseret voerde een actieve deconfessionaliseringspolitiek, in onder meer onderwijs en jeugdbewegingen in Congo, en stimuleerde doelbewust het opzetten van een neutraal onderwijsnetwerk dat buiten de katholieke invloed viel – onder meer via de oprichtingen van staatsuniversiteiten in Belgisch Congo en Ruanda-Urundi in de periode 1955 tot 1957. Buisseret's beleid werd vanuit de CVP/PSC-fractie fel bekritiseerd omwille van het feit dat hiermee Belgische politieke spanningen, en met name de schoolstrijd werden geëxporteerd naar de kolonie. Een voorbeeld van deze tendens was de openlijke steun van Buisseret aan de in 1955 opgerichte Universiteit van Elisabethstad, die onder de auspiciën van de Université libre de Bruxelles werd opgericht. Daarnaast bestonden er ook plannen voor de oprichtingen van Ganda-Congo, op te richten onder de vleugels van de Gentse universiteit.

Betrokken als hij was bij de Belgische schoolpolitiek, had Philips zich al eerder in dit debat gemengd. Samen met oud-premier Joseph Pholien interpeleerde hij Buisseret op 1 februari 1955 over de onderwijspolitiek in de kolonie. In deze allereerste interventie over Congo wees Philips op het gebrek aan respect voor het onderwijs door de apostolische vicariaten en op het niet naleven van contractuele afspraken in het onderwijs in Belgisch Congo. Zie ook Brussel, Archief Belgische Senaat (ABSEN), Dossier interventies G. Philips. Voor meer achtergrond, zie René LEMARCHAND, *Political Awakening in the Belgian Congo. The Politics of Fragmentation*, Berkeley, 1964, p. 135-137. Zie ook de bijdrage van Jan BRIFFAERTS, “De schoolstrijd in Belgisch Kongo (1930-1958)”, in Els WITTE, Roel DE GROOF, Jeffrey TYSENS (eds.), *Het Schoolpact van 1958. Ontstaan, grondlijnen en toepassing van een Belgisch compromis*, Brussel, 1999, p. 331-358.

(42) Philips was, onder andere vanuit zijn rol als nationaal proost van het Jeugdverbond voor Katholieke Actie (JVKA), doorheen de jaren 1950 nauw betrokken bij de internationale ontwikkelingen rond de theologie en het apostolaat van de leken in de rooms-katholieke kerk. Hij bereidde mee het Tweede Wereldcongres voor het Lekenapostolaat van oktober 1957 voor, en was daarvoor aanwezig op de bijeenkomst van ‘experten’ in Rome, van 10 tot 14 oktober 1956. Zie Leuven, Katholiek Documentatiecentrum (KADOC), Archief Philips, 4.

reis, Pasen 1957, zonder mij. Ondertussen heb ik een nieuwe toezegging van de minister. Juni-juli zal ik een reis kunnen doen, alleen.

Het blijkt dat de kosten verdeeld dienen te worden. Het departement zal de reis en de verzekering betalen, ikzelf de rest. Ik leg een reisroute voor, opgemaakt volgens gegevens van Jacques Meert(43). Ze wordt door de heer Zimmer bevestigd(44). Alles zal door het ministerie worden geregeld. Half mei is er nog geen nieuws. Ondertussen neem ik examens af, maak afspraken in Congo en bereid mijn uitzet voor. Ten slotte, via de quaestuur van de senaat, krijg ik, op het laatste nippertje, de medische inentingen en de fiche(45).

Op het kabinet van de minister verneem ik, donderdag 23 mei, dat het een drieledige reis zal zijn in juli-augustus. Ik leg het reisplan en de vorige datums voor. Beslissing: de andere twee heren zullen zich half juni bij mij te Leopoldstad vervoegen. Op het departement is het echter weer een reis alleen, en niet op uitsluitende kosten van het ministerie. Het financieel verschil is groot. Doch het blijft een reis 'alleen'. De formaliteiten worden vervuld. Maandag 27 krijg ik mijn Sabena-biljet, doch nog steeds geen patentbrief van de minister. Dinsdag krijg ik mijn papieren, doch zonder de brief. Woensdag wordt de brief mij opnieuw beloofd. Ik ontvang hem woensdagavond, en nu blijkt een functionaris de reis te zullen meemaken volgens mijn reisweg(46). Wellicht is dat nog het best.

Voorwerp van de reis is: het verwerken van het voorlopig statuut van de jeugdcommissarissen tot de definitieve regeling; de criteria voor het betoelagen van jeugdbewegingen; het sturen van jonge Congolezen naar de tentoonstelling van Brussel 1958. Een kopie van de ontwerpbrief van de gouverneur-

(43) Jacques Meert (1902-2001), naaste medewerker van Jozef Cardijn, die de Congolese tak van de Katholieke Arbeidersjeugd (KAJ/JOC) oprichtte. Bij de voorbereiding van zijn reis benutte Philips een zogenaamd 'vertrouwelijk' rapport van Meert (Jacques MEERT, *L'église au Congo face à son avenir*, Leopoldstad, 1956, te vinden in KADOC, Archief Philips, 71), dat feitelijk in een ruime oplage verspreid was. Het rapport wees drie prangende problemen aan voor Belgisch Congo: de onderwijsorganisatie, de sociale problemen en de raciale spanningen. Meerts brief met de reisroute dateert van 29 februari 1957 en waarschuwt meteen voor inmenging van Buisseret's kabinet met Philips' reis: 'vous serez évidemment 'chaperonné' au Congo par les fonctionnaires à la jeunesse. Veillez à rester indépendant dans vos mouvements. Vous pourrez surtout vous servir d'eux pour voir certains mouvements non-catholiques. Encore là ce serait plus sympathique d'y aller directement et sans eux'. Zie KADOC, Archief G. Philips, 74.

(44) Maurice Zimmer, ambtenaar op het Ministerie van Koloniën. Zie KADOC, Archief G. Philips, 74, voor de brief van Zimmer aan Philips, van 17 mei 1957.

(45) In CSVII, *Geestelijke notities Gerard Philips*, cahier IX, noteert Philips op 12 mei 1957: 'Ongeveer totaal opgegaan in allerlei beslommeringen en besprekingen over benoemingen. Ondertussen wordt de Kongo-reis voorbereid. Ik breng orde in mijn zaken'.

(46) KADOC, Archief G. Philips, 74: brief van Buisseret aan Philips, van 29 mei 1957. In hetzelfde dossier bevindt zich de 'laissez-passer' van Philips vanwege het Ministerie van Koloniën.

generaal(47) krijg ik op het departement. Komt de echte brief ermee overeen? Thans is het vrijdagnamiddag. Het vertrek is op zondagnamiddag, de voorbereidingen zijn bijna klaar. De lopende zaken min of meer geklasseerd, onder andere benoeming van theologieprofessoren te Lovanium(48); de voorbereiding van een delegatie die deel zal nemen aan het tweede wereldcongres in Rome; betwistingen met het Davidsfonds over jeugdbewegingen(49), ten dele nog hangende... Morgen nog onderhoud met Lovanium-professoren en met de eerwaarde heren Van Roey(50) en Mampaey(51) over de voortzetting van het Leuvens congres(52). Het is zeer, zeer druk geweest. Tientallen brieven geschreven. Nu komt er een zekere bevrijding.

Voor Leopoldstad <Kinshasa> zijn er drie conferenties voorzien: maandag voor de missionarissen(53), dinsdag aan de leken, zaterdag aan de professoren te Lovanium. Van Lucie De Noël krijg ik een rapport over de gidsenbeweging (neutrale en katholieke) in Congo(54). Vicomte

(47) De gouverneur-generaal van Belgisch Congo was op dat ogenblik Léon Pétillon (1903-1996). Hij had rechten gestudeerd aan de Leuvense universiteit en begon zijn koloniale carrière in 1929 op het Ministerie van Koloniën. Tien jaar later vertrok hij naar Belgisch Congo om er kabinetschef van gouverneur-generaal Rijckmans te worden. Vanaf 1949 was Pétillon gouverneur-generaal van Ruanda-Urundi, en drie jaar later volgde een benoeming als gouverneur-generaal voor Belgisch Congo. De verschillen in omgang met het opkomende nationalisme in Congo veroorzaakten een diepe kloof tussen Pétillon en het kabinet van Buisseret.

(48) De universiteit Lovanium werd in januari 1954 door de Katholieke Universiteit Leuven opgericht in Leopoldstad, met een campus in Kimwenza, net buiten de hoofdstad, als gevolg van een akkoord waarin, reeds in april 1948, de apostolische delegaat Dellepiane hiertoe akkoord gaf aan de Leuvense rector Van Waeyenbergh en aan kardinaal Van Roey. Mechelen, Aartsbisshoppelijk Archief Mechelen (AAM), Archief J.E. Van Roey, V.1.4-5. Voorafgaand hieraan waren er behoorlijke spanningen aangezien het territorium was toegekend aan de jezuïeten.

(49) De discussie ging over de oprichting van een afdeling Jong-Davidsfonds in het Oost-Vlaamse Zele, dat door het episcopaat werd verboden, een kwestie waarin ook Philips betrokken was. Zie KADOC, Archief G. Philips, 23, en het boek van Karlien BRYSSAERT, *Van Vlaams en katholiek naar maatschappijkritisch. De geschiedenis van het Davidsfonds*, Leuven, 1989, p. 17-19.

(50) Albert Van Roey (1915-2000) werd priester gewijd voor het aartsbisdom Mechelen in 1939. Hij behaalde aan de Leuvense universiteit doctoraten in de Oosterse filologie en in de theologie. Na een professoraat aan het Mechelse Grootseminarie was hij van 1953 tot 1970 hoogleraar kerkgeschiedenis aan de Katholieke Universiteit Leuven.

(51) Philips doet op Alfred Mampaey (1894-1967), priester van het aartsbisdom Mechelen en voormalig hoofdaalmoezenier van het Vrouwelijk Jeugdverbond voor Katholieke Actie.

(52) Dit betrof de voorbereidingen van de studiedag van de Katholieke Internationale Organisaties (KIO), met als thema 'Lekenapostolaat. Internationale taken en verantwoordelijkheid', gehouden in Leuven van 3 tot 5 januari 1958.

(53) In voorbereiding op zijn reis contacteerde Philips in Brussel de provinciaal van de witte paters, Guy Mosmans. Philips bestudeerde diens publicaties, waaronder het artikel, Guy MOSMANS, "Conditions psychologiques de l'action missionnaire en Afrique belge", *La Revue nouvelle*, 13/26, 1957, p. 3-21. Zie KADOC, Archief G. Philips, 71. Vanaf 1958 was de visie van Mosmans, die onder meer mikte op steun aan de Hutu-bevolking in Ruanda-Urundi, van invloed op de Belgische katholieke en politieke besluitvorming.

(54) Lucie De Noël, werkzaam bij de 'Volontaires' van de medische, opvoedkundige en sociale dienst te Brussel. Het betreft een vertrouwelijk rapport van de hand van Marie-Claire LALOIX, getiteld *Guides catholiques de Belgique, Mission Congo 1956*, opgesteld op vraag van de Affaires indigènes et Main d'Œuvre (AIMO) van Leopoldstad (Brussel, Archief Buitenlandse Zaken [BUZA], Afrika Archief, Archief Service Social, 32). Meteen werd aan Philips ook het rapport Sturbois

Davignon(55) deelt mij zijn reisindrukken mee. Op het departement, bij de heer [Paulus](56) en mevrouw Gabszewicz(57) verneem ik: de bestaande regeling is geïnspireerd door het rapport Sturbois, dat ik niet te zien krijg. Men deelt mij de standplaatsen mee van de vier jeugdcommissarissen(58). Mevrouw Gabszewicz steunt op de Foyers sociaux als steunpunt voor de actie ten gunste van familie van de jeugd. De foyers zijn officieel en dus neutraal(59). Biedt dit waarborg voor katholieke jeugdgroepen?

toegezonden. Zie KADOC, Archief G. Philips, 73: Brief van Denoël aan Philips, 31 mei 1957. Zie verder Sophie WITTEMANS, *Le Guidisme catholique au Congo belge et au Ruanda-Urundi 1923-1960*, Brussel, 2008.

Het rapport Sturbois meldt bij aanvang Smet als een van de mensen die te danken waren. Sturbois, algemeen secretaris van de YMCA en afgevaardigde van de Conseil national de la Jeunesse, adviseerde tot de oprichting van jeugdraden, en op inspiratie van het Belgische model de oprichting van een overkoepelende jeugdraad, die evenwel de autonomie van de bewegingen zou respecteren. Zie BUZA, Afrika Archief, Service Social, 32: Charles Sturbois, *Rapport de la mission "Jeunesse au Congo Belge et au Ruanda-Urundi"*, 1955.

(55) Burggraaf Etienne Davignon (1932), minister van Staat, ondernemer en christendemocratisch politicus. Hij nam in januari 1960 deel aan de Rondetafelconferentie die de onafhankelijkheid van de Belgische kolonie moest voorbereiden. Tijdens de Congo-crisis later dat jaar was hij actief als diplomaat voor minister Pierre Wigny, later werd Davignon kabinetschef van minister van Buitenlandse Zaken Paul-Henri Spaak.

(56) Jean-Pierre Paulus (1920-2000), Belgisch jurist, voormalig kabinetschef van de premier en van 1950 tot 1956 adjunct kabinetschef van het koninklijk hof. Vanaf 1956 was hij betrokken bij het Ministerie van Koloniën als voorzitter van het Institut supérieur des Études sociales du Congo. Hij had bijzondere aandacht voor bewegingen als de Kitawala-beweging, en schreef over deze periode later het boek, Jean-Pierre PAULUS, *Congo 1956-1960*, Brussel, 1961. Ook na zijn reis hield Philips contact met Paulus. Zie KADOC, Archief G. Philips, 72. In een brief van Paulus aan Philips, van 11 oktober 1957, bevindt zich de aankondiging van een vergadering over de organisatie van jeugdraden in Congo, op 21 oktober, op het Ministerie van Koloniën, voorgezeten door Julien Vanhove (1905-1976), doctor in de rechten en koninklijk inspecteur der Koloniën.

(57) S. Dobrski-Gabszewicz, ambtenaar op de Service social colonial.

(58) Het plan was om over te gaan tot de oprichting van een 'Service de la jeunesse' vanaf 1956, in vier eenheden: een dienst in Leopoldstad voor de provincies Leopoldstad en Kasai; een eenheid in Elisabethstad voor de provincie Katanga; een dienst in Bukavu voor de Kivu-provincie en voor Ruanda-Urundi; en ten slotte een eenheid in Stanleystad voor de oostprovincie en de evenaarsregio. Buisseret meldt dat de nodige kredieten voor het personeel en de eerste realisaties reeds werden voorzien. Zie de voorafgaande correspondentie in BUZA, Afrika Archief, Service Social, 32: Brief van Buisseret aan de gouverneur-generaal van 13 januari 1956, met bijgevoegd het rapport Sturbois.

(59) Sinds de jaren 1930 werd onder de vleugels van Maatschappelijk Dienstbetoon in Congo (MADIC) een serie *foyers sociaux* opgezet waar maatschappelijk werksters, na scholing, actief werden ingezet in de begeleiding van gezinnen, en voor onderwijs, vorming en medische zorg. Op het moment van Philips' reis waren er elf foyers: in Aketi, Astridstad, Coquilhatstad, Kikwit, Eintanu, Matadi, Paulis, Stanleystad, Usumbura, en twee in Leopoldstad. De organisatie werd beheerd door de katholieke organisatie MADIC, en gefinancierd en gecontroleerd door het Ministerie van Koloniën. Over de functie van de *foyer social*, die sterk gericht was op het stimuleren van de ontwikkeling van Congolese vrouwen, zie de bijdragen van Nancy Rose HUNT, "Domesticity and Colonialism in Belgian Congo. Usumbura's foyer social 1946-1960", *Signs*, 5, 1990, p. 447-474, en Gertrude MIANDA, "L'État, le genre et l'iconographie. L'image de la femme au Congo belge", in Isidore NDAYWEL E ZIEM en Elisabeth MUDIMBI BOYI (eds.), *Images, mémoires et savoir. Une histoire en partage avec Bogumil Koss Jewsiewicki*, Parijs, 2009, p. 526-529.

Met de heer Stouffs (60) te Leopoldstad is te praten, schijnt het. Het rapport Sturbois is verstandig opgemaakt. Veel bezieling zie ik er niet in, buiten een oprecht humanitarisme, zonder godsdienstigheid, maar het is ook niet provokant ongodsdienstig. De bekommernis om de suspicie van staatsjeugd af te wenden is duidelijk. Nota's voor een bespreking met rector Gillon (61): moet er hier niet iets gedaan worden voor de bibliotheek, onder meer voor Migne? (62) Zijn de vicarissen op de hoogte van de stichting der Theologische Faculteit? (63) Hoe wordt de benoeming van de professoren aangekondigd? En hoe worden de zakelijke dingen met hen gerekend? Gisteren en vandaag heb ik contact gehad met vier van de benoemde professoren (64). V[ander]

(60) Léon Stouffs, was sinds 1952 ondercommissaris, en vanaf april 1957 commissaris van de 'Sûreté' in de provincie Leopoldstad, waar hij verantwoordelijk was voor de jeugdsectie. Hij was in die functie geattacheerde van de AIMO. Stouffs was in 1956 aangeduid als een van de vier leden van de overkoepelende Congolese jeugdraad.

(61) Luc Gillon (1920-1998), priester van het aartsbisdom Mechelen, was doctor in de kernfysica en rector van Lovanium van 1954 tot 1967. De rector had een invloedrijke stem in de groeiende ontvoogding, het opkomende Congolese nationalisme en de vorming van een Congolese 'inheemse' intellectuele elite, waarvan Lovanium mee een centrum werd.

(62) Philips onderhandelde met de Leuvense rector Van Waeyenbergh, die een bedrag van 500.000 Belgische frank vrijmaakte om de theologische bibliotheek uit te breiden. Dit werd onder meer besteed aan de klassieke collectie van patristische tekstuutgaven (*Patrologia graeca* en *Patrologia latina*) door Jacques Paul Migne. Zie het jaarrapport 1957-58 van de theologische faculteit Lovanium, in AAM, Archief J.E. Van Roey, V.1.33: 'Cette somme a servi à l'achat de quelques grandes collections de base: Patrologia Latina, Patrologia Graeca, Acta Sanctorum, Mansi et certaines collections de revues'.

(63) De bespreking betrof de aanstelling van theologieprofessoren te Lovanium, naar aanleiding van de oprichting van een nieuwe theologische faculteit. Philips was, als hoogleraar dogmatische theologie aan de Leuvense theologische faculteit, sinds 1953 betrokken bij dit proces – in samenwerking met de Leuvense hoogleraar rechten en Afrika-specialist Guy Malengreau (1911-2002), mede-oprichter en sedert 1947 algemeen secretaris van Lovanium, met de Leuvense rector Honoré Van Waeyenbergh (1891-1971) en de apostolische delegaat in Kinshasa, Pietro Sigismondi. In mei 1956 had Philips aan Gillon een nota voor de oprichting van een theologische faculteit gezonden, met de opmerking dat kardinaal Van Roey akkoord ging. Een maand later gaven de apostolisch vicarissen – de Belgische missiebisdommen – hun formeel akkoord (AAM, Archief J.E. Van Roey, V.1.25). In Rome gaf kardinaal Pizzardo op 21 januari 1957 toestemming tot de oprichting, en het was Philips die vervolgens contact opnam met de religieuze congregaties, met het oog op het samenstellen van het eerste professorencorps. Zie de brief van Philips aan kardinaal Van Roey van 1 maart 1957, waarin hij aangeeft dat hij een ontwerp klaar heeft van de statuten van de op te richten faculteit, en dat 'wij ondertussen trachten een lijst samen te stellen van mogelijke kandidaten voor een professoraat'. Voor meer achtergrond, zie Romain YAKEMT-CHOUK, *L'Université Lovanium et sa Faculté de Théologie*, p. 38-59.

(64) Uit diverse bronnen blijkt dat Philips een centrale rol speelde in de opbouw van de theologische faculteit. Zie bijvoorbeeld het rapport van Guy MOSMANS, *Rapport du Comité permanent des ordinaires sur l'ouverture de la Faculté de théologie à l'Université*, 1957, waarin staat dat 'Monseigneur Philips a été chargé par le Conseil d'administration de Lovanium de contacter les supérieurs réguliers des congrégations missionnaires ayant charge d'un grand séminaire au Congo Belge ou au Ruanda-Urundi. Il est à espérer que les différentes candidatures de professeurs pourront être présentées à nos seigneurs les Évêques de Belgique dans un proche avenir'. Leuven, Archief Katholieke Universiteit Leuven (AKUL), Archief G. Vander Schueren, 529. Zie ook AKUL, Archief H. Van Waeyenbergh, 1237, waar zich de lijst van professoren bevindt zoals die op 6 mei 1957 door de Raad van Beheer van Lovanium werd goedgekeurd, met volgende namen:

P[erre](65) schijnt een stille man die wel realisme heeft. S[eynaeve](66) is een beetje ingewikkelder dan ik verwachtte. D[e Locht](67) zou verlangen dat er meer omhaal met de benoeming gemoeid zou zijn, wat overigens begrijpelijk is. V[anneste](68) valt het beste mee. Optimistisch en actief. Dit alles is trouwens een eerste indruk.

Monseigneur Grauls(69) op bezoek gehad. Uitstekend onderhoud. Praktisch en gediensig, vriendelijk en eenvoudig. Met een uitzonderlijk gezond oordeel. Hij stelt mij een reisweg in Rwanda-Urundi <Burundi> voor en zal

Felix Vanden Berghe (bisdom Brugge), Pierre de Locht (aartsbisdom Mechelen), Frans Bontinck (Scheut), Jacques Seynaeve (witte paters), P. Van Torre (jezuïet), Augustinus Creve (dominicaan) en Adolphe Vander Perre (aartsbisdom Mechelen).

(65) Adolphe Vander Perre (1922-2010), priester van het aartsbisdom Mechelen, doctor in de theologie in Leuven en president van het Leuvense College voor Latijns Amerika (COPAL). Vander Perre werd professor in de ascetica en zou in 1959 de nieuwe positie van vice-rector bekleden aan de Universiteit Lovanium.

(66) Jacques Seynaeve (1920-2011), witte pater, voorheen professor aan het Grootseminarie Carolus Borromeus in het Rwandese Nyakibanda. Dit was de laatste benoeming in de reeks van de eerste generatie theologieprofessoren van Lovanium. Zie de brief van 6 augustus 1957, van Philips aan kardinaal Van Roey, waarin te lezen valt: 'de nieuwe overste van Pater Seynaeve, witte pater, verleent de toestemming van zijn benoeming als professor in de Heilige Schrift aan de Universiteit van Lovanium. Daarmee is het leraarskorps volledig.' AAM, Archief J.E. Van Roey VI.1.29.

(67) Pierre de Locht (1916-2007), doctor in de theologie aan de Leuvense universiteit, gepromoveerd op een proefschrift over 'Le miracle dans l'apologétique d'après Maurice Blondel'. Vanaf 1967 was hij professor aan de Université Catholique de Louvain. De Locht werd aangesteld als professor in de moraal, waarbij werd opgemerkt dat 'on pourrait confier en outre à Mr. l'abbé de Locht le poste de vice-recteur, soit tout de suite, soit plus tard'. Zie AAM, Archief J.E. Van Roey, V.1.29.

De Lochts carrière in Congo zou echter minder voorspoedig verlopen. In het voorjaar van 1958 werd hij ontslagen van zijn opdracht, officieel om gezondheidsredenen, en de Locht werd aangeraden om langere tijd naar Europa terug te keren voor revalidatie. Mogelijk heeft protest van studenten naar aanleiding van een toespraak van de Locht in Bukavu mee aan de basis van zijn ontslag gelegen. In een confidencieel rapport van pater Guy Mosmans van 1 februari 1959 wordt melding gemaakt van een groepje studenten 'dont l'esprit est franchement mauvais, qui agissent et se comportent d'une manière inadmissible'. Mosmans vervolgt: 'c'est ce groupe qui réclamait la démission de Mr. le chanoine de Locht à cause d'un article de journal résumant sans les nuances requises un exposé fait par lui à Bukavu. Il a fallu que Mr. de Locht s'explique dans des conditions qui le faisaient considérer comme un accusé'. De Locht zou niet meer naar Lovanium weerkeren. Zie AAM, Archief J.E. Van Roey, V.1.34-35.

(68) Alfred Vanneste (1922-2014), doctor in de theologie aan de Leuvense universiteit, en voorheen professor aan het grootseminarie van Brugge. Hij werd de eerste hoogleraar dogmatiek en decaan van de faculteit in Lovanium tot aan zijn emeritaat in 1987. Vanneste doceerde ook als buitengewoon docent Middeleeuwse theologie en Lezing van Middeleeuwse teksten aan de Leuvense theologische faculteit (1976-1987). Vanneste was niet de eerste keuze voor de post in Lovanium. Uit de correspondentie tussen kardinaal Van Roey en Philips in het voorjaar 1957 blijkt dat eerdere namen als Remi Snoeks, Paul Anciaux, Jacques Étienne en ten slotte Felix Van den Berghe een na een op bezwaren van de kardinaal of de Belgische bisschoppen stootten. Op 21 mei stelde een licht geërgerde Philips ten slotte Vanneste voor, want 'het ware nu wenselijk dat het doorluchtig episcopaat eerlang een beslissing kan treffen. Het zou mij de taak in Kongo, waarheen ik op 1 juni afreis, vergemakkelijken'. Zie AAM, Archief J.E. Van Roey, V.1.29.

(69) Antoon Grauls (1899-1986) was apostolisch vicaris van Urundi van 1936 tot 1959 en aartsbisschop van Gitega van 1959 tot 1966.

schrijven om mijn komst voor te bereiden. Hij verwijst mij tevens naar twee priesterstudenten uit Urundi in de pedagogie. De houding van de Rwandezen is enigszins anders als die van de Congolezen. Alle vicarissen zijn erg bekommerd om de nationalistische exasperatie (70). In de seminaries van Mayidi en Nyakibanda (71) zijn er moeilijkheden. Ter plaatse na te gaan. Ook Boude-wijnstad <Moba> is te bezoeken. Er wordt ook een seminarie gesticht te Bukavu.

Maandag 3 juni 1957, Leopoldstad

Voorlopige werkorde te Leopoldstad:

dinsdag	8u	gouverneur-generaal
	11u	onderhoud Smet
	18u	conferentie
	19u30	Souper rector
woensdag	8u30	bezoek aan de cité, J. Meert
	12u	diner gouverneur-generaal
	19u30	souper missionarissen
donderdag		onderhoud Stouffs enz.
Vrijdag		Kisantu – Mayidi
Zaterdag		voor Smet
	18u30	Lovanium
zondag		Lovanium
maandag		naar Matadi

(70) Gegeven het feit dat Belgisch Congo in de ogen van de Heilige Stoel gold als ‘missie-gebied’ waren de kerkelijke territoria ingedeeld in apostolische vicariaten. De meeste daarvan werden in november 1959, onder het pontificaat van Johannes XXIII, eigenstandige bisdommen, wat paste in de houding van de katholieke kerk om een ‘inlandse’ clerus te bevorderen – zie de tweede Congoreis.

Philips’ referentie aan ‘vicarissen’ slaat op de kerkelijke bestuurders, die vaak wel een titulaire bisschopstiel hadden en waarvan de meesten in november 1959 bisschop van hun territorium werden, en dus in functie bleven. Enerzijds toonde Rome zich kritisch over de gevolgen van de kolonisatie, maar in het geval van Congo betekende deze overgang in de feiten goeddeels een bevestiging van het status quo, ook al bevorderde de meerderheid onder de eerste generatie bisschoppen de vorming van een inlandse clerus. Zie over deze ontwikkeling (die in de nasleep valt van de encycliek *Fidei Donum* van Pius XII, waarin in 1957 aan gekoloniseerde gebieden het recht op onafhankelijkheid werd toegekend) het boek van Willy MANZANZA MWANANGOMBE, *La constitution de la hiérarchie ecclésiastique au Congo belge (10 novembre 1959)*. Prodrômes et réalisation, Frankfurt am Main, Peter Lang, 2003.

(71) Het is interessant dat Philips beide seminaries in een adem noemt, terwijl ze relatief zelfstandig en los van elkaar stonden. Het Grootseminarie van Nyakibanda, net buiten de Rwandese stad Butare, werd opgericht in 1936, en was aan het begin van de jaren 1950 het toneel van oplopende spanningen tussen Hutu en Tutsi, die eind jaren 1950 opnieuw opspeelden, mede als gevolg van de wende in het koloniale en kerkelijke beleid ten aanzien van de Hutu, onder andere onder invloed van apostolisch vicaris en later aartsbisschop André Perraudin. Hierover meer in de annotering bij de dagboeknotities van juli 1957.

Dinsdag 4 juni 1957. Leopoldstad

Ontvangst bij de gouverneur-generaal. Inderdaad een sensationele ontvangst, met een brutale openheid, die boekdelen spreekt. Veel zaken zijn mij duidelijker geworden, vooral de dubbelzinnigheid die aan bepaalde methodes zo'n eigenaardige bijmaak geeft. Volgens de brief van het ministerieel kabinet aan de gouverneur-generaal gaat het niet om een 'mission conjointe', maar ben ik er om de heer Smet te helpen (72). Ik verwacht diens bezoek, en ben zeer nieuwsgierig hoe hij de zaak voorstellen zal. De chauffeur van de Société de transport aérienne (STA) moest op dit ogenblik hier zijn, om mij over en weer naar Kimwenza te brengen. Hij is om 'essence' en verschijnt niet terug. Wellicht zal er voor dit uitstapje deze voormiddag geen tijd meer zijn. Wellicht kan het deze namiddag gaan.

Ondertussen blijkt – dit tenminste is duidelijk – dat ik, ten gevolge van de methode Buisseret, erin gelopen ben (73). Dus dient men uit zijn ogen te zien. Er is altijd veel te leren. Op dit uurtje bij de gouverneur-generaal (die geen geheimhouding vraagt) heb ik zeer veel geleerd. Voor het diner morgen zal alles weer in de officiële stijl gaan, denk ik. De verhouding Leopoldstad-Brussel blijkt dus zeer gespannen... (74).

De chauffeur is met een beetje vertraging toch verschenen. Te Lovanium heeft de rector mij per wagen van het ene gebouwencomplex naar het andere gevoerd, 'pour une visite éclair'. Even Marieke (75) gaan opzoeken in haar home. Keurig, fris en net, met de Fra Angelico-madonna aan de muur. De heer Smet is op de afspraak niet verschenen. Toch heeft hij de Affaires indigènes et main

(72) Het gaat om Guy Smet, een vertrouweling van Buisseret uit het Gentse, die al in 1948 een concessie grond in Congo kocht (BUZA, Afrika Archief, persoonsdossiers, T. 292). Als *chargé de mission* voor het Ministerie van Koloniën verrichtte hij dienstreizen naar Belgisch Congo.

Enkele dagen na deze notitie bleek uit reacties in de Belgische pers dat de reis van Philips niet onomstreden was. Na berichten in *Gazet Van Antwerpen* ('Mgr. Philips te Leopoldville'), de *Nieuwe Gids* en *La Libre Belgique* op 7 juni 1957 schrijft het Brusselse dagblad *La Relève* een dag later (op pagina drie), met enige zin voor ironie en met een duidelijke verwijzing ('compagnons du triangle') naar het feit dat Buisseret een vrijmetselaar was: 'La "libre", qui eût trouvé des accents vengeurs si M. Buisseret avait, comme à l'accoutumée, honoré de sa confiance un de ses compagnons du triangle, juge plus pernicieuse encore la sollicitude ministérielle lorsqu'elle s'abat sur l'un des "nôtres". Et beaucoup de se demander, à la suite du journal bruxellois, au sujet de Mgr. Philips: "Cet homme est-il dangereux ou naïf?" Qu'ils se consolent en apprenant que les amis de Buisseret se posent la même question à son sujet'.

(73) Philips doelde op het feit dat Buisseret hem als CVP-senator mee op rondreis zond, met de onuitgesproken politieke agenda om eventuele verwijten van een eenzijdig liberale aanpak van de Congolese jeugdworpen af te wimpelen. Dit bleek uit het feit dat de minister tijdens het parlementair debat van 19 juni 1957 (terwijl Philips en Smet in Congo zijn) precies Philips aanhaalde om de kritiek op zijn kabinet inzake de jeugdbewegingen te ontzenuwen. Het verslag meldde hoe 'de minister herinnert aan de succesrijke opdracht die aan de heer Sturbois werd toevertrouwd en legt vooral de nadruk op de taak waarmede onlangs monseigneur Philips, senator, werd belast, die op dit gebied een deskundige is. De leden van de Commissie mogen dus gerust zijn omtrent de vrijheid die in principe moet bestaan inzake deelneming aan en werking van bewegingen en werken ten behoeve van de jeugd'. Zie *Verslagen van de Kamer van volksvertegenwoordigers*, nr. 741, 1956-57, n. 2.

(74) In deze periode liep de spanning tussen Pétillon en Buisseret hoog op, omwille van de weigering van deze laatste tegemoetkomingen aan de eisen van de lokale bevolking in te willigen.

(75) Marie-Thérèse Knapen (1927) was een nicht en petekind van Gerard Philips. Zij doceerde aan de Leuvense universiteit in de psychologie bij Joseph Nuttin en vertrok op vraag van Gerard Vander Schueren in 1956 naar Belgisch Congo, waar ze met steun van toenmalig 'medisch

d'œuvre (AIMO) van mijn aanwezigheid op de hoogte gebracht, zoals mij juffrouw Gérardy van daaruit telefoneert (76). Zij kondigt mij kostbare reisformaliteiten aan, hetgeen uitstekend van pas komt. De paters hier zijn eenvoudige, oprechte en trouwe mensen.

Donderdag 6 juni 1957. Leopoldstad

Nota's om niet te vergeten: Naar Kisantu (77), vrijdag 7 juni. Vertrek om 8u30, over Lovanium. Kilometer veertig: Kasangulu. Bezoek aan de heer Collard, chef de territoire. Kilometer zestig: het jeugdbewaringshuis te Madimba. Kisantu. Bezoek aan het seminarie van Mayidi. Overnachten.

Dinsdagavond, een conferentie voor leken (blanken, enkele zwarten, studenten van Lovanium) met als onderwerp: 'La mission que l'église confie aux laïcs'. Ongeveer de inhoud van de vier radio-voordrachten. Veel aandacht, niettegenstaande de spelende kinderen op de nabije koer. Wellicht boven het hoofd van vele toehoorders heen, sommigen hebben er veel deugd aan gehad. Souper en receptie bij rector Gillon. Het was er fris, maar het duurde lang.

Woensdagmorgen, bezoek aan de Jeunesse ouvrière chrétienne (JOC) en de Jeunesse ouvrière chrétienne féminine (JOCF). Tocht door de cités met bezoek aan het huis van een évolué (78), en de krotten van een 'parcelle' met plusminus zeven huishoudens. Familie en familiemoraal is hier een begrip zonder zin. De clan-gewoonten en clanreacties blijven (79). Ontstellende apostolaatsproblemen, nog

assistent', dokter Martin Nguete, een tijd leefde bij inheemse families in Kimwenze, Bas-Congo, om vervolgens docent kinderpsychologie aan Lovanium te worden. Ze was professor en een tijd decaan aan de Letterenfaculteit van Lovanium, en keerde in 1998 terug naar België.

(76) Elisabeth M.J. Gérardy (1915-) was sociaal inspectrice voor de AIMO in Leopoldstad. Zie *Ministerie van Belgisch-Congo en van Ruanda-Urundi, Officieel Jaarboek*, 33, 1957.

(77) Kisantu was de locatie waar in de jaren 1940 de oorsprong werd gelegd voor Lovanium, onder de vleugels van de Leuvense rector Honoré Van Waeyenbergh, de invloedrijke jezuïet en lid van de koloniale raad, Jozef van Wing (1884-1970), en de professoren Gerard Vander Schueren en Guy Malengreau – die zelf echter altijd op gespannen voet met de jezuïeten stond en hun invloed in Lovanium trachtte in te perken. Er bleef niettemin een centrale plaats voor opleidingen en studie onder leiding van de jezuïeten.

(78) De zogeheten *évolués* of *mundele ndombe* (blanke zwarten) vormden een bijzondere groep in Belgisch Congo. Niet zelden waren ze vervreemd van hun Congolese medeburgers, anderzijds warden ze slechts ten dele aanvaard door de kolonialen. Een évolué was, zeker in de jaren 1950, een Afrikaans persoon die zich assimileerde met de 'hogere' Europese waarden en cultuur, iets waarvoor men sinds 1952 een officieel immatriculatiebewijs kon verkrijgen. Voorwaarden waren onder andere een monogaam huwelijk, bewijs van het volgen van secundair onderwijs en professionele activiteit met inkomen. Enkelen onder hen, zoals de latere premier Joseph Kasa-Vubu, zouden een bepalende rol gaan spelen in de strijd voor Congolese emancipatie en onafhankelijkheid. Voor meer achtergrond over de vaak precare positie van deze sociale groep, zie de studie van Jean-Marie MUTAMBA-MAKOMBO en Elikia M'BOKOLO, *Du Congo belge au Congo indépendant 1940-1960. L'émergence des 'évolués' et genèse du nationalisme*, Kinshasa, 1998, en vooral het recentere werk van Daniel TÖDT, *Elitenbildung und Dekolonisierung. Die Évolués in Belgisch-Kongo 1944-1960*, Göttingen, 2018.

(79) Philips sloot in zijn denken over de familie sterk aan bij de officiële *Déclaration de l'épiscopat du Congo Belge et du Ruanda-Urundi* van 29 juni 1956, die een klassiek christelijk model nastreefde en dit op een onvervreembare manier verheven achtte boven traditionele verbanden. Voor hem was de voornaamste passage in dit herderlijk schrijven deze: 'La famille, entendue au

het ergst voor de vrouwen en de meisjes. Diner bij de gouverneur-generaal en de vice-gouverneur (80), de kabinetschef Barbier (81) en twee consuls die de voorbije avond ook in Lovanium waren. Bezoek op het kantoor van mejuffrouw Gérardy, met een gesprek over het eigene van de jeugdbeweging. De juffrouw kijkt mij met grote ogen aan. Bezoek van de heer Smet, die mij een nota overhandigt en in vage termen spreekt. Hij kondigt het bezoek aan, rond 15 juni, van een liberale afgevaardigde, als ik zijn naam wel onthouden heb is het Muller. Van juffrouw Gérardy vernam ik dat er ook nog een socialist komt. Daarover heeft Smet nog niet gesproken. Daarna juffrouw Lamote (82), interessant als altijd, en juffrouw Vermeersch van het Sociaal Centrum. Gesprek over de neutraliteit van die inrichtingen en over de jeugdwerken. 's Avonds conferentie aan de missionarissen over de recente missiethologie (83). Sympathiek gehoor, weinig vragen.

Deze morgen, donderdag, bezoek van Marieke. Bezoek van een oud klasgenoot, pater Kreit. (84) Diner bij de kabinetschef samen met de praatzieke

sens strict du mot, comprend le père, la mère et les enfants. Le père est le chef naturel de la famille. La mère est associée à cette autorité. Ni le clan, ni l'État, ne peuvent se substituer au père comme chef de famille'. Voor Philips' houding, zie zijn artikel Gerard PHILIPS, 'L'émancipation du Congo et l'Église', *Revue générale*, 1958, p. 69.

Bambi CEUPPENS' boek *Koloniale visies op 'blank' en 'zwart' in Belgisch Congo*, Gent, 2003, verwijst op pagina's 26-27 naar Philips in de context van diens vroegere publicaties – uit 1942 – over het gezin, en onderlijnt de mate waarin zijn visie bepalend werd voor het opleggen van een katholiek modelgezin op de Congolese familieverbanden. Op het moment van zijn tweede reis dacht Philips reeds anders over deze problematiek en was hij niet langer een voorstander van paternalisme. Hij werd zich (mede na gesprekken met Placied Tempels – zie de dagboeknotitie van 24 juni 1957) meer bewust van de moeilijkheden van het opleggen van Europese modellen.

(80) Hendrik Cornelis (1910-1999) studeerde economie aan de Leuvense universiteit. Cornelis was vice-gouverneur van Belgisch Congo onder Pétillon, en vanaf 12 juli 1958, op aandringen van Gaston Eyskens, diens opvolger. Daarmee werd hij de laatste gouverneur-generaal van Belgisch Congo, tot aan de onafhankelijkheid in juni 1960. Vervolgens trad Joseph Kasa-Vubu aan als eerste president van Congo.

(81) Jean Barbier (1898-1971), kabinetschef van het Ministerie van Koloniën, die ook na de periode Buisseret, op het kabinet van diens opvolger Maurits Van Hemelrijk, deze functie zou vervullen.

(82) Magda Lamote (1914-1990), medewerkster van het apostolaat, afkomstig uit Berchem.

(83) Onder Pius XII werd vanaf de vroege jaren 1950, en met name in de encyclicle *Evangelii praecones* van juni 1951 de klemtoon gelegd op het inrichten en opleiden van een 'autochtone' kerk, en de rol van ondersteuning aan de jonge kerkprovincies vanuit de koloniale mogendheden. Philips benaderde de missieproblematiek tegen deze achtergrond, en vanuit het drievoudig perspectief van de sociologie, het kerkelijk recht en de theologie. Anderzijds stond deze paus in 1957 nog zeer aarzeland tegenover een mogelijke Congolese onafhankelijkheid, getuige het rapport van Belgisch ambassadeur Prosper Poswick over een conversatie met paus Pius XII op 1 april 1957: 'Il parla du Congo, de la grande œuvre que la Belgique y avait accomplie, des dangers que courrait ce beau territoire du fait que d'autres peuples africains recevaient, sans avoir la maturité nécessaire, une indépendance qui risquait de faire des prosélytes.' Zie Prosper POSWICK, *Un journal du concile. Vatican II vu par un diplomate belge. Notes personnelles de l'ambassadeur de Belgique près le Saint-Siège (1957-1968) et rapports au Ministère des affaires étrangères*, red. Reginald-Ferdinand POSWICK en Yolande JUSTE, Parijs, 2005, p. 23. Zie ook AAM, Archief J.E. Van Roey, II.A.18: verslag van ambassadeur Poswick aan het Vaticaanse Staatssecretariaat in verband met de rellen in Leopoldstad in januari 1959, dat een gelijkaardige gedachtengang uitdrukt.

(84) Jean Kreit (1899-1984), Belgisch scheutist, van 1923 tot 1948 missionaris in het Chinese Sui-Yuan, en vanaf 1955 actief in Belgisch Congo.

kanunnik Moerman(85), en een franciscaan die Afrika doorkruist voor de KSA. In het gesprek: waar functionarissen aangesteld worden voor de jeugd, is er een strekking naar staatsinrichting. Ik heb verwaarloosd de gouverneur van de Provincie, de heer Babilon(86), te ontmoeten. Het zal lastig zijn hem te treffen vanwege de reis naar Kisantu. Daarna bezoek van de heer Stouffs, die een gunstige indruk maakt, doch over wie naast veel goeds ook veel kwaad verteld wordt. Hij wil geen staatsjeugd, maar denkt dat zijn plannen te Brussel niet zullen aanvaard worden. Hij heeft ook voorstellen voor het inrichten van speelpleinen enz., die stellig miljoenen zouden kosten. Volgens hem is de provinciegouverneur hier de enige die werkelijk voor jeugdproblemen voelt. Nogmaals een onderhoud met mejuffrouw Vermeersch over neutraliteit, proselitisme en persoonlijke uitstraling.

Na het souper bezoek van de heer Huberty, rechter en kinderrechter, en commissaris van de Boy Scouts Belgium (BSB)(87). Volgens hem is de jeugdmisdadigheid niet erger dan elders. Gangs zouden niet meer bestaan. Zij stonden onder invloed van de cowboyfilms(88). De man spreekt met geestdrift over zijn scoutswerking. Ik zou nog vele mensen moeten ontmoeten. De parochies heb ik feitelijk niet gezien. Ook de andere jeugdwerken, met name buiten de JOC niet gezien. Op het einde van de reis moet ik trachten meer tijd te hebben te Leopoldstad. Morgenavond moet ik de verplaatsing naar Kisantu nog even voorbereiden.

Maandag 10 juni 1957. Matadi

Reis naar Kisantu per STA-wagen, vrijdag. Monseigneur De Raeymaeker(89) en professor De Meyer(90) rijden mee. Macadamweg tot voorbij Kasangulu. Op die plaats moest ik de territoriumchef ontmoeten. Hij is afwezig, doch de man die zich

(85) Joseph Moerman (1920-2012), Belgisch priester en leraar aan het College te Tielt. Van 1955 tot 1960 voorzitter van het Bureau voor het katholiek onderwijs voor Congo en Ruanda-Urundi.

(86) Julien Babilon (1904-1959) was gouverneur van de provincie Leopoldstad van 1955 tot aan zijn overlijden in 1959.

(87) Over de invoering van het scoutisme in Congo, zie de bijdrage van Samuel TILMAN, "L'implantation du scoutisme au Congo belge", in Jean-Luc VELLUT (ed.), *Itinéraires croisés de la modernité au Congo belge*, Parijs, 2001, p. 103-140.

(88) Zie over het succes van cowboyfilms in Belgisch Congo de bijdrage van Charles Didier GONDOLA, "Tropical Cowboys. Westerns, Violence and Masculinity among the Young Bills of Kinshasa", *Afrique et histoire*, 7/1, 2009, p. 75-98.

(89) Louis De Raeymaeker (1895-1970) priester van het aartsbisdom Mechelen en hoogleraar in de filosofie aan de Leuvense universiteit van 1935 tot 1966. De Raeymaeker behaalde het doctoraat in de wijsbegeerte en de theologie in Leuven. Priesterwijding in 1923, vervolgens docent aan het kleinseminarie in Mechelen. In 1935 professor benoemd aan het Hoger Instituut voor Wijsbegeerte. Directeur van het Leo XIII-seminarie (Leuven) en pro-rector tot aan zijn emeritaat in 1966. Sinds 1948 was De Raeymaeker decaan van het Hoger Instituut voor Wijsbegeerte en doorheen de jaren 1950 was hij lid van de bestuursraad van de Universiteit Lovanium. Van 1962 tot 1966 was hij pro-rector van de Leuvense Universiteit.

(90) Jan De Meyer (1921-2014) hoogleraar grondwettelijk recht aan de Katholieke Universiteit Leuven. De Meyer doceerde in de jaren 1950 ook colleges 'Wetgeving van Belgisch Congo'. De Congoreis van De Meyer ontlokte hem naderhand scherpe kritiek op het feit dat, ondanks de inspanningen tot vorming van een inlandse elite, de feitelijke segregatie tussen blank en zwart in Belgisch Congo onveranderd de overhand had. Zie hierover de reisimpressies in Jan De Meyer, "Losse indrukken over Kongo. Naar een toespraak gehouden voor het Kongolees Leuven"

met het jeugdwerk bezighoudt staat ons te woord. Hij heet Croonenborghs(91) en verblijft twintig dagen in de maand in de brousse. Hij heeft een groepje van vijftien welpen. Veel zaaks is het dus niet.

Even later in de zandweg is de auto voor de onze in het zand vastgeraakt. Andere voerders en een aantal zwarten helpen de chauffeur uit de nood. Niemand is gehaast noch ongeduldig, al duurt het oponthoud meer dan een half uur. Te Madimba ontvangt ons de directeur, Lecarme, van de straffkolonie voor kinderen, landlopers en dieven, soms ook verlatenen. Al het personeel is Congolees. De kleine kolonisten gaan naar school, de groten naar het werkhuis. De zaak schijnt flink te marcheren. Er zijn een honderdvijftig kostgangers en er was bezoek van ouders.

Te Kisantu worden we koel ontvangen, op de resten van een karig diner. Na eten komt pater Luyten(92) ons uitnodigen op de missie, en daar is de ontvangst goed. Na de siësta rijden we naar Mayidi waar de ontvangst volstrekt beneden peil is, al wordt er niets onaangenaams gezegd. De overste is onwel en heeft een briefje op zijn deur gehangen dat hij niemand ontvangt. Zijn plaatsvervanger is buitenshuis. Pater Denis(93), die wij ontmoeten, verklaart dat hij naar de klas moet – die trouwens een klein half uur later blijkt te beginnen. Hij brengt ons niettemin in het gebouw rond en vertrouwt ons dan toe aan pater Denoël, die ons de bibliotheek laat zien(94). Ik denk dat we nog een paar andere paters hebben zien verdwijnen. Na de klas mogen we de refter binnen, waar de studenten (zeventig, voor de helft filosofen, de andere helft theologanten) staande een vieruurtje gebruiken. Pater Denis zegt wie ik ben, en ik mag de jongens een paar zinnen toespreken. Ik beveel hun de studie van de theologie aan. Pater Denoël hoopt dat ik bij een latere gelegenheid wel eens een conferentie aan de seminaristen zal geven. Thans kan noch hij noch pater Denis blijkbaar zo'n waagstuk riskeren.

Ik krijg gelegenheid mijn correspondent sinds jaren, Augustin Awaka(95), te spreken, al wandelend onder de galerijen. Het gesprek blijft bij algemeenheden. De

Universitair Centrum op 5 november 1957", *Universitas*, 19, 1957, p. 125-129, aldaar 126: 'Het algemeen beeld der Kongolese samenleving valt te reduceren tot een scherpe tegenstelling tussen blanke heren en zwarte knechten, die een eerder pijnlijke indruk achterlaat'.

(91) André Croonenborghs (1929), afkomstig uit Brussel. Van koloniale ambtenaren werd verwacht dat ze tot twintig dagen per maand in 'het veld' doorbrachten en contact hadden met de inlandse bevolking. Zie Crawford YOUNG, *Politics in the Congo. Decolonization and Independence*, Princeton, 1965, p. 12.

(92) Louis Luyten (1912-1992), Vlaams jezuïet die in 1938 directeur werd van de lagere school in Kipako, later studeerde aan het grootseminarie van Mayidi en vervolgens een theologiestudie in België voltooide. Hij keerde terug naar de historische missiepost van de jezuïeten in Kisantu, waarvan hij tussen 1954 en 1961 overste was. Luyten keerde in 1987 terug uit Afrika.

(93) Léopold Denis (1900-1987), uit Luik afkomstige jezuïet, doctor in de filosofie. Hij doceerde dogmatische theologie in Mayidi en was oprichter en bezieler van de invloedrijke *Revue du Clergé africain*. Hij was een specialist in de Bakongo-cultuur. Zie ook AAM, Archief J.E. Van Roey II, D3 (briefwisseling i.v.m. Congo).

(94) Paul Denoël (1901-1965), Vlaams jezuïet, afkomstig uit Elsene. Hij vertrok in 1933 naar Belgisch Congo. Denoël gaf in Mayidi onderricht in de bijbelexegese en was er directeur van de seminariebibliotheek.

(95) Augustin Awaka (1923) werd opgeleid aan het Kleinseminarie van de paters jozefieten van Kinzambi – in 1937 opgericht door de Brusselse jezuïet Joseph Guffens –, en werd priester gewijd in 1956 in het apostolisch vicariaat Ipamu. Met de onafhankelijkheid vertrok hij naar Québec waar hij in 1965 aan de Université Laval promoveerde met een proefschrift over Cicero's catilinarische redevoeringen. Vervolgens werd hij 1971 directeur van het Collège Notre Dame in Idiofa.

jongen is overbeleeft en lijkt iets vreesachtigs. Terug naar Kisantu. De communiteit is vriendelijk zonder iets bijzonders. Voor onze zwarte chauffeur wordt niet gezorgd: dat schijnt zo te horen. Zaterdagmorgen even naar de tuinen van frère Gillet (96), waar de directeur volstrekt geen tijd heeft om ons rond te leiden en ons ook aan niemand toevertrouwt. We kijken even rond en vertrekken dan maar. Op de terugweg, oponthoud te Kasangulu, maar deze keer op de missie. Twee paters redemptoristen, waarvan een pater Corstjens (97) uit Maaseik. Lagere en artisanale school voor zo'n driehonderd jongens. Redelijk primitief ingericht, maar sympathiek. De tweede pater is zwijgzaam. Het kerkje is veel te klein voor de parochie.

Terug in de procureur te Leopoldstad voor de middag. Geen nieuws van Smet. Dus ook geen kans om gouverneur Babilon te ontmoeten. Wel krijg ik bezoek van de heer Morsomme, ambtenaar en tevens voorzitter van de jeugdraad. Hij doet mij anti-étatistische verklaringen. Hoe ik het juist met hem heb is moeilijk te zeggen. Voor de STA-wagen moet ik herhaaldelijk laten aandringen. Tenslotte brengt hij mij toch nog tijdig te Lovanium. Eigenlijk zou ik nog andere mensen van de jeugdraad moeten ontmoeten, onder meer Øvergaard van de YMCA (98), enz., dit volgens Morsomme, die zegt verwonderd te zijn geweest dat Smet zich op de laatste vergadering van de jeugdraad heeft doen ontvangen, terwijl ik niet verscheen (99). Smet zal wellicht voorwenden dat ik op dat ogenblik een conferentie gaf. Doch hij had mij alleszins moeten uitnodigen. Als hij het vaag gedaan zou hebben, dan was het nog zo dat ik het niet kon verstaan.

Zaterdagavond naar Lovanium met een STA-wagen in grote vertraging. Conferentie over Pinksteren en de zending van de Heilige Geest in de grote kapel, voor een aantal professoren en oud-lovanisten, misschien een vijftigtal mensen. Men noemt het een goede opkomst. Om 18u30 heb ik de avondmis gedaan. Nadien was er een gezellig avondmaal in het vrije, met kiekens aan de braadspit en kampvuur. De professoren (en hun dames) zijn allemaal jonge mensen. Er wordt gezongen, maar er is een voorzanger en spelleider te kort. Het duurt heel laat, doch ik ben stiekem naar bed gegaan.

Pinksterdag de hoogmis bijgewoond, die goed gezongen werd. Er was ook een preek. Onderwerp: tegen het antropocentrisme in de wereld van de sacramenten, de missie, en het derde punt ben ik vergeten. 's Middags ben ik met monseigneur Scalais (100), de rector, monseigneur De Raeymaeker, Marieke, etc. aan

(96) Justin Gillet (1866-1943) was een jezuïetenmissionaris, afkomstig uit een geslacht van botanisten. Hij richtte de eerste en internationaal gerenommeerde botanische tuin in Kisantu.

(97) Ook de paters redemptoristen hadden een missiepost in Kisantu, sterk gericht op de organisatie van het onderwijs. Philips verwijst naar pater Willem Corstjens (1913-), een Limburgs missionaris uit Maaseik, die in 1939 naar Congo kwam.

(98) Ingmar Grube Øvergaard, Deens verantwoordelijke voor de YMCA in Leopoldstad van 1949 tot 1958.

(99) In KADOC, Archief August De Schryver, 11.2.7.2.2/2, bevindt zich een anonieme nota uit Leopoldstad die rapporteert over de missie van Smet. Hij wordt ervan verdacht de financiering van de jeugdwerken te onderzoeken, met als doel het tegenwerken of afschaffen van al bestaande werkingen: 'on voudrait – toujours le M. Smet – limiter les effectifs des associations au personnel effectivement et actuellement sur place, sous prétexte que les dites associations ne parviennent pas à combler leurs effectifs'. Het rapport geeft aan dat Smet erop uit is geld af te romen van de bestaande structuren om onder meer een nieuwe foyer van (het liberaalgezinde) Solvay te openen in Goma.

(100) Felix Scalais (1904-1967), Belgisch scheutist, apostolisch vicaris van Leopoldstad van 1953 tot 1959, vervolgens aartsbisschop van diezelfde zetel, tot 1964. Met de onafhankelijkheid van Congo nam Scalais van Leuven rector Van Waeyenbergh de functie over van voorzitter van

tafel bij professor Nicaise(101). Zijn dame is erg bekommerd om het voortdurend verhuizen van Congo naar Europa en omgekeerd. 's Namiddags maak ik een praatje met de priesterstudenten van Lovanium, een vijftiental zwarten en een viertal blanken, meestal mannen van de pedagogie. Nadien kwamen er nog een drietal broeders jozefieten uit Rwanda bij. Het gaat natuurlijk over de komende theologische faculteit en haar uitstraling. Ze vragen godsdienstige conferentiereeksen, liever dan een cursus afzonderlijk voor leken en priesters. Ik leg de nadruk op het bijwerken van hun theologische kennis op universitair niveau.

Het schijnt wel dat het universiteitsleven bijdraagt tot levenswijsheid bij de anderen. De jongeren zijn nog gemakkelijk in onrustigheid. De abbés schijnen werkelijk gunstige invloed uit te oefenen. Souper in het guesthouse, na een kort bezoek aan het scholasticaat van de jezuïeten te Kimwenza. Het gebouw is veel te groot en hoogstens voor een derde bezet. Moet dit de theologie van Lovanium worden? Pater Thienpont ontvangt correct zonder meer(102). 's Avonds brengt Marieke mij terug naar Leopoldstad.

Maandag 10 juni 1957. Matadi

Per vliegtuig naar Matadi, waar de bisschop mij opwacht, maar de administrateur was te laat verwittigd. De bisschop is al op jaren, monseigneur Van den Bosch CSsR(103). Hij ontvangt zeer gul, zodat men zich gemakkelijk thuis voelt. Hij documenteert mij over de subversieve religieus-politieke stromingen, die af en toe aan de oppervlakte komen. Het is een soort extatisch messianisme met zeer zwoele uitspattingen, vol heidens tovenaarsgeloof en onverdraagzaam. Het gaat niet op het te willen toelaten in de naam van de godsdienstvrijheid, vermits het zelf de vrijheid totaal miskent. Er is protestantse invloed in merkbaar(104).

de bestuursraad van Lovanium, die vanaf dat ogenblik – 2 juli 1960 – niet langer in België zetelde. De 'afrikanisering' van de raad was echter al in voorbereiding sinds het voorjaar van 1959.

(101) Joseph Nicaise (1919-2005) promoveerde in 1942 in de rechten aan de Leuvense universiteit, en werkte van 1943 tot 1950 onder leiding van Gaston Eyskens aan een – nooit afgerond – proefschrift in de handels- en koloniale wetenschappen. Onder invloed van zijn oom, de Brugse kapucijn Basiel Octaaf Tanghe (1879-1947) besloot hij in 1948 in Congo te gaan werken. Nicaise behoorde tot de eerste generatie professoren van de universiteit Lovanium en stond bekend als iemand die streefde naar emancipatie van de Congolese bevolking. De 'dame' waarvan sprake is Nicaise's echtgenote, Christine Vander Schueren. De families Vander Schueren en Nicaise waren overigens verwant, aangezien Leuvense hoogleraar Gerard Vander Schueren – die lid van was van de bestuursraad van Lovanium en sinds 1953 betrokken was bij de plannen tot oprichting van een theologische faculteit in Leopoldstad – gehuwd was met Nicaise's zus Berthe.

(102) Paul Thienpont (1897-1977), Belgisch jezuïet. Thienpont was rector van het O.L.Vrouwcollege in Antwerpen en van het Sint-Jan Berchmanscollege in Brussel, en vertrok in 1947 naar Belgisch Congo. Na enkele korte onderwijsopdrachten, werd pater Thienpont rector van het scholasticaat van zijn orde in Kimwenza.

(103) Alphonse-Marie Van den Bosch (1894-1973), Belgisch redemptorist, sinds 1938 apostolisch vicaris van Matadi – de havenstad aan de monding van de Congo-stroom en toegangspoort tot de kolonie –, en bisschop van hetzelfde territorium in 1959.

(104) Monseigneur Van den Bosch vermeldt hier het kimbangisme, een religieus-politieke stroming die werd opgezet door Simon Kimbangu (1887-1951), en op grond van de visioenen van de stichter streefde naar geestelijke en politieke bevrijding en naar het einde van het kolonialisme en de (her)oprichting van een Congolees koninkrijk. Deze stroming werd bestreden door

's Namiddags een lang bezoek aan de administrateur van het district, een man van Limburgse verfranste familie, de naam is Ochs als ik goed gehoord heb. Het is hier een andere mentaliteit dan in Leopoldstad, met minder angstcomplexen tegenover de zwarte evolutie. Men is niet akkoord met de officiële 'zwakheden'. 's Avonds aan tafel is er ook de pastoor. Hij vertelt over zijn vruchtbaar ministerie en over zijn jeugdwerken. Hij heeft ook een zwarte kapelaan. Alles samen moeten er een vijftien abbés zijn in het vicariaat, dat wellicht tot de meest ontwikkelde behoort.

Dinsdag 11 juni 1957. Boma

De administrateur stelt mij een speciale politieboot ter beschikking voor Boma. Een snelle vaart van 1u45 over de brede stroom, tussen de heuvels door. Ik merk op de oever geen huizen. De afstand kan ik niet gissen. Leopoldstad-Matadi is honderdtachtig kilometer vlucht. Monseigneur Jacques, bij wie ik ontvangen word (deze keer was de commissaris, samen met twee paters, aanwezig om mij te verwelkomen) is nog jong (105). Een Ardennais met vaste ideeën en grote vrijmoedigheid. Hij schijnt een dappere werker te zijn, en realist. Hij schat minister Pholien zeer hoog en bekritiseert Leopoldstad zeer scherp (106). Niettemin is hij niet pessimist. Er is veel onheil geschied sinds drie jaar.

Het huis is zeer modern en gerieflijk. Matadi schijnt heel wat ouder. Hiernaast is het eerste kerkje dat rond 1882 in Congo werd opgericht. Het ziet eruit als een bouwwerk uit een speeldoos en wordt als relikwie bewaard. De nieuwe, mooie kerk staat ernevens. Aan tafel is er overvloedig sprake over apostolaatsmethodes. De bisschop gelooft niet in de blanke lekenmissionarissen die geen invloed op de zwarten hebben, althans niet in vergelijking met de paters en de zusters. Het

de Belgische overheid, in 1921 werd Kimbangu ter dood veroordeeld. Koning Albert I verleende hem gratie en zijn straf werd omgezet in levenslange opsluiting. Kimbangu overleed in hechtenis. Het kimbangisme bestaat nog steeds als religieuze stroming in Congo. In de periode van Philips' reizen werd onder koloniale ernstig gedebatteerd over de mogelijkheid om positieve elementen van het kimbangisme te benutten in de aanloop naar Congolese onafhankelijkheid. Zie ook KADOC Archief B. Verhaegen, 12: Kimbangisme (papieren André Ryckmans). Voor meer achtergrond zie de drie volumes van Jean-Luc VELLUT, *Simon Kimbangu*, Brussel, 2005, 2015.

(105) André Jacques (1908-1997), afkomstig uit het Luxemburgse Robelmont. Hij werd apostolisch vicaris van de havenstad Boma in 1950 en bisschop van het gelijknamige diocesis in 1959.

(106) Joseph Pholien (1884-1968), Belgisch jurist en politicus. In 1936 werd Pholien gecoördeneerd senator voor de CVP/PSC. Hij bleef actief in de Senaat tot 1961. In de periode van de Belgische koningskwestie volgde hij in augustus 1950 Jean Duvieusart op als premier, tot 1952. Pholien was een virulent tegenstander van de politiek van Buisseret in de jaren 1954 tot 1958 en was nauw betrokken bij de afvaardiging van de Congolese delegatie tijdens de Expo 1958. Hij was voorzitter van de senaatscommissie voor Belgisch Congo en Ruanda-Urundi, maar werd omwille van zijn visie op een langzaam onafhankelijkheidsproces, die niet gesteund was door de regering Eyskens, minder relevant geacht. In december 1959 werd zijn voorzittersrol aan Maurice Van Hemelrijck gegeven. Zie de inventaris van het archief door Françoise CARTON DE TOURNAI en Gustaaf JANSSENS, *Inventaire des archives de Joseph Pholien, Archives générales du royaume*, Brussel, 2004, en de biografie van de hand van dezelfde uitgevers, *Joseph Pholien. Un homme d'État pour une Belgique en crise*, Waver, 2003.

apostolaat moet door de zwarte leken geschieden. De Jeunesse Ouvrière Chrétienne is goed ontwikkeld. Ook de scouts. De Patro is in een beginstadium. De paters nemen alles in handen, ook de mutualiteit.

Woensdag 12 juni 1957. Boma

Autotocht met monseigneur Jacques doorheen zijn vicariaat. Voormiddag bezoek aan een hulppost waarvan ik de naam niet onthouden heb. Er is een zwarte priester. De bisschop zegt veel goeds van zijn vijftien abbés. Meisjes uit de school snateren op de binnenkoer en klappen dansend in de handen. De installatie is heel primitief, de abbé beschikt niettemin over een schrijfmachine. Dergelijke hulpposten moeten het eerste contact inluiden met de bevolking. Het gelijkt niet op Boma, met zijn Foyer social en zijn zeer grote scholencomplexen.

In de Foyer tref ik een oude kennis aan, uit de Bron, juffrouw Louisa Janssens (107). Het geheel is goed onderhouden en doet prettig aan: kilo (kinderverzorging), naaien en koken. Het voornaamste, aldus monseigneur, is het huisbezoek door de assistenten af te leggen. Zij staan hoog aangeschreven. In de zusterschool, groots aangelegd doch reeds gedeeltelijk verouderd, gesprek met de overste en de zuster die de jeugdwerken animeert (108). Zij beoefent, met succes, de actieve methodes. Voor Europese meisjes zijn de getallen en de middelen zeer beperkt. Er is een speelplein aangelegd dat niet veel gebruikt schijnt te worden. Openluchtlevens inrichten voor deze kinderen schijnt bepaald overbodig. Er bestaat een plaatselijke jeugdraad, die grote moeilijkheden ondervindt vanwege de achterdocht van de protestanten. In dit gebied hebben de protestanten en de missionarissen geen contact. Het protestantisme is hier trouwens, evenals in Matadi, in achteruitgang. De Europeanen hebben op de missie eerder goede pers. De bisschop verwacht niets van een 'communauté belgo-congolaise' (109), waaraan hij niet gelooft. Hij rekent op een rechtvaardige behandeling en op het goede voorbeeld. De vorming van inlandse gezinnen vordert goed.

Alleen is het gewoonterecht niet te verenigen met onze opvattingen over familie, eigendom, enz. De bodem behoort aan de clan, met alles wat er op staat. Eigendom is voor de individuen alleen vruchtgebruik. Erfrecht voor de kinderen bestaat niet. Overspel wordt afgekocht. Bij de kinderen zijn de mannen bevoorrecht en vol egoïsme. Bijvoorbeeld, een man zit zeven jaar in de gevangenis voor diefstal, zijn vrouw zorgt voor de kinderen met grote toewijding en blijft hem trouw. Bij zijn terugkeer kan hij van niemand schadevergoeding vragen en...stuurt dus zijn vrouw door. In de cité bouwen de mensen zelf hun woning. Minder mooi

(107) Het gaat over het vormingshuis van de Medewerkers van het Apostolaat, gelegen in de Bronstraat 56 in Brussel, waar Philips recollecties gaf.

(108) Philips verwijst naar de school van de Zusters van Liefde van Jezus en Maria. Deze congregatie, opgericht in 1803 door de Gentse kanunnik Jozef Triest, was aanwezig in de missieposten van scheut vanaf 1891. Ze legde zich toe op onderwijs en had onder andere scholen in Boma, Kabinda en Matadi.

(109) Dit refereert aan het pleidooi van Léon Pétillon die, na het bezoek van koning Boudewijn aan Belgisch Congo in 1955, aanhoudend pleitte voor het stimuleren van een 'Belgisch-Congolese gemeenschap', met het oog op een geleidelijke dekolonisatie en de langzame voorbereiding van de onafhankelijkheid. Zie Jacques BRASSINNE DE LA BUISSIÈRE en Georges-Henri DUMONT (eds.), *Les autorités belges et la décolonisation du Congo*, Brussel, 2010, p. 16-17.

van uitzicht, maar sociaal verre te verkiezen. Het systeem heeft de goedkeuring niet van de gouverneur. De broederschool, officieel, geloof ik, dit is congregatienist, is een enorm en zeer modern complex. Broeders van de christelijke scholen, hetzelfde type als bij ons. Knap onderwijs, maar meestal niet veel blijvende beziening bij de afgestudeerden. Frère Maxime is een apostel met veel realiteitszin. Dit alles behoort nog tot de dinsdagnamiddag.

Woensdag verdere rit naar de grote missie van Tshela, na nog een andere post te hebben aangedaan. Meestal zijn op de post drie paters: een directeur, een man die rondreist en een man van de scholen. Ook de meisjes kunnen thans talrijk naar de school. Tshela telt meer personeel. In de voorlopige schuurkerk zingen de catechumenen, mannen en vrouwen, hun catechismustekst. Monseigneur heeft er een hulpresidentie (uitstekend voor de zeer welkome siësta). De paters huizen primitief, onverzorgd en onzindelijk; ze zijn enigszins ruw en eenvoudig. Het middagmaal is sober en het leven moet hard zijn hier. Pater Alphonse Bentein (110) is pas terug van de JOC-studieweek, waarover hij zeer tevreden is. Er waren honderdvijfzeventig deelnemers, de meerderheid uit de Mayombe. De taal is hier Kiyombe.

's Namiddags bezoek aan de monitoren school met presentatie van de leerlingen per jaar. Ook de zusters komen aan de beurt. Er is een begin van een monitricenschool, voorbereidend en eerste jaar. De meisjes trouwen heel jong en doceren slechts korte tijd. We ontmoeten ook een paar inlandse zusters. Het kleinseminarie telt, niet het voorbereidend jaar, doch zonder zesde Latijn, een goede zestig leerlingen, met vijf professoren. Ligging zeer mooi en gebouwen goed. Van jeugdwerken schijnt er geen sprake te zijn. Terug met een prachtige avondrit, tussen de palmbomen en bananenplantages, langs een zeer treffelijke baan. We hebben vandaag stellig meer dan 250 kilometers afgelegd. Andere notities vallen mij nu niet te binnen. Het zal voor later zijn.

Donderdag 13 juni 1957. Matadi

Ingescheept op een motorboot voor de terugreis naar Matadi. De heenreis duurde 1u50, de reis stroomopwaarts duurt 2u45. Men vaart dichtbij de oever, nu eens rechts dan weer links, wellicht omwille van de minder krachtige stroming.

Het christendom in Matadi schijnt wel iets minder sterk dan te Boma, maar de missie heeft blijkbaar nog alle hefbomen in handen. De documentatie van monseigneur Van den Bosch over het kimbangisme is wel interessant maar schijnt wetenschappelijke methode in de opzoeken en in de uiteenzetting te missen. Trouwens, het karakter zelf van de beweging maakt elke ernstige poging buitengewoon moeilijk. Protestants pneumatisme en een soort rassenmessianisme lijken de voornaamste kenmerken. Dwangmethodes en seksuele uitpattingen zijn regel. Iets dergelijks kan als religie niet worden erkend of toegelaten (111).

(110) Alphonse Bentein (1909-1990), uit Luik afkomstige scheutist, priester gewijd in 1933, vertrok in 1935 naar Congo. Hij was de oprichter van de Katholieke Arbeidersjeugd in Tshela.

(111) Op grond van onder meer confidentiële rapporten van Paul-Ernest Joset uit 1956, trad de koloniale overheid in de tweede helft van de jaren 1950 hard op tegen het kimbangisme. Zie BUZA, Afrika-Archief, Archief P.E. Joset 4586: Kibanguisme-Nguozisme, mission des noirs et autres petites sectes politico-religieuses.

De inlandse parochie beschikt over een ruime en zelfs mooie kerk voor drie- à vierduizend mensen. Doch de parochie is veel te groot. Twee nieuwe kerken zijn gelukkig voorzien, en terreinen voor kerken en scholen zijn voorbehouden. Er zijn langs de weg ook Lieve-Vrouw-kapellen en calvariebergen. Zelfs een heel mooi kapelletje (min of meer stijl Boerenjeugdbond) kwamen we tegen. De stad is tegen de heuvelflanken gebouwd, in de aard van Italiaanse bergstadjes, maar de huizen zijn hier zonder verdieping. Toch veel zindelijker dan te Leopoldstad.

De receptie op het vicariaat brengt dertien oud-lovanienses bijeen, waaronder zes dokters. Deze mensen komen uiterst zelden samen en stelden de attentie op prijs. 's Avonds filmvertoning *Terre d'espoir*: de roeping van een negerjongen tot priester in een nieuwe missie. Tot de acteurs behoren ook bisschop Van den Bosch en monseigneur Verwimp(112) en de paters van de procureur. De opname was goed en het gegeven natuurgetrouw: de kathedraal van Matadi, het seminarie te Mayidi, de brousse-post, enz.

Zaterdag 15 en zondag 16 juni 1957. Leopoldstad en Luluaburg <Kananga>

Bezoek bij de provinciegouverneur(113). Het blijft bij algemeenheden. Een confidentiële boodschap vanwege de gouverneur-generaal over een denkbeeldige verwikkeling. Zorgen zonder grond. Een langdurig gesprek op de apostolische delegatie. De nacht schijnt weer in dageraad veranderd bij de komst van monseigneur Bruniera(114). Zo tenminste wordt de zaak voorgesteld. Met veel openhartigheid trouwens, er is sprake vooral over het jeugdwerk en ik beloof een nota tegen het einde van mijn reis.

Over de theologische faculteit brengt het gesprek niet veel nieuws aan. Over het algemeen is de délégué over de toestand eerder optimistisch, en hij onderstreept het nut van het onderscheid tussen kerk en staat. Bij het vertrek naar Luluaburg, zondag 16 juni, is Smet op de afspraak niet verschenen. Bij aankomst maken twee ambtenaren (de directeur van AIMO en de procureur) hun opwachting. Hier zijn de mensen dus blijkbaar verwittigd. Wij komen overeen voor een vergadering van de *Unio catholica* op Notre Dame, voor maandagavond om 20u30, en voor de jeugdraad op dinsdagavond in het hotel Pax (neutraal terrein). De directeur van

(112) Alphonse Verwimp (1885-1964), Vlaams jezuïet. Hij werd apostolisch vicaris van Kisantu benoemd in 1931, en werd bisschop van het gelijknamige bisdom bij de oprichting van de Congolese hiërarchie in 1959.

(113) J. Babilon. Zie *supra*.

(114) De apostolische delegaat van 1954 tot 1959 was de Italiaanse aartsbisschop Alfredo Bruniera (1906-2000). Diens voorganger, Pietro Sigismondi (1908-1967), had al in 1948 de oprichting van een theologische faculteit gesuggereerd, en was naderhand betrokken in het debat omtrent een conventie voor het opzetten van een Congolese hiërarchie en het bepalen van de verhouding tussen kerk en staat in Belgisch Congo. De conventie werd nooit geratificeerd als gevolg van de politieke omwenteling die de verkiezingen van 1954 teweeg bracht, en waarna het kabinet Van Acker aantrad. Cf. Guy VANTHEMSCHE, "Le Saint-Siège et la fin du Congo Belge", *Revue d'Histoire ecclésiastique*, 109, 2014, p. 196-233, aldaar 199-200.

Pas onder Bruniera zou, in opdracht van Johannes XXIII, in 1959 een katholieke hiërarchie in Congo en Ruanda-Urundi worden opgezet. De afspraak met Philips werd reeds vastgelegd in mei 1957. Zie de Brief van Bruniera aan Philips. Bruniera prijst Philips daarin als 'le compétent organisateur de l'affaire de la faculté de théologie de Lovanium'. Zie KADOC, Archief G. Philips, 73.

AIMO is de heer Van Holsbeke. De procureur, Zuyderhoff(115), is een schoonbroer van Theo Lefèvre(116). Morgen dinsdag, toespraak aan de studenten filosofie alhier te 8 uur over de mens en de beschaving.

Nota's voor Rwanda

Te Usumbura <Bujumbura>: provinciecommissaris de heer Leroy. Te Bukeye grote missiepost met zwarte zusters. Te Ngozi: monseigneur Martin. Burasira: seminarie. Verder Astrida <Butare>, Nyakibanda, Kabgayi. Nyundo. Te Bukavu: de heer Willaert van het Institut pour la recherche scientifique en Afrique centrale (IRSAC).

Dinsdag 18 juni 1957. Luluaburg <Kananga>

De scholastieken van scheut(117), zwarte filosofen en theologanten, hebben na de conferenties zeer verstandige vragen gesteld in goed Frans. De laatste vraag ging over de priester in de politiek. De priester moet de politici zedelijk-religieuze adviezen kunnen geven, maar hij moet de politiek zelf aan de leken overlaten: het is lekenwerk(118).

De zwarte scheutisten lijken meer open en betrouwbaar dan de seminaristen die ik tot nu toe ontmoette. Deze namiddag een cité-school van de paters bezocht.

(115) Louis Zuyderhoff (1909-1975), Belgisch advocaat en procureur des Konings. Zuyderhoff was actief betrokken bij de vernederlandsing van de Belgische aanwezigheid in Congo, met onder andere een pleidooi voor Nederlandstalige rechtspraak in de kolonie.

(116) Théo Lefèvre (1914-1973) was doctor in de rechten en medestichter van de CVP/PSC in 1945, waarvan hij van 1950 tot 1961 (dus op het ogenblik van Philips' Congoreizen) nationaal voorzitter was. Philips kende hem persoonlijk en had in 1955 samen met Lefèvre en August De Schryver een overzicht van tien jaar naoorlogse politiek gepubliceerd. Zie Gerard PHILIPS, August DE SCHRYVER en Theo LEFÈVRE, "La vie politique belge 1945-1955", *La Revue politique*, 12, 1955, speciale editie. Het is weinig verbazingwekkend dat in 1959 Philips en Lefèvre beiden ijverden voor het aanstellen van De Schryver als minister van Belgisch Congo en Ruanda-Urundi. Philips werkte met Lefèvre samen in de context van de schoolstrijd, onder meer toen deze laatste vanaf 1958 een sleutelpositie opnam in de Nationale Commissie voor Onderwijs. Van april 1961 tot 1965 was Lefèvre Eerste Minister in de regering Lefèvre-Spaak. Zie ook KADOC, Archief Philips 60 en 66.

(117) Bij de creatie van het onafhankelijk Apostolisch vicariaat Congo door Leo XIII in 1888 werd de missionering van Congo Vrijstaat aanvankelijk toegewezen aan de paters scheutisten, aan wie ook de oprichting van het eerste Afrikaans seminarie toekwam. Ze waren als missionarissen in Luluaburg aanwezig sinds 1891, met akkoord van Leopold II die de katholieke missionering in de Kasai overliet aan de congregatie. Van daaruit werden ook andere missieposten opgezet. Leopold II wou trouwde protestantse missionarissen en buitenlandse, in casu Franse, missionaire congregaties omwille van de nationale belangen die er achter schuilgingen. De keuze voor een jonge Belgische congregatie lag min of meer voor de hand. Voor meer achtergrond, zie Noortje LAMBRICHTS, "Creatief en inventief. De broeders van Scheut in Kasai, 1890-1940", *Kadoc-nieuwsbrief* 2012/1, p. 3-8 en YOUNG, *Politics in the Congo*, p. 13-14.

(118) Philips was zelf voorstander van een uiterst ingeperkte rol van de clerus in de politiek. Zie hierover zijn bijdrage Gerard PHILIPS, "De priester tegenover de politiek", *Pastor Bonus*, 45, 1958, p. 198-208

2.500 kinderen in 52 lokalen, sommige in baksteen, andere in bamboe, op een onmogelijk klein terrein. In de stad zijn er schoolpaleizen voor de 'leken'. Te Katoka vier klassen in de kerk, waarvan een zelfs zonder banken... Het peil van de katholieke scholen stijgt. Ook de meisjes komen talrijk naar school.

's Avonds, 18 juni, plaatselijke jeugdraad. Voorzitter is de heer procureur Zuyderhoff, secretaris luitenant Struyf. De leden zijn meestal Europeanen en praktisch allen volwassenen. Ook de protestanten zijn aanwezig. De voorzitter geeft eerst mededeling van de verlangens van de lokale jeugdraad betreffende de subsidiëring. Criteria zijn:

1. administratieve en secretariaatskosten, inbegrepen de publicaties van de beweging;
2. de materiële behoeften van de lokale groepen;
3. de steun per lid, bijvoorbeeld voor het uniform.

Smet ontwikkelt zijn plannen en voorstellen. Hij verklaart zich niet-katholiek en roept soms mijn instemming in, onder meer voor het afwijzen van étatisme. Op het niveau van de gouverneur-generaal voorziet hij de medische hulp aan de vrijgestelden, een jaarlijkse rondreis, secretariaatskosten, uitzonderlijke en beperkte toelagen, bijvoorbeeld voor internationale congressen. Dit gedeelte van de toelagen dient proportioneel gering te blijven.

Het tweede punt betreft de provinciale decentralisatie, waarmee ieder het eens is. Ook hier medische hulp aan de vrijgestelden. Toelage voor nieuwe stichtingen en voor regelmatige werking. De raad hecht eraan dat aan de provinciegouverneur (119) (die de toelagen verdelen moet) de wensen van de raad als gemotiveerd advies worden voorgelegd. De heer Smet sluit zich daar enigszins aarzelend bij aan.

De toelagen, onder punt drie, onderscheiden van de voorgaande, betreffen de steun voor 'niet-georganiseerde jeugd', bijvoorbeeld voor vakantiekolonies en speelpleinen. Tijdens de vakantie zijn de meeste Europese leiders niet beschikbaar en hun verblijf is meestal onstandvastig. Ik leg de nadruk op de verwarring van het begrip: het (organisatorisch) beïnvloeden van de niet-georganiseerden. De waarde van de jeugdbeweging ligt precies in haar spontaniteit, die wel gestimuleerd, doch geenszins opgedrongen kan worden. Op de eerste plaats dienen de organisaties geholpen en voor de (nog) niet bereikten moeten diensten voorzien worden. Deze beschouwing schijnt de instemming van de raad te bekomen.

Woensdag 19 juni 1957. Katoka

Ik zit te wachten op de komst van monseigneur Mels (120), die mij naar zijn residentie en nadien naar het seminarie van Kabwe moet brengen. De inrichting van de procureur te Katoka hier is een beetje primitiever dan hetgeen ik elders zag. Het

(119) Antoine Lamborelle (1915-) verbleef in Congo van 1929 tot 1958, en was tot 1955 algemeen directeur van de tweede algemene directie van de Congolese gouverneur-generaal. Hij was vervolgens provinciegouverneur van Kasai van 1955 tot 1958.

(120) Bernard Mels (1908-1992), Belgisch scheutist, apostolisch vicaris van Luluaburg in 1949, en vanaf 1959 aartsbisschop van het gelijknamige bisdom. Mels was vooral begaan met de ondersteuning van het onderwijs in Congo, en was uiterst kritisch voor de politiek van het kabinet

comfort is geringer, maar voldoende. Het klimaat weegt enigszins en ik voel heel weinig werklust. De omgang met anderen stimuleert echter weer. Het is goed te begrijpen dat men zich loom voelt, of prikkels zoekt in drinken en alcohol. Met monseigneur Mels gesproken over de schoolkwestie (121). De zwarte kan de godsdienstige tekorten van de lezenschool niet aanvullen door familierelaties. Vandaar moet men voor hen strenger zijn dan met de Europeanen. De scholen van Tshembi zijn iets minder slecht gehuisvest dan die van Kamilabi. Hier mejuffrouw Hodor aangetroffen in het onderwijs. Zij is optimist, maar heeft last met de inlandse taal.

's Namiddags brengt monseigneur Mels mij naar zijn residentie in Mikalayi, het oude Luluaburg. Groot centrum, lelijke kerk. Een hele reeks scholen, ook voor monitoren, monitrices en verpleegsters. Bezoek bij de dokter van het hospitaal. Er zijn, onder leiding van de Zusters van Liefde, (122) reeds een aantal inlandse zusters. Aan de overzijde van het koor hebben de inlandse broeders hun plaats.

Buisseret. Zie de documentatie in KADOC, Archief A. De Schryver 11.2.7.2. Later, in 1959 stond Mels mee in het oog van de storm toen in de Kasai de etnische spanningen tussen de Luba en de Lulua-volkeren hoog opliepen.

(121) In augustus 1956 werd een interpretatief akkoord bereikt tussen het kabinet Buisseret en Joseph Moerman (die een formeel mandaat had om te onderhandelen namens het *Comité permanent des ordinaires du Congo Belge et du Ruanda-Urundi*), als gevolg van het overleg op 9 maart 1956. Dit overleg werd opgepikt door de Belgische pers in de daaropvolgende maand. Zie bijvoorbeeld *De Standaard* van 25 april 1956, die op haar voorpagina kopte: *Het akkoord met de missies. Maneuver of echte vredeswil?* In het financieringspact voor het onderwijs in de kolonie werd een voorstel onderhandeld voor de toekomstige financiering, met een concrete verdeelsleutel: 45% voor de katholieke missies, 45% voor het staatsonderwijs, 10% voor de protestantse missies. In hetzelfde dossier zit een brief van Buisseret aan apostolisch delegaat Bruniera, waarin de minister van Koloniën het schoolakkoord tussen de Belgische staat en de kerk uitlegt. Overigens werd gestipuleerd dat Lovanium buiten dit akkoord viel 'en raison de l'avance très considérable prise par Lovanium.' Alleen werd de strijd opgevoerd, toen begin 1957 bleek dat Buisseret de gedane beloftes niet nakwam. Verscheidene missiebisdommen rapporteerden daarover aan het hoofdkwartier van de cvp/psc. Zo onderhield Mels een correspondentie met August De Schryver, die zich vanuit de cvp-fractie mengde in het debat over de scholen in Belgisch Congo. In KADOC, Archief A. De Schryver, 11.2.7.2.1/1, bevinden zich de rapporteringen voor het katholieke onderwijs in de Kasai, die door Mels werden doorgebrieft aan De Schryver. Aan het einde van de rapporting volgde een noot die de kritiek weergeeft op Buisseret's beleid: 'Intussen werd aan Mgr. Kettel de ontdebelling van zijn moniteurschool geweigerd. Er werd reeds voor de vierde maal een middelbare schoolsectie aan ons geweigerd. Ook de middelbare scholen, vrije, werden geweigerd te Lodja en Kole'. Het hele debat leidde tot een scherpe interpellatie van de minister door De Schryver op 2 april 1957, die op de achtergrond van Philips' reis meespeelt. Monseigneur Georges Kettel (1897-1972) was apostolisch vicaris, later bisschop, van Kabinda. De Waalse scheutist Kettel studeerde kerkelijk recht in Leuven, en trok vervolgens in 1926 als missionaris naar de Kasai. Hij was van 1950 tot 1953 rector van het missiehuis in Jambes, en werd in 1953 tot apostolisch vicaris van Kabinda benoemd.

(122) In 1894 arriveren de eerste zusters van deze congregatie in Mikalayi, in de Kasai, waar de congregatie in de jaren 1930 een normaalschool inrichtte, en vanaf 1953 een opleiding voor verpleegsters en vroedvrouwen organiseerde. Cf. Luc VINTS en Mathieu ZANA ETAMBALA, *100 jaar Zusters van Liefde van Jezus en Maria in Zaïre*, Brussel, 1992, en meer recent Nele VERHOEVEN, *De Zusters van Liefde van Jezus en Maria in Kongo. Een studie van hun ervaringen tijdens de woelige jaren van de onafhankelijkheid, 1955-1965*, ongepubliceerde masterthesis, Universiteit Gent, 2003.

Donderdag 20 juni 1957. Sacramentsdag

Processie te Mikalayi na de hoogmis van zes uur dertig. Heel de bevolking gaat mee en zo zijn de toeschouwers langs de weg zeldzaam: enkele oude mensen en kleine kinderen. De groepen, jongens zowel als meisjes, zijn fel in de kleur van singels en tunieken, helrood, fel geel, grasgroen en mauve. De meisjes dragen de plechtige bloemenkorven op het hoofd.

Een groep zingende knapen zorgt voor de kantieken. De massa antwoordt goed, soms met een vreselijke discordantie. Twee trompetters, oud-leden van de Force publique (123), blazen ‘Te velde’ met een ongelukje in de hoge noten. Het geheel is ordelijk. Langs de weg zijn op korte afstanden palmtakken, twee tot drie meter hoog, in de grond gestoken. Na de processie verdwijnen ze als bij toverslag. De hutten zijn schoongemaakt en versierd, meestal met afschuwelijke Heilig Hartprenten en chromo’s uit Europa, hier of daar met een klein tapijtje, kapelletje of grondtapijt. De normalisten hebben borden met schreeuwelijke krijttekeningen tentoongesteld, maar de goede wil en ook de fierheid zijn volkomen authentiek.

Gisteravond een lang gesprek met Mels over de psyche van de inlander en de complexen die door de situatie worden opgewekt. Het diepste van het verschil en de moeilijkheid ligt in de collectieve instelling van de inlander. Personalisme is praktisch niet aanwezig. Dit blijkt ook uit de studie van Marieke betreffende de kinderopvoeding. Authentiek schuldgevoel is eveneens vreemd, omdat het twee persoonlijke termen veronderstelt. Vandaar zeer verschillende reacties, die de blanken verwonderen en ontstemmen. Het schijnt dat de zwarte zich niet verwondert en wellicht daarom niet zoekt. Hij leeft echter wel in vrees voor vijandelijke machten.

Vrijdag 21 juni 1957. Kabwe en Kamina

Op Katoka komt abbé [.id]bach mij opzoeken. Doch ik merk dat mijn relaas van gisteren niet af is. Na de processie brengt monseigneur Mels mij naar Kabwe. Onderweg ontmoeten we monseigneur Van Mol [*sic*], oud-vicaris, die op vormselreis is (124). Te Kabwe is het seminarie nog ruimer dan in Mayidi. Het onthaal is zeer gul. Bezoek aan het museum, aardkunde, plantkunde, dierkunde. Er zijn enkele voorhistorische voorwerpen. Een pas gedode luipaard wordt opgezet. Er is ook een majestatische krokodil uit de Luluarivier. Soms gebeuren er in de streek ongelukken door de wilde dieren.

(123) De Force publique of Weermacht, werd opgericht door koning Leopold II. Deze Congolese legermacht werd al genoemd bij de oprichting van de Vrijstaat in oktober 1885, een koninklijke ordonnantie van 5 augustus 1888 zorgde voor de formele stichting er van, en bepaalde een structuur en termijn waarbinnen de Congolese districten verplicht waren rekruten aan te leveren. Vanaf 1900 werd de vrijwillige dienst voor de Force publique vastgelegd op maximaal zeven jaar. In de Eerste Wereldoorlog vochten circa achttienduizend Congolese soldaten mee tegen de Duitsers in de regio van de Grote Meren. Cf. Emizet François KISANGANI, *Historical Dictionary of the Democratic Republic of the Congo*, Lanham, 2001, p. 241-242.

(124) Philips bedoelt Louis Demol (1885-1969), Frans scheutist, apostolisch vicaris van Opper-Kasai van 1936 tot 1947.

Tussen de professoren drie oud-studenten: Verbert(125), Maertens(126) en Van Sele(127). Toespraak tot de seminaristen. Niemand schijnt tot hiertoe iets over de faculteit theologie te Lovanium gehoord te hebben. Er is minstens een theologant van het derde jaar die voor Lovanium in aanmerking kan komen en wellicht verschillende. Ik schrijf aan de apostolisch delegaat opdat hij de namen zou vragen en bij de vicarissen aandringen. 's Namiddags toespraak aan de studenten. De bespreking is niet zo vlot als bij de scheutisten te Katoka. Ten slotte komt de onvermijdelijke vraag over de priester in de senaat.

Pater Maertens brengt mij naar de karmel in de buurt, zeer ruim gebouwd. Een praatje aan de tralies met moeder abdis. Ze praat veel(128). Een dozijn Europese en een half dozijn inlandse zusters. Voor de werving van buitenzusters probeert men opnieuw met twee zwarte meisjes. Een kort oponthoud in het Kleinseminarie, dat 175 studenten telt.

's Avonds in Luluaburg een conferentie over het mysterie van de kerk en ons geloof. Er zijn een vijftiengigtal dames en heren, met Van de Walle, pastoor(129). Het gesprek vlot goed en gaat ook over schuldbewustzijn en zondebewustzijn bij de zwarten. Men is vrijwel akkoord over het ontbreken van personalisme. Een rechter houdt staande dat ze wel schuld voelen. Sommige aanwezigen, vooral de dame kinderdokter, klaagt over de parochiepreken. Pater pastoor is niet zeer ingenomen met zijn blanke leken. Er zijn stellig fijne mensen tussen, ook bij de heren. De juffrouwen van Auxilium en De Graal zijn aanwezig(130).

Vrijdag dan afreis naar Kamina. Het vliegtuig heeft veel vertraging. Pater Dirix(131) brengt mij terug naar de procureur voor het middagmaal, wat de mogelijkheid schept voor een goed gesprek. De man is toch hartelijk op zijn manier en met al zijn nuchterheid toch spraakzaam, niet echter over de grote missieproblemen. Hij zit helemaal in de economische administratie en verlangt naar apostolaat. Op het vliegveld tref ik opnieuw de heer Smet, die vriendelijk is en mij een heel verhaal opdist over de voetbal-incidenten in Leopoldstad en enkele

(125) Victor Verbert (1922-2007), Vlaams scheutist, geboren in Antwerpen. Studeerde theologie in Leuven, en werd priester gewijd in 1946. Was van 1949 tot 1995 als missionaris actief in Congo (o.a. Leopoldstad en de Kasai).

(126) Noël Maertens (1925-1998), Vlaams scheutist uit Ooigem. Studeerde theologie in Leuven, en werd in 1951 priester gewijd. Van 1952 tot 1960 missionaris in Congo. Philips ontmoette hem in 1959 opnieuw, in Lovanium. In 1960 verhuist hij naar Haïti, waar hij de eerste Haïtiaanse chirogroep opricht.

(127) Remi Van Sele (1920-2003), Vlaams scheutist, afkomstig uit Zelzate. Studeerde theologie in Leuven, en werd priester gewijd in 1944. Van 1947 tot 1952 was hij docent theologie in de opleiding van de scheutisten. In 1952 verhuisde Van Sele naar Congo, waar hij tot 1975 werkzaam bleef in de Kasai.

(128) Het klooster werd in 1934 naast het grootseminarie opgericht. Karmelitessen worden geacht hun leven grotendeels in stilte door te brengen, vandaar de eerder pinnige opmerking van Philips.

(129) Het gaat over Jozef Van de Walle (1910-1978), scheutist, afkomstig uit Diest, die in 1939 naar de Kasai vertrok en in 1942 priester werd gewijd. Hij was vervolgens als missionaris actief in de Kasai.

(130) Het Auxilium is een andere benaming voor de Medewerksters van het apostolaat, waarvan al eerder sprake. Philips doelt met De Graal-leden op de Nederlandse dames Mia Van Poll en Tilly Cornelissen, aanwezig namens deze in 1928 door Jacques Van Ginneken opgerichte katholieke vrouwenbeweging. Voor meer achtergrond, zie Marjet DERKS, *Van Hollandse wereldbeleving tot mondiale verbondenheid. Het verhaal van de Graal 1921-heden*, Hilversum, 2017.

(131) Frans Dirix (1915-1995), Belgisch scheutist uit Sint-Truiden die in 1940 priester werd gewijd en in 1948 naar Congo vertrok, waar hij aan het grootseminarie in Kabwe doceerde.

gruwelhistories over menseneterij. Met de vlieger komen drie scheutisten terug uit vakantie. Tussen hen pater René Van Mechelen, die er nog steeds zeer jong uitziet (132).

De reis heeft tweeënhalf uur vertraging. De adjunct-districtscommissaris en twee kapiteins van de basis hebben mij niettemin opgewacht en ontvangen mij oprecht goed. Het blijkt dat het provinciebestuur een circulaire over mijn reis – hoewel enigszins laat – heeft rondgestuurd. De kapiteins (ik denk van de luchtmacht en de landmacht) nemen afscheid (133). De adjunct brengt mij met de STA-wagen 37 kilometer verder naar de stad en onderweg brengt hij mij gegevens over zijn district, (dat) vijf maal zo groot is als België en 460.000 inwoners telt, waartussen 70.000 vreemde zwarten en 3.884 Europeanen. De dichtheid van de bevolking is 2,82 per vierkante kilometer. Het inkomen bedraagt gemiddeld 2.400 Belgische frank per jaar, voor een bepaalde categorie 5.000 frank.

Te Kamina wacht pater Symforiaan, franciscaan, (134) ons op, die mij onmiddellijk naar de zusterschool van de Zusters van Pitterm brengt voor een kinderfeest dat om vier uur moest beginnen en pas te zes uur kan aanvangen. Défilé van de jeugdgroepen: kleine Europese meisjes en jongens. De meisjes in het genre van Roodkapje, maar ze heten ‘libellules’ (135). De jongens zijn welpen. De Chiro-groepen van de Xaverianen zijn talrijk en goed gedrid. Elke groep heeft een grote Chirovlag, ook de Xaverianen. Er zijn groepen van blanken en zwarten. Deze laatste zingen Chiroliederen, maar hun inlandse liederen met tamtam en ritmische dansen brengen hen onmiddellijk in een veel intenser leven. Ze gaan er helemaal in op. De districtscommissaris en enkele notabelen zijn aanwezig.

Het is al pikdonker als ik naar de zaal gebracht word om een zanguitvoering door een koraal van kleine en grotere zwarte jongens, onder leiding van pater Guido, die een broer blijkt te zijn van Marcel Haazen van de Chiro (136). Er zijn geen genodigden op een paar na. Ik val van de ene verrassing in de andere: het koor begint met het a capella polyfone Ave Maria van Arcadelt. Tussen de

(132) René Van Mechelen (1920-2003), Belgisch scheutist, missionaris in de Kasai van 1946 tot 1995.

(133) Op Philips’ reisprogramma stond een bezoek aan de strategisch belangrijke militaire basis van Kamina, waar sinds 1949 een onderdeel van de luchtmacht gevestigd was, en waar vanaf 1953 verscheidene detachementen paracommando’s verbleven. Voor info over de basis, zie KADOC, Archief Philips, 73. Zie ook Emile GENOT, *Geschiedenis van de Brigade Para-Commando van haar oorsprong tot heden*, Brussel, 2002.

(134) Symforiaan de Fauw (1902-1980) was een Belgische franciscaan die sinds 1949 in Congo actief was en vanaf 1961 vicaris-generaal werd van Kamina.

(135) De ‘roodkapjes’ waar Philips aan refereert vormden de jongerenafdeling van de Vrouwelijke Katholieke Studerende Jeugd (vksj).

(136) Guido Haazen (1921-2004) was een Belgisch franciscaan, afkomstig uit een Antwerpse muzikale familie. In 1953 trok hij als missionaris naar de Sint-Bavomissie in Kamina, waar hij directeur was van de jongensschool en zich toelegde op muzikaal onderricht. Hij componeerde er de *Missa Luba*. Deze op Afrikaanse gezangen gebaseerde koormuziek werd onder leiding van Haazen maar liefst 120 maal opgevoerd tijdens de Wereldtentoonstelling van 1958 in Brussel. Zie ook AAM, Archief J.E. Van Roey, XIII.3. Na de onafhankelijkheid studeerde Haazen muziekpedagogie aan het Antwerps conservatorium en doceerde er als franciscaan tot hij in 1965 uittrad. De broer waarvan sprake is Marcel Haazen (1920-2002), die in het Jeugdverbond voor katholieke actie (JVKA) de Chiro vertegenwoordigde en langs deze weg ook Philips kende. Over de rol van Philips, die handelde als een ‘gezant’ van kardinaal Van Roey in deze, in het JVKA in 1956-57, zie de studie van Karlien BRYLSBAERT, *op. cit.*, p. 20-21.

volgende nummers, een stuk van Gluck en een bewerking van 'Het loze vissertje' dat in het Kiswahili begint en plots voortgaat in het Vlaams. Het ABC van Mozart wordt gedirigeerd door een zwarte knaap. Het meest typisch zijn de Afrikaanse gezangen met het razende ritme van de tamtam, soms dient ook de xylofoon. Het concert eindigt met een daverende uitvoering van het Halleluja (de 'h' wordt fel aangeblazen) van Händel.

Het bravourestuk was echter het inlandse Buna-lied, een soort volksstuk dat het publiek meesleept. Pater Guido is stellig een virtuoos. De uitvoering kan hier en daar wat fijner zijn, vooral in de klassieke stukken, maar de pater vreest de vergelijking met de Wiener Sängerknaben niet. Zijn groep is aangeworven door monseigneur Guffens(137) voor de Brusselse Tentoonstelling. Pater Symforiaan vreest verwickelingen met de inlanders, daarvoor zouden de inrichters dan rechtstreeks in beschuldiging worden gesteld, ten gevolge van de heersende opvattingen. Het onthaal bij de franciscanen is royaal en pater Symforiaan is een merkwaardig man, zeer open en realist.

Zaterdag 22 juni 1957. Kamina

's Voormiddags bezoek vooreerst aan het BCK-kamp(138) en de foyer social. De directeur leidt ons rond in een zindelijke en strak gehouden cité. De juffrouw van de foyer heeft een groepje gidsen. Ze zijn moeilijk te behouden maar het werk is lonend. Verder bezoek aan de vrije cité met scholen, etc. In de namiddag terug naar de basis. De aalmoezenier en de kapitein – die zich met de scouts bezighoudt – tonen mij de verschillende delen en diensten van het enorme kamp, en de cités van de zwarten. De kolonel ontvangt ons zonder enig militair vertoon en praat over jeugdwerken.

Kort onderhoud met monseigneur Keuppens(139), die erg vermoeid schijnt en niet zeer spraakzaam is. Pater Symforiaan is het zoveel te meer. Keuppens heeft geen kandidaten voor Lovanium. Zijn inlandse clerus schijnt nog in een beginstadium. Om zes uur, na een panne met de STA-wagen, ben ik terug te Kamina stad, dankzij de gediensigheid van de aalmoezenier. Op visite bij de districtscommissaris, waar het gesprek hoofdzakelijk gaat over de jongens van pater Guido. 's Avonds wordt er lang en breed gepraat met pater Symforiaan over theologische problemen in verband met de missie.

(137) Joseph Guffens (1895-1973), Brussels jezuïet, apostolisch vicaris van Koango of Kwango van 1949 tot 1954. Fungeerde als intermediair tussen het organiserende comité van de Wereldtentoonstelling in Brussel in 1958, en kardinaal Van Roey. Zie AAM, Archief J.E. Van Roey, II.D,3.

(138) Het gaat over een vestiging van de Compagnie du Chemin de fer du Bas-Congo au Katanga (BCK), een van de oudste ondernemingen in Congo, die sinds 1906 – nauw verbonden met de Generale Maatschappij – actief was in het opzetten van de spoorverbindingen in Belgisch Congo.

(139) Victor Petrus Keuppens (1902-1981), Vlaams franciscaan, apostolisch vicaris van Lulua in 1950, bisschop van Kamina in 1959 en van het bisdom Kolwezi van 1971 tot 1974.

Zondag 23 juni 1957. Kolwezi

Hoogmis in de Europese parochie. Kort bezoek bij de prefect van het Atheneum (twintig studenten). Hij is promotor van de jeunesses musicales, en blijkt ingenomen met het succes. Overigens vlot de samenspraak niet. Kort na de middag per vliegtuig naar Kolwezi. De STA-wagen, die Smet naar het vliegveld bracht, neemt mij mee naar de stad. De districtscommissaris was een beetje te vroeg, hij presenteert zich bij aankomst aan het huis van pater Pascal (140). Pascal is een soort deken van, als ik goed heb onthouden, zeven parochies van Kolwezi. De meeste cités hangen af van de Union minière (141). Pater Pascal is stellig knap en merkwaardig. Zijn gezag wordt niet betwist. Zijn deur staat voor iedereen open.

's Avonds word ik uitgenodigd op een Vlaamse voorstelling door de studenten van het officieel paterscollege. De jongens en de meisjes, die voor de hogere cyclus samen zitten, zijn van huis uit meestal Franstalig en dat kan men best horen. Er zijn ook vreemden tussen, Italianen, Grieken en zelfs Russen. De tekst wordt met moeite opgezegd en het spel is vol goede wil, maar dat is alles. Het blijkt een eerste opvoering van een mij onbekend spel: *De profundis* van Ernest Claes. In Europa zou het realisme van de verleidingsscènes meer dan waarschijnlijk aanstoot geven. Na afloop moet ik een woordje spreken, om de pater directeur, mijn oud-student, te bedanken en de spelers en speelsters geluk te wensen. Niet-tegenstaande de stuntelige voordracht is het publiek bij de vrome slotscène zeer ingetogen en stil.

(140) Pascal Marcel Ceuterick (1908-1985), Vlaams franciscaan, reisde in 1936 naar Congo en na een periode als 'broussepatser' was hij van 1945 tot 1967 pastoor in Kolwezi. Hij steunde op de inzichten van Placied Tempels en had een goede band met de zusters die onder leiding stonden van zuster Marie-Charles Durazzo, die Philips een dag later zal ontmoeten. Voor de correspondentie tussen pater Pascal en de zuster, zie KADOC, Archief Vlaamse minderbroeders, 238. Van 1967 tot aan zijn pensioen in 1972 werkte Ceuterick op het secretariaat van de Zairese bisschoppenconferentie in Kinshasa.

(141) De Union minière du Haut-Katanga (UMHK) werd al in 1906 door de ondernemer Jean Jadot opgericht, met toestemming van Leopold II. Het behoorde in de periode voor de Congolese onafhankelijkheid tot de grootste ertsontginnende bedrijven in Afrika. Het bedrijf beheerde omvangrijke territoria in de provincie Katanga en organiseerde naar het model van de Limburgse steenkoolmijnen het maatschappelijke leven door de inrichting van scholen, cités, sociale en caritatieve activiteiten. De banden met de koloniale overheid en de katholieke kerk waren weliswaar vaak impliciet aanwezig, maar ongemeen sterk. In de wijken van de UMHK werden ook eigen parochies en kerkelijke structuren opgezet. Zie bijvoorbeeld de benoeming van pastoor Sterckx in Elisabethstad (vgl. noot 138). Voor gedetailleerde info, zie R. BRION en J.L. MOREAU, "Aperçu historique sur l'Union minière", *Inventaire des archives du groupe de l'Union minière (1906-1986)*, Brussel, 1996, p. 33-40. Voor een kritische historische blik op de koloniale positie en beleid van de Union minière, zie Laurens RADEMAKERS, *Panopticum, hygiëne en biomacht. De Union minière du Haut-Katanga*, Onuitgegeven licentieverhandeling KU Leuven, 1999. Over de banden tussen politiek en bedrijfsleven, zie Jean OMASOMBO, *Haut-Katanga. Lorsque richesses économiques et pouvoirs politiques forcent une identité régionale*, Tervuren, 2018.

Woensdag 24 juni 1957. Kolwezi

De voormiddag wordt besteed aan een bezoek bij Placied Tempels(142), de man van de Bantoe-filosofie. Hij is een soort profeet van het Oude Testament, zeer onder de indruk van de tegenstand die hij ondervond en van de vele raadgevingen tot voorzichtigheid. Hij spreekt met een sterk Hasselts accent en komt moeilijk los. Ten slotte haalt hij mij een opstel boven over godsdienstonderricht aan de zwarten, met een afwijzende brief van eerwaarde heer Heuschen en Min[eu]r(143). Deze heeft, volgens Tempels, de bedoeling niet begrepen. Ik beloof het stuk te lezen en vrij mijn mening te uiten. Misschien is het uit te geven, voorzien van een verklarende inleiding en wellicht hier en daar verbeterd of met weglating van sommige delen. Waarom, zegt Placied Tempels, samen met het struikgewas ook de palmboom omhakken, wanneer men hem later opnieuw moet planten. Volgens pater Pascal heeft Tempels op de zwarten zeer veel invloed en slaagt hij erin hun complexen op te lossen door deze aan henzelf duidelijk te maken. Hij werkt veel voor de aanpassing van de eredienst, de inlandse kunst, ... (144).

(142) Frans 'Placied' Tempels (1906-1977) was een Vlaams franciscaan uit Berlaar, die in 1930 in Sint-Truiden priester gewijd werd. Van 1933 tot 1962 was Tempels missionaris in Katanga, waar hij zich als antropoloog toelegde op het verzamelen van spreuken, en beeld- en geluidsoptnames maakte van het inlandse leven. Tempels specialiseerde zich, op grond van zijn contacten met de Baluba, in de Bantoe-filosofie, waarover hij in 1945 bij uitgeverij Lovania een standaardwerk uitbracht, *La philosophie bantoue*, dat op felle kritiek stuitte van Jean-Félix de Hemptinne (zie *infra*), omwille van de te grote aanpassingsbereidheid. Tempels was in de periode dat Philips hem bezocht, al sinds 1953 als priester verbonden aan de parochie van de Union minière in Ruwe, bij Kolwezi. Tempels' aanpak van de evangelisering sloot in deze jaren sterk aan op de methodes van Cardijn. Zie de collectie in KADOC, Archief Frans (Placied) Tempels en Piet CLEMENT, "Tempels (Frans Placied)", in *Biografisch woordenboek van de Belgen overzee*, 2015 (http://www.kaowarsom.be/fr/notices_tempels_frans_placied).

(143) Tempels wilde het godsdienstonderricht doen aansluiten op zijn analyses van het filosofische en religieuze denken van de Congolese tradities. Hij bepleitte dit in 1956 in het bisdom Luik, maar kwam hem op kritiek te staan vanwege Jozef-Maria Heuschen (1915-2002), de latere bisschop van het in 1967 opgerichte bisdom Hasselt, en op dat moment professor exegese aan het Grootseminarie van Luik. De tweede persoon die hier genoemd wordt, is vermoedelijk G. Mineur, docent Congolees recht aan de Universiteit voor Overzeese Gebieden in Antwerpen, (en voormalig rechter) in Congo. Zie *Ministerie van Belgisch-Congo en van Ruanda-Urundi, Officieel Jaarboek*, 33, 1957, en 35, 1959.

(144) De openheid van Philips voor de destijds onder geestelijken enigszins omstreden Tempels hing samen met het feit dat hij behoorde tot wat Godfried Kwanten omschreef als het 'progressief, katholiek kongocircuit' waar August De Schryver een spilfiguur in was. Deze laatste gaf in oktober 1956 een lezing voor het Koloniaal Universitair Centrum (KOLUC) over de veranderende inzichten over Congo in de christendemocratische partij en de katholieke kerk. Ook Philips kende deze tekst. Hij zou met De Schryver samenwerken in december 1956, tijdens het Nationaal congres voor het lekenapostolaat, waar deze laatste voorzitter was van de 'Sectie Congo'. De politicus bepleitte zowel daar als in het KOLUC een grotere deelname van de Congolese bevolking aan het openbare leven, politiek, gerecht, administratie, met als (nieuw) uitgangspunt gelijkheid tussen zwart en blank, en gericht op een nieuwe staatsinrichting onder de Belgische kroon. Tot deze kring behoorden volgens Kwanten figuren uit de cvp/psc, de missies, en de sociale organisaties, waaronder de Leuvense hoogleraar Malengreau, de kaj-voorman Jacques Meert, Jef Van Bilsen, pater Guy Mosmans, maar ook Placied Tempels. Uit het reisdagboek en de archieven blijkt dat Philips, die in zijn persoon de unieke combinatie van een senator, hoogleraar en priester verenigde, elk van hen kende en in de opsomming niet zou hebben misstaan. Cf. Godfried KWANTEN, *August-Edmond De Schryver, 1898-1991. Politieke biografie van een gentleman*, Leuven, 2001, p. 506.

's Namiddags bezoek aan de vrije cité, die ook de arbeiders uit de officiële kampen aantrekt. De grote moeilijkheid is de voortdurende wisseling van de bevolking. Pater Willibert stelt mij een getypt overzicht te hand van zijn voornaamste vaststellingen. De Katholieke Actie-werken, ook voor volwassenen, bloeien zeer. Alles vergadert in een zaal van de pastorij, zaal die zaterdag en zondag ook als bar wordt ingericht. Bij de zusters: zuster Marie-Charles is een type van non dat ik nog niet ontmoet heb (145). Hoofdzakelijk non-conformist. Ze rookt sigaretten, is buitengewoon vrijgevig, anti-thomist, ingenomen met pater Tempels en de *Revue Nouvelle*. Het zou een gruwel zijn voor monseigneur de Hemptinne (146).

's Avonds conferentie over lekenapostolaat. Goed in vorm. Een honderdtal mensen, vooral notabelen. Veel aandacht en belangstelling voor de discussie. Men spreekt ook over de priester-arbeiders en ten slotte over kerk en politiek – naar aanleiding van de brief van de kardinaal aan de geestelijkheid over de aanstaande verkiezingen (147). Omdat de conferentie laat duurt heb ik het vertrek uit Kolwezi met vierentwintig uur verlaat, en zal ik Jadotstad <Likasi> eenvoudig overslaan.

Dinsdag 25 juni 1957. Union Minière

Voormiddag Foyer social van de Auxiliaires féminines internationales (AFI). Dit type is, tegenover Auxilium, sterk genuanceerd, vooral in de zin van équipe-werk en de gezamenlijke financiële situatie. De pastoor, Boudewijn Martens, is er buitengewoon mee ingenomen. De AFI's hebben ook een huis ingericht voor zwarte leden. Als ik het wel onthouden heb, zijn er een vijftiental. Is het eigenlijk gunstig broeders- en zustercongregaties naar Afrika over te planten? Misschien is het artificieel, vooral dan daar waar geen bepaalde nood op te lossen is. Men zoekt dan nadien waarmee men bijvoorbeeld de broeders zou bezighouden. Aan mijn contact met de foyer van Auxilium heb ik geen bijzondere herinnering. Pater Boudewijn zweert bij de ideeën van Placied Tempels. Hij doet mij ook een theorie uiteen over de mystificatie van Maria en haar primauteit, theorie die ogenschijn-

(145) Marie-Charles (Marcella) Durazzo (1914-1985) was afkomstig uit een familie van Genuese adel, en dochter van de Italiaanse ambassadeur in Brussel, markies Carlo Durazzo. Zij trad in bij de zusters van Berlaymont in 1938 en bracht de oorlogsjaren door in het Portugese Lumiar. Vanaf 1945 was zij in Brussel als prefect en later directrice van de secundaire school Berlaymont. In 1954 vertrok Durazzo naar Kolwezi, waar zij een inspiratiebron vormde voor vele zusters in de regio, en nauw samenwerkte met franciscaner paters. Zij was werkzaam in de mijnregio, niet in de Europese wijk of de wijken van de UMHK, wel in het 'Centre extra-coutumier'. Tijdens de opstanden van 1960 bleven de zusters actief onder de lokale bevolking. In oktober 1961 verliet zij Congo en werd haar door de Italiaanse overheid de rang van Commandeur van de Italiaanse Ster toegekend. Vervolgens trok ze zich terug in het Trappistinnenklooster van Cordemoy, en na 1963 leefde zij in Waterloo.

(146) Jean-Félix de Hemptinne (1876-1958), een uit een Gentse adellijke familie afkomstige benedictijn, werd in 1910 apostolisch prefect van Katanga – waar hij bekend stond als de *lion du Katanga* – en in 1932 apostolisch vicaris van hetzelfde territorium. De Hemptinne gold in de ogen van meer vooruitstrevende Belgen in Congo, ook voor Philips, als het stereotiep van de paternalistische blanke koloniaal, in de lijn van Pierre Ryckmans en diens fameuze 'dominer pour servir'. Zie hierover Bambi CEUPPENS' studie *Congo made in Flanders?*, p. 107, volgens wie de Hemptinne van alle koloniale Belgen 'het best model staat voor een verwerpelijk koloniaal racisme'.

(147) Het gaat over de Belgische kardinaal Van Roey (1874-1961), en diens schrijven naar aanleiding van de Congolese verkiezingen van december 1957.

lijk Scotus nog voorbijstreeft: Maria bestaat in de tijd voor Christus, zij is het hoogste schepsel, enz. Het schijnt mij een beetje opgeschroefd, en de verwijzing naar de Congolese mentaliteit is op zichzelf geen waarborg.

's Namiddags naar de normaalschool en technische school van de Union Minière. Een kapel met schatten aan Congolese liturgische kunst. De voorwerpen werden in België vervaardigd uit Congolees materiaal en Congolese motieven. Hout, koper, brons, raffia, zilver. Fel in de kleuren: een beetje eentonig maar onverwacht van lijn. Alleszins interessant. Geld is er met overvloed aan besteed. Even een kijkje nemen in de openlucht kopermijn van Ruwe. Met een minimum aan werklieden, in reusachtige opscheppers worden er enorme vrachten vermengd kopererts opgeladen. Ten slotte bezoek aan de cité. Ook bij een geëvolueerde, een moniteur die uitstekend Frans spreekt en waarschijnlijk naar de sociale school zal gaan. Hij woont in een huis dat niet veel beter is dan de gewone citéwoningen. 's Avonds een praatje – over politiek – met de paters van het college. Ze krijgen *La Libre Belgique* per vliegtuig en zijn van alles nagenoeg onmiddellijk toegelicht. Volgens al mijn zegslieden is de politiek van de Union Minière zo niet katholiek, dan toch uitgesproken rechts.

Per nachttrein naar Elisabethstad <Lubumbashi>. De coupé is als een kleine hotelkamer met uitstekend bed en goede wasgelegenheid. Er is zelfs een douche in de wagen. Het koelapparaat heb ik niet moeten gebruiken. De trein rijdt langzaam en stopt een uur te Jadotstad. Ik slaap laat. Het landschap is eentonig: struikgewas en termietenheuvels, anders niets, tot Elisabethstad, die plots verschijnt als een oase.

Zondag 26 juni 1957. Elisabethstad

In het station opgewacht door de heer Lenfant (148), préposé à la jeunesse, door de heer Sohier (149), voorzitter van de jeugdraad, een bekwaam en slagvaardig katholiek, en de eerwaarde Sterckx (150) van Brussel, die in dienst staat van de Union Minière. Ik werd, officieel, bij de salesianen, in hun officieel (sic) college ondergebracht. 's Namiddags bezoek van Lenfant, die een goede indruk maakt en van abbé Sterckx, die min of meer ontmoedigd schijnt. Een ritje naar de haven, de kathedraal en... de haarkapper. De reis is bijna half en ik ben zéér vermoeid.

(148) Jean Lenfant (1924-) studeerde aan de normaalschool in Doornik en vertrok in 1955 naar Katanga. In 1956 keerde hij naar België terug voor een introductiestage in het jeugdwerk, waarna hij vanaf 1957 gedetacheerd werd naar de AIMO, als afgevaardigde voor de jeugd in Kasai en Katanga. Hij werd in datzelfde jaar door het kabinet Buisseret aangeduid als een van de vier leden van de Congolese Jeugdraad.

(149) Jacques Sohier (1913-1965), doctor in rechten aan de Luikse universiteit in 1936, was vanaf 1937 werkzaam in het bestuur van de UMHK in Elisabethstad. Sohier was Federaal commissaris van de katholieke scouts in Belgisch Congo van 1948 tot 1960.

(150) Albert Sterckx (1915-1984), priester van het aartsbisdom Mechelen, en van februari 1953 werkzaam op het Bureau de l'enseignement et des œuvres sociales van het apostolisch vicariaat Katanga. Zie AAM, Archief J.E. Van Roey, II.D, 3: briefwisseling met directeur Wallef aangaande de benoeming van Sterckx. Aanvankelijk werd Sterckx voor drie jaar aangesteld, maar deze periode werd verlengd. Met de aanstelling ging een ruime financiële vergoeding en het gebruik van een dienstwagen gepaard. Er werd eveneens in een woning voor hem voorzien in Elisabethstad.

Hier in het klimaat van Katanga moet ik enkele dagen kunnen uitrusten en op adem komen.

Maar het begint niet al te best: woensdagavond is een officiële jeugdraad. Een derde missielid is aangekomen, met name de heer Muller – een liberaal – van de Hoge Raad voor Lichamelijke Opvoeding en Sport. Ik spreek heel kort over de essentie van de jeugdbeweging. De heer Smet herhaalt zijn speech, die met grote algemeenheden begint over rijke en economisch arme landen, om ten slotte te belanden bij de kwestie subsidies. Muller breekt een lans voor de sport. Korte discussie met een benedictijn over het parascolaire karakter van de jeugdbeweging. De opvatting van de pater is redelijk eng. Een évolué komt tussen over het vraagstuk van de kinder-ontvoogding. Die verandering, die echt een verbetering inhoudt, brengt onvermijdelijk spanningen teweeg. Na afloop (het is 23 uur) moet ik, om de heer Sohier een plezier te doen, het theatergebouw gaan bewonderen, de inrichting en de inlandse versiering. Het gebouw is inderdaad origineel en statig en de versiering is karakteristiek. Ik ben bijna ziek van vermoeidheid en slaap, en daardoor bijna onbeleefd om naar bed te kunnen gaan. Gelukkig is de nacht gunstig en de mis morgenvroeg pas om half acht.

Donderdag 27 juni 1957. Elisabethstad

Het bezoek ontvangen van juffrouw Van Hellemont. Mejuffrouw Villain XIII [sic](151) is in België. Een goed gesprek over de apostolaatsmogelijkheden en spiritualiteit. Daarna visite bij monseigneur de Hemptinne, de ‘prinsbisschop’, nog buitengewoon fit voor zijn jaren en volkomen strijdvaardig. Het gaat over de algemene toestanden en de jeugdwerken waarbij het oordeel over het scoutisme zeer gezond is. Er is nog plaats voor allerlei werken en er is (nog?) geen wrijving. Het zal nodig blijken dat de katholieken tegenover de officiële jeugdraad voldoende samenhangigheid vertonen. Eindelijk gaat het over de theologische faculteit, waarbij de Hemptinne zeer meegaand blijkt en een of zelfs meer studenten belooft. Daarbij komt het probleem van de aanpassing ter sprake. Monseigneur polemiseert heftig tegen pater Tempels. Het is het eeuwige dispuut tussen adaptatie-voortbouwen enerzijds en uitroei-nieuwbouw anderzijds. ‘Het fetisjisme is duivels ...’, zoals ook monseigneur Roelens (152) leerde.

’s Namiddags een lange siësta en daarna autotocht op goed geluk. Door omstandigheden aangeland in de meisjesnormaalschool van de benedictinessen, die ook een inlandse congregatie besturen. Daarmee ben ik terecht in de cité bij pater Léon (153), een van de eerder zeldzame dynamische benedictijnen. Een grote

(151) De correcte schrijfwijze van deze adellijke familienaam is Vilain XIII. De vermelde persoon kon verder niet geïdentificeerd worden, evenmin als juffrouw Van Hellemont.

(152) Victor Roelens (1858-1947), witte pater en in 1895 apostolisch vicaris van Opper-Congo. Roelens behoorde tot de eerste generatie missionarissen in Congo Vrijstaat, die geconfronteerd werden met de gevolgen van de slavenjacht van Arabische sultanaten in de Congolese regio’s. Roelens werd in 1896 door kardinaal Goossens tot bisschop gewijd. Zijn houding inzake missionering was overwegend paternalistisch – waarbij het afwijzen en uitroeien van de Afrikaanse religieuze tradities werd gezien als noodzakelijk voor de verspreiding van het christendom.

(153) Pater Léon (Jean) Nève de Mévergnies (1912-1967) was een benedictijn van de Brugse Sint-Andriesabdij. Hij was een neef van Theodore Nève, die abt was geweest van Sint-Andries, en die in 1910 de benedictijner stichting had opgestart in Elisabethstad waar ook Jean-Félix de

basiliek is hier in opbouw als monument van het jubileum van de Union Minière. Als ik wel onthouden heb telt de cité veertigduizend zwarten, waaronder veertig procent katholieken, maar veel meer mannen dan vrouwen. Met de kinderen is men zeer voorzichtig. De praktijk kan de helft van de gedoopten regelmatig bereiken. Velen blijven weg, wegens onregelmatige huwelijken. Het Legioen, niet-tegenstaande het lers formalisme, werkt zeer vruchtbaar. De nadruk wordt gelegd op de volwassenen, maar de jeugdwerken bloeien ook, zelfs de JOC en natuurlijk minder de JOCF. Wivine Pauwels (154) heeft hier een optimistisch verslag voorgehouden. Een handdruk aan drie JOC'isten die naar Rome gaan. Heel vroeg naar bed gegaan.

Vrijdag 28 juni 1957. Elisabethstad

In de voormiddag schrijfwerk. Namiddag vergadering met de missionarissen. De bisschop is aanwezig. Abbé Massion (155), propagandist voor deelneming van de

Hemptinne heen trok. Léon Nève studeerde rechten aan de Leuvense universiteit, en werd door zijn orde naar Elisabethstad gezonden, waar hij oprichter en rector van het college en de Bonifatiusparochie zou worden in de cité. In 1958 werd hij als de gedoodverfde opvolger van de Hemptinne als apostolisch vicaris genoemd, maar niet verkozen. Later keerde hij terug naar Brugge.

(154) Wivine Pauwels was een naaste medewerkster van Jacques Meert in de context van de KAJ. Voorzitster van de VKAJ (1930-1944). In de jaren 1930 werd op vraag van de Belgische missie-bisschoppen, onder leiding van Jozef Cardijn, vanuit de Belgische KAJ een Congolese tak opgezet van de Katholieke Arbeidersbeweging. In de tweede helft van de jaren 1950 werd de beweging gaandeweg kritischer voor het koloniaal bewind, en werden acties gevoerd tegen rassenscheiding en ten voordele van democratisch bestuur. Na de reis van Cardijn door Congo van juni tot september 1953, werden in 1954 Jacques Meert en Wivine Pauwels naar Congo gestuurd om er de beweging te leiden.

(155) Jean Massion (1904-1990), priester van het aartsbisdom Mechelen. Hij studeerde ingenieurswetenschappen en filosofie in Leuven en theologie aan het Mechelse grootseminarie. Na zijn priesterwijding in 1934 was hij actief in de parochiepastoraal (St.-Pieters-Woluwe), tot hij op 22 april 1957 door kardinaal Van Roey werd vrijgesteld voor 'apostolaat bij de Afrikanen'. Dit sloeg op Congolese *évolués* die voor de duur van de Wereldtentoonstelling in 1958 naar Brussel werden gehaald en in Tervuren in het *Centre d'Accueil pour le Personnel Africain* (CAPA) verbleven. Massion werd er hoofdaalmoezenier en was hun contactpersoon met de organisatoren van de Wereldtentoonstelling. Omdat ruim 200 *évolués* door de apostolische vicariaten zouden worden geselecteerd voor het paviljoen van de katholieke missies, werd Massion voor vier maanden naar Congo gedetacheerd, op wat als 'un voyage d'information' werd omschreven, met als doel 'donner aux autorités missionnaires quelques précisions sur notre entreprise, particulièrement en ce qui concerne le voyage, le séjour et le rôle des Africains à Bruxelles'. Van 30 mei tot 30 september 1957 reisde Massion door Belgisch Congo en Ruanda-Urundi. Van 21 tot 29 juni 1957 verbleef hij in Elisabethstad, waar hij Philips ontmoette.

Voor de opdracht en het reisschema van Massion, zie AAM, Archief Van Roey, XIII, 3 en II.D, 3: briefwisseling tussen monseigneur Guffens en kardinaal Van Roey in verband met de benoeming van Massion als *quasi-curé* voor het CAPA in Tervuren.

Na afloop van de Wereldtentoonstelling werd Massion op eigen verzoek naar het apostolisch vicariaat van Kabgayi (Ruanda) gezonden. Hij arriveerde er op 12 december 1958 en ging voor monseigneur Perraudin werken. Massion richtte er onder andere het tijdschrift *Dialogue* op, was secretaris van het *presbyterium* en aalmoezenier van de zusters assumptionisten. Zie André PERRAUDIN, *Un évêque au Rwanda. Témoignage (1952-1962)*, Saint Maurice, 2003, p. 150: 'Le douze décembre enfin, arrivée au Rwanda de l'Abbé Jean Massion, prêtre par l'archidiocèse de Malines'.

zwarten aan de Expo (paviljoen missie) spreekt zeer lang maar heel goed – t.t.z. praktisch en concreet – over apostolische ervaringen met leken in zijn eigen parochie. Hoofdzakelijk komt het neer op gezinsactie en op catechisatie. Zoals ook uit het gesprek blijkt dat ik later met hem voerde, ziet hij soms tegenstellingen en opties waar alleen verschillende en complementaire aspecten zijn. Hij getuigt van een hogere en zuiver persoonlijke bezieling. Daarna spreek ik zelf kort over missietheologie en lekenapostolaat. Eigenlijk te kort en te snel om de gedachten tot volle uiting te laten komen. De bespreking met een tiental benedictijner missionarissen vlot heel goed. De meest dynamische blijft pater Léon, de man van de grote cité te Kenya. De paters zijn ermee akkoord dat er ‘christenheid’ zal zijn wanneer de ouders aan de kinderen het geloof zullen doorgeven. Maar daartoe moet de christelijke familie ontwikkeld worden. Er is nog oneindig veel daarvoor te doen, doch het zou verkeerd en vals zijn te ontkennen dat er een goed begin werd gemaakt.

’s Avonds een causerie voor Lovania(156) in ongunstige omstandigheden. Het publiek is door de conferenties verzadigd. Die conferenties, niettegenstaande hun sensationele en ten dele onjuiste titels, waren naar het getuigenis van velen zeer degelijk. Voor Lovania is de aankondiging defect. Er waren een dertigtal mensen en bij het begin van de toespraak liet de elektriciteit ons in de steek. Ik begin te praten tussen enkele kaarsen, zonder animo en meermaals haperend in de woorden, wat mij ongewoon is. Een dame dreigt in te dutten. Een meneer volgt met goedkeurende hoofdknikken. Dat merk ik natuurlijk pas wanneer het licht teruggekeerd is. Er is praktisch geen bespreking, er wordt alleen een toespelings gemaakt op de incompetentie van de Belgische politici. Ik zeg ook – ongevraagd deze keer – enkele woorden over de priester in de senaat. Na afloop wordt er met het bestuur even voort gepraat. De meneer van daarstraks blijkt erg verbolgen over de Vlaamse eisen die in Congo worden gesteld. Men geraakt toch min of meer akkoord en de aanwezigen verklaren dat het geval Grootaert inderdaad ’s mans ergerlijke tekorten betreft(157). Hij werd opnieuw aangesteld, naar het schijnt, omdat hij tot de liberale partij is toegetreden.

(156) De *Association des anciens Étudiants de l'Université catholique de Louvain* was een vereniging voor Leuvense alumni in Belgisch Congo. Lovania vormde een katholiek intellectueel netwerk in Elisabethstad, dat zich kritisch afzette tegen de in 1956 door de staat – en met steun van het kabinet Buisseret – opgerichte Universiteit van Elisabethstad.

(157) De ‘zaak Grootaert’ getuigde van het feit dat niet alleen de verzuiling en de daarmee samenhangende schoolstrijd, maar ook de Vlaamse ontvoogdingsstrijd naar de kolonie werden geëxporteerd. De debatten rond de noodzaak om aan de universiteit van Elisabethstad, ook onderwijs in het Nederlands te voorzien, getuigen daarvan. Eenzelfde kwestie leefde ook op het domein van justitie: met de overdracht van Congo Vrijstaat aan de Belgische staat in 1908 verkregen koloniale in principe de Belgische constitutionele rechten. In artikel drie van het koloniale charter, dat na de Belgische annexatie van het voormalige kroondomein de werking van de instituties regelde, werd bepaald dat er taalvrijheid heerste en dat Belgen in Congo (artikel vier onderscheidt weliswaar tussen Belgen, vreemdelingen en Congolezen) dezelfde taalrechten zouden genieten als in hun thuisland. De decretering hiervan, tot stand gekomen in 1913, werd echter niet nageleefd. Het gevolg was dat niet alleen het onderwijs maar ook de rechtspraak in Belgisch Congo hoofdzakelijk in het Frans verliep. In de jaren 1940 voerde Wilfried Borms – zoon van August Borms – strijd voor de rechten van de Nederlandse taal in Congo, maar verandering kwam er vooral toen de Vlaamse magistraat Jozef Grootaert het recht opeiste om in het Nederlands te vonnissen. Dit leidde in 1956 tot een decreet over taaldiversiteit in justitie in de kolonie. Zie hierover Bert GOVAERTS’ studie “De zaak van rechter Grootaert en de strijd om het Nederlands in Belgisch-Congo. Symbooldossier uit de jaren vijftig”, *Wetenschappelijke Tijdingen* 67, 2008, 1, p. 9. Over de Vlaamse zaak in Belgisch Congo, zie Walter GEERTS en Manu RUYS, “Kongo”, in Ludo SIMONS (ed.) *Nieuwe encyclopedie*

De voorzitter verkondigt de lof van de missionarissen en vooral de knikkende meneer betreurt de pas ingevoerde politieke verdeeldheid in Congo. De missionarissen erkennen in het algemeen dat het optreden van minister Buisseret ten minste het onderscheid tussen kerk en staat duidelijk maakt (158). De vroegere toestand was inderdaad middeleeuws, maar het kon hoogstwaarschijnlijk niet anders.

Zaterdag 29 juni 1957. Elisabethstad

Een drukke voormiddag. Om acht uur onderhoud met de provinciecommissaris (159) (de gouverneur (160) is in Leopoldstad voor de gouvernementsraad). Hij spreekt uitvoerig over de algemene problemen. Ook de districtscommissaris (161) is zeer uitvoerig. Hij legt grote nadruk op de jeugd van de brousse – die nog steeds driekwart of zelfs vier vijfde van de jeugd uitmaakt. De jeugdraad werkt uitsluitend voor de centra en verhoogt aldus nog de aantrekkingskracht van

van de *Vlaamse beweging*, Tielt, Lannoo, 1998, p. 1742. Over de problematiek van de export van de Belgische taalstrijd naar de kolonie zie ook Evert KETS, *Kuifje en Tintin kibbelen in Congo*, Leuven, 2009, en meerdere studies van Michael MEEUWIS, waaronder vooral diens artikel “Taalstrijd in Afrika. Het taalwetsartikel in het Koloniaal Charter van 1908 en de strijd van de Vlamingen en Afrikaners voor het Nederlands in Afrika tot 1960”, *Wetenschappelijke Tijdingen*, 75, 2016, 1, p. 27-61.

(158) Die opinie werd ook gedeeld door katholieken in het thuisland. Zie bijvoorbeeld de uitspraken van Thierry Maertens, benedictijn van de Brugse Sint-Andriesabdij, net voor de onafhankelijkheid dat ‘l’idiote politique de Buisseret, jetant le discrédit sur les écoles missionnaires au lieu de les aider à s’améliorer, a eu au moins cet avantage de mettre un terme à la collusion trop grande entre État et Église’, in Thierry MAERTENS, “Tendances dans l’Église”, *La Revue nouvelle*, 30, 15 november 1959, p. 40. Maertens’ aanvoelen weerspiegelde de algemene kritiek op de Congo-politiek van de regering Van Acker in katholieke politieke en kerkelijke kringen. Met name in de periode tussen april 1957 en mei 1958 werd in de Belgische Kamer felle kritiek geuit op de openlijk anti-katholieke aanpak die Buisseret ertoe bracht de financiering van scholen in Congo te verminderen, de uitkering van subsidies te vertragen, etc. Voor meer achtergrond, zie Marc DEPAEPE en Lies VAN ROMPAEY, *In het teken van de bevoogding. De educatieve actie in Belgisch-Kongo*, Leuven, 1995, p. 185-199.

(159) Robert Moriamé (1906-1993) studeerde eerst aan de Koloniale Hogeschool in Antwerpen en was vanaf 1929 in koloniale dienst, vijf jaar later vertrok hij naar Belgisch Congo. Hij studeerde later nog aan de École nationale de la France d’Outre-Mer, was achtereenvolgens commissaris van kleinere districten, en van 1955 tot 1958 provinciaal commissaris van Katanga. In deze hoedanigheid was hij nauw betrokken bij de onderwijsproblematiek (zie onder meer de correspondentie met Mgr. Kettel, apostolisch vicaris van Kabinda). Moeilijkheden in de kolonie met de Islam eisten daarnaast veel van zijn aandacht op. Meer info is te vinden in Tervuren, Koninklijk Museum voor Midden-Afrika (KMMMA), Archief R. Moriamé, D: Notes et études divers, questions musulmanes.

(160) Jean Paelinck (1906-1961), voormalig gouverneur van de provincie Kasai, en gouverneur van Katanga van 1956 tot 1958. Paelinck zetelde ook in het bestuur van de UMHK.

(161) Léopold Henroteaux (1912-) volgde een opleiding aan de koloniale hogeschool in Antwerpen. In 1956 werd hij benoemd tot districtscommissaris van Elisabethstad en Haut-Katanga. Twee jaar later werd hij provinciecommissaris van de Kasai onder het bestuur van Jean Paelinck, en in februari 1960 volgde hij deze laatste op als (waarnemend) gouverneur van Kasai. De spanningen tussen Lulua en Luba stonden dan al op scherp en kort na de Congolese onafhankelijkheid in juni 1960 scheurden de Baluba zich van Congo af en richtten de eigen staat van Zuid-Kasaï op, onder leiding van Albert Kalonji. Zie over de spanning tussen Henroteaux en de Luba-burgemeesters, de passage in het boek van YOUNG, *Politics in the Congo*, p. 126-127.

de cité. Het aantal kinderen is overweldigend. Wat aanvangen met vijftientigduizend kinderen gedurende twee maanden vakantie? De onregelmatige inwijkelingen worden weer naar hun dorp gestuurd en aan de territoriale agenten toevertrouwd. Mijn zegsman is niet te vinden voor een provinciale raad, die niet veel zal opleveren maar wel veel geld zal opslorpen, dat veel doelmatiger kan worden besteed. Hij verwacht integendeel veel van de Centres éducatifs voor de mannelijke bevolking. Eén is in werking, met name dat van Solvay, socialist (162). Er is er ook een professor Clemens van Luik (163) en een van de missie. Voor elk wordt vier man personeel voorzien. Monseigneur de Hemptinne, bij wie ik aan tafel ben, ondervindt zware moeilijkheden om die vier man te vinden.

Aan tafel met de benedictijnen. Elke orde heeft haar eigen karakter, maar van het benedictijns liturgisch leven is hier praktisch niets meer te merken. Toch schijnen de paters rustiger dan elders. De meest sympathieke tot hiertoe zijn nog de franciscanen. Allen zijn eenvoudig en realistisch, de scheutisten een beetje onbeschaafd. Hier in het college zijn de salesianen, net als in onze colleges in België, zonder veel horizon en praktisch zonder conversatie. Alleen broeder Joris De Groote (164), van Jadotstad is vervuld met de Chirowerking en maakt een uitstekende indruk.

Ondertussen ook bezoek gehad van de heer Lenfant, die mij een aantal statistische gegevens en enkele verslagen aan de hand doet. Hij belooft mij terug te keren, om o.m. over de protestantse en andere jeugdwerken te spreken. Hij verklaart dat er tussen de groepen geen onenigheid bestaat. Er is trouwens plaats voor elke goede wil. Deze avond heb ik nog een praatje met de juffrouwen van Auxilium.

Gisteravond, juist voor de tweede conferentie, een brief van Roza met het bericht van geboorte en afsterven van Jules' zesde kindje (165). Een zware slag voor de ouders. Zij zullen het voorzeker schoon aanvaarden. Wat moet het geweest zijn voor papa en mama, toen ze er vier hebben weggegeven.

(162) Philips refereert aan het Centre d'Études sociologiques, dat in Elisabethstad werd opgericht als een pendant van het Institut Solvay – verbonden aan de Université libre de Bruxelles – en dat nauw samenwerkte met de staf van de universiteit van Elisabethstad.

(163) René Clémens (1911-1980), doctor in de filosofie aan de Université de Liège, waar hij later verbonden was aan de rechtsfaculteit, was een gerenommeerd socioloog. Wanneer ULg-rector Marcel Dubuisson plannen ontvouwde om de aanwezigheid van de Luikse universiteit te versterken in Belgisch Congo, werd ook het door Clémens in 1955 opgerichte Institut de Sociologie, met steun van de Fondation de l'Université de Liège pour la Recherche en Afrique centrale (FULREAC), hier bij betrokken. Clémens was in 1960, als vertrouweling van Moïse Tshombe, nauw betrokken bij de secessie en het redigeren van de Constitutie van Katanga. In de verslagen van de parlementaire onderzoekscommissie naar de moord op Lumumba van 2001 wordt Clémens, nauw medewerker van minister Harold d'Aspremont Lynden, in de entourage van de opdrachtgevers gesitueerd. Zie voor meer info de biografische notitie door Vincent GENIN, "René Clémens, Professeur à l'Université de Liège, juriste et sociologue", *Dictionnaire biographique des belges d'Outre-mer*, 2013 (http://www.kaowarsom.be/fr/notices_clemens_rene).

(164) Joris (Marcel) De Groote (1926-2006), Belgisch xaveriaan. Vanaf 1952 actief bij de xaverianen in Jadotstad als collegeleraar werd hij erg actief in het oprichten van de 'Kiro' in Kikula. Na de onafhankelijkheid in 1960 was hij bezieler van het tewerkstellingsproject *La cité des jeunes pionniers* in Kapulwa.

(165) Roza Philips was de zus van Gerard Philips. Zie hierover een brief in KADOC, Archief G. Philips, 73. Het gaat over het vroegtijdig overlijden van het kindje van Jules Knapen, broer van de al eerder vermelde Marie-Thérèse Knapen.

Zondag 30 juni 1957. Jadotstad

Per wagen naar Jadotstad. Honderdttwintig kilometer nieuwe asfaltweg doorheen een vreselijk eentonige brousse. Geen huis onderweg, geen heuvel, alleen maar verschroeid struikgewas.

Dan een studiedag voor JOCF-leidsters, met als eerste deel een overzicht over de feitelijke gegevens van het vraagstuk. Het is werkelijk angstwekkend. Een tijd lang komen de meisjes van twaalf à dertien jaar min of meer geredelijk. Daarop volgt een tijdperk van huwelijk-op-proef, enz. of erger nog complete verwildering. De meisjes worden onhandelbaar en stroef en verspreiden een verkeerde geest, zoniet het bederf. Degenen die spoedig trouwen zijn als jonge vrouwen dikwijls weer te redden.

Met de tussensoort wil men wel persoonlijk contact behouden, doch ze groeps-gewijze behandelen is niet te doen. Wederom dus het familieprobleem! Er zijn in Congo reeds een aantal prachtgezinnen bij de inlanders, doch ze zijn nog zo zeldzaam.

Tijdens de terugkeer, oponthoud in Luishia, een pensioonaat van de ursulinen voor dochters van évolués. Prachtig van aanleg en met goede smaak gebouwd. Het heeft een lagere, middelbare en normaalschool. Sommige van deze meisjes mogen als ze thuis op vakantie zijn, met vader mee aan tafel aanzitten. Er is een kern van JEF (166).

Maandag 1 juli 1957. Jadotstad

Om 9 uur, *Te Deum* voor het Congolees Nationaal Feest, met een overdonderende fanfare in de kathedraal. Een uur later causerie aan de Cercle de Saint-Benoît, met een vijftientigtal évolués. Ze luisteren goed en nemen levendig deel aan de bespreking, die haast onmiddellijk vastloopt op de rassendiscriminatie als tegen-deel van de christelijke liefde. Er worden ergerniswekkende feitjes aangehaald, met een overprikkeld gevoel van pijnlijk verzet. Joseph, de organist, voert het hoge woord. Hij verwijt aan de franciscaanse missionarissen dat zij hun taalverdeeldheid naar Congo overbrengen, terwijl de witte paters de eenheid en verstandhouding bewaren. De logica van zijn betoog is vreemd.

Ten slotte schijnt slechts één beschouwing deze mensen min of meer te bevredigen, met name deze: de missionarissen, vaststellend hoe zwaar de apartheid het evangelisatiewerk belast, doen hun uiterste best om de achterstelling weg te nemen. Ondertussen ergert de gewoonte om afzonderlijke kerken voor blanken en zwarten in te richten, of gescheiden plaatsen te geven aan mensen.

(166) De *Jeunesse étudiante féminine catholique* was een vrouwelijke tak van de studenten-beweging uit de Katholieke Actie, en werd opgericht in 1929. De school waarover Philips schrijft is een meisjespensionaat dat werd gebouwd in de omgeving van de kopermijnsite van Luishia door de Belgische ondernemer Jules Cousin (1884-1965), een van de eerste generatie bestuurders van de UMHK. Het beheer van de school werd door Cousin toevertrouwd aan de zusters Ursulinen van Onze-Lieve-Vrouw Waver. Dit was een van de vele vormen van interactie tussen de katholieke kerk en het bedrijfsleven in Katanga.

Op mijn verzoek vertellen de mannen hoe zij hun paascampagne inrichten. Vanwege de belangstelling in de bespreking, die zeer vrij en openhartig is, wordt de vergadering verlengd. Aan tafel bij de salesianen vertel ik mijn indrukken. Een leraar antwoordt: 'als men ze laat doen, zullen ze onze plaats innemen...'. Alsof de missionarissen naar Congo komen, om er een plaats te bezetten! Blijkbaar vermoedt deze pater het probleem in de verste verten niet.

Te Karavia, college voor inlanders (167), is de rector, benedictijn, integendeel een zeer breeddenkend en nuchter man, en dat maakt weer veel goed. Een en ander vernomen over de universiteit alhier. Er zijn enkele katholieke professoren, maar heel weinig zwarte studenten, waarschijnlijk (buiten de pre-universiteit) een half dozijn. De geest is er, aldus mijn zegsman, nog meer anti-Vlaams dan antidogsdienstig. Dus weer een Belgische twistvraag op Afrikaanse bodem.

Bezoek aan het Instituut Marie José: bijna tweeduizend leerlingen (168). Er zijn Xaveri's (169) en er werd door de leken een JEFC gesticht.

Dinsdag 2 juli 1957. Albertstad <Kalemie>

's Morgens per vliegtuig naar Albertstad. Ik word opgewacht door een ambtenaar, een paar inlandse notabelen, de paters en een groep zwarte scouts die de haag vormen. Het onthaal op de procuur is zeer gul. Dit was de missie van pater Jules Leemans, die hier een kerk bouwde. Ik stuur hem een briefje met speciale groeten.

In de namiddag vergadering met de jeugdwerken, het is te zeggen met paters, zusters en twee sociale assistenten. Zij delen mij mede dat er in de drie missieposten van Albertstad vierhonderd jongens en honderd meisjes bij de Xaveri zijn. Bovendien zijn er honderdvijftien scouts, dertig éclaireuses en vijfenveertig gidsen. Men telt tweeënveertig leden in de JECF. De JOC heeft twee afdelingen, waarvan één dertig leden telt. Ten slotte vermeldt men de Kruistocht. De katholieke jeugdwerken plegen onderling overleg, er is nog geen officiële jeugdraad. Buiten de katholieke werken, schijnen er alleen neutrale scouts te bestaan. Er is een atheum opgericht. De paters hadden geen personeel voor een college.

Om vier uur bezoek bij de districtscommissaris, die zeer vriendelijk is en over de socio-economische toestand spreekt. De streek is eerder afgelegen, en leeft van de opgelegde culturen (170). De moderne industrie heeft het uitzicht nog niet veel veranderd. Er zijn vooral katoenspinnerijen.

(167) Philips bezocht het Collège St.Grégoire-le-Grand, in de wijk La Karavia, dat onder leiding stond van de benedictijnen van de abdij van Zevenkerken (Brugge).

(168) Het Institut Marie-José werd geleid door de congregatie van de zusters van liefde uit Gent. Het ging om een zogenaamde familiale school, die meisjes voorbereidde op de hogere cyclus van de moderne humaniora.

(169) De Xaveri beweging (niet de broeders xaverianen, maar de jeugdbeweging) werd in 1952 opgericht in Bukavu, door de uit Verviers afkomstige witte pater Georges Defour (1913-2012), die oorspronkelijk ervaring opdeed in de scoutsbeweging. Het doel bestond in de verkondiging van het evangelie in de Afrikaanse context, aangepast aan de lokale cultuur. De beweging is vernoemd naar de jezuïet-missionaris Franciscus Xaverius. Vanuit Bukavu werd de beweging in de jaren 1950 breed verspreid in Ruanda-Urundi, Belgisch Congo en andere centraal-Afrikaanse landen.

(170) Over het belang van deze 'cultures éducatives', zie het boek van Jeannôt MOKILI DANGA KASSA, *Politiques agricoles et promotion rurale au Congo-Zaïre (1885-1997)*, Parijs, 1998.

In de Cercle Wauthion (171) zijn de évolués samengekomen. Ik praat over het doel van mijn reis: documentatie over Congo en belang van de jeugdwerken. Ik leg de nadruk op de noodzakelijke persoonlijke samenwerking. In verband daarmee een woord over de medewerking van de leken in de kerk.

De bespreking begint moeilijk. Ze komen niet los, voordat pater rector een vraag gesteld heeft over de jeugdwerken in België. Hoofdprobleem blijkt hier de sociale toestand. De afgestudeerden vinden geen werk volgens hun diploma. De staat zou dat ter hand moeten nemen. Ogenschijnlijk is de staat hier de almachtige vader. Er komt trouwens ook zeer begrijpelijke kritiek op de voorschriften betreffende kindertoeslagen. Het effect ervan is dat de huisvaders worden afgedankt. Ik laat gelden dat het bestuur de studies aanmoedigt, doch stellig niet om ze ongebruikt te laten. De wetten kan ik niet veranderen, doch persoonlijk belooft ik de sociale toestanden te bestuderen. Ten slotte schijnen de mannen toch min of meer tevreden. Zij spreken goed Frans en wensen voor hun kinderen toegang tot de Europese scholen.

's Avonds toespraak tot de missionarissen, paters en zusters van de verschillende posten. Er is veel volk. Het gewone onderwerp. Ik ben doodmoe en ga vroeg naar bed.

Woensdag 3 juli 1957. Boudewijnstad

De heilige mis om vijf uur. Een uur later vertrek per STA-wagen, een zware witgelakte Ford, naar Boudewijnstad. Ik ben alleen met de chauffeur, die praktisch geen Frans spreekt. Het is een hotsende tocht bergop terwijl de zon opkomt. Tussen inlandse wijken door, de bergen in. Boudewijnstad is in vogelvlucht misschien honderddertig kilometer van hier, doch de weg is meer dan driehonderd kilometer lang. We leggen hem af in de recordtijd van zes uur. Na een kleine honderd kilometers bereiken we een kale hoogvlakte. De weg is hier van harde klei en in betrekkelijk goede staat. Het kleinseminarie van Lusaka hebben we gemist (172); we belanden even in de missiepost van Kala, waar vier zwarte priesters de post besturen. Ze hebben, zegt de gulhartige pastoor, ongeveer achtduizend christenen.

(171) De Cercle Wauthion was een organisatie die zich inzette voor het verzamelen van documentatie en informatie over Centraal-Afrika. De organisatie werd vernoemd naar René Wauthion (-1958), voormalig provinciecommissaris van Katanga. Wauthion publiceerde, in opdracht van het Ministerie voor Belgisch Congo en Ruanda-Urundi, studies over de geschiedenis van Belgisch Congo, de religieuze bewegingen, onder meer over de Kitawala-beweging. Hij overleed bij een vliegtuigramp in Casablanca in mei 1958. Voor meer info en enkele studies hieromtrent zie KADOC, Archief B. Verhaegen, 12.11, en voorts ook René WAUTHION, *Le Congo Belge à un tournant*, Brussel, 1958.

(172) Het kleinseminarie werd in Lusaka opgericht in de periode van Congo Vrijstaat, in 1905, door de witte paters. Het behoorde tot de erfenis van de befaamde pater Victor Roelens (1856-1947), gevormd in Algiers in het seminarie van de Missionarissen van Afrika van de Franse kardinaal Lavigèrie. In 1893, in de nasleep van de Arabische slavenuitbuiting, werd Roelens met toestemming van Leopold II en de Mechelse kardinaal Goossens tot pro-vicaris benoemd. Het seminarie in Lusaka was de voortzetting van het al in 1893 opgezette centrum voor catechetische vorming. Over de rol van de witte paters en de stichtingen van Roelens, zie Aylward SHORTER, *Les pères blancs au temps de la conquête coloniale. Histoire des missionnaires d'Afrique, 1892-1914*, Parijs, 2011, p. 84-86.

In de pastorie zitten een paar vrouwen op de vloer voor een catechismusonder-vraging.

Hartelijke ontvangst in het grootseminarie. Het gebouw is opgevat en inge-deeld nagenoeg zoals Mayidi en Kabwe, wellicht iets kleiner. Wanneer ik toekom is er niemand in de buurt. Alles staat open. Ten slotte, afgaand op het geluid, vind ik de paters en de studenten in de refter. Een professor is oud-student van mij, pater Rammelaere. Bezoek aan het inlands zusterklooster, waarvan mijn klasge-noot, pater Christiaens, geestelijk bestuurder is (173). Voor de leiding zijn er een paar Europese zusters. De inlandse meisjes zijn talrijk en blijven standvastig. Het is een drama als er één wordt heengestuurd.

De conferentie aan de seminaristen is klassiek, en de vragen in de nabespreking ook. Deze over de senaat wordt op geestige wijze ingeleid. We hebben vernomen, aldus de student, dat er in het Belgisch Parlement ook een priester zou zijn... we denken zelfs dat we hem voor ons hebben...

's Avonds een praatje met de professoren over de theologische faculteit. Er is veel belangstelling. Buiten de kandidaat-studenten van monseigneur de Hemp-tinne (waarvan men in twijfel trekt of ze wel zullen komen) is er minstens nog een ander flinke kandidaat, ik weet niet meer uit welk vicariaat. Studenten en paters vragen omstandig naar inlichtingen over Leuven.

Donderdag 4 juli 1957. Albertstad

Terugkeer is langs dezelfde route, maar het vertrek is pas na acht uur. De chauffeur rijdt in één trek zes uur lang tot Albertstad en krijgt nat noch droog over de lippen. Mijn mondvoorraad neemt hij aan, doch hij eet niet. 's Avonds souper bij de Volontaires. Men is blij om de zindelijkheid en de verzorging. De paters leven hier arm, en de kost is zwaar. Er is geen melk en weinig vlees, en men drinkt slecht smakend water.

Daarna heeft men katholieke blanken in spoed bijeengeroepen voor de voor-dracht over lekenapostolaat, waarvan ze gehoord hadden dat ze interessant was. Een dertigtal heren en dames zijn opgekomen. De bespreking was bijzonder aangenaam, zoals ik ze zelden heb meegemaakt. Zeer hoog van stemming en inzicht. Grote openhartigheid en bekendheid met de spirituele problemen. Er is ook sprake van persoonlijke vervolmaking en actie – weinig of niets over politi-eek – tenzij dan over de toekomst van de Belgen in Congo en over de 'laïcisering' van de kerkelijke caritatieve diensten. De leken brengen zelf nieuwe gedachten in het midden.

Vrijdag 5 juli 1957. Usumbura

Voormiddag, uitrusten van de vermoeienis. Daarna per vliegtuig 's namiddags naar Usumbura. Bezoek bij broeder Gerolf, die een belangwekkende aanpassing

(173) Jozef Christiaens (1898-1989), witte pater uit Tongeren, in Congo werkzaam sinds 1948. Achtereenvolgens in Lusaka (kleinseminarie), Lyapenda en Boudewijnstad.

heeft ingevoerd voor de Chiro, met pages, schildknapen en ridders, in overeenstemming met de hofhouding van de Mwami (174), met toepassing op Christus Koning. Alle emblemen, lansen, trommels, dansen, enzovoort, worden toegepast op *mwami Jesu*. Het is zeer vernuftig en komt ook tot uitdrukking in de versieringsmotieven en leuzen. Het vindt sterke ingang. Voor de Congolezen behoudt de broeder de Xaveri-formule. In elk geval ligt de nadruk op het rechtstreeks apostolaat. De Chiro-afdeling van Usumbura is gekoppeld met Mechelen.

's Avonds jeugdraad. De heer Smet is er, de heer Muller verdwijnt praktisch aan de horizon. De vergadering, die hoofdzakelijk uit katholieken is samengesteld, blanken met een drietal zwarten, is vast beslist zich niet om de tuin te laten leiden. Men besluit tot het niet afwijzen van andere lokale raden, zonder reeds tot een provinciale raad te willen overgaan.

In Usumbura en daarna te Kitega <Gitega>, ontmoet ik kanunnik Heylen (175), die op reis is hier voor de christelijke mutualiteiten, waarvan hij stevige opvoedende kracht verwacht. Hij vergadert met de afgevaardigden, de Mwami van Urundi (176) en pater Van Overbeke, die in alles zeer combattief is.

Zaterdag 6 juli 1957. Kitega

Officiële bezoeken. Het interessantste bij de provinciecommissaris (177), die met mij instemt om de administratieve hypertrofie van het jeugdwezen te beperken. De gouverneur, Harroy, (178) eveneens onderhoudt mij over de zeer zwakke economische en budgettaire toestand van Rwanda-Urundi. Niettemin zal hij de jeugdbewegingen, ook door uitzonderlijke steun, helpen. Enig geloop om mijn vertrek uit Bukavu twee dagen later te plaatsen. Verder gaat de reis door het binnenland per STA-wagen, voor een week. 's Middags neem ik de maaltijd in het interraciaal college van de jezuiten, een prachtbouw, onvoltooid, vierhonderd meter boven

(174) Mwami is de koninklijke titel in meerdere Centraal-Afrikaanse talen, onder meer het Kinyarwanda en het Kirundi, een titel die ook wordt gehanteerd bij de Congolese Bahi- en Balegavevolking.

(175) Victor Heylen (1906-1981), priester van het aartsbisdom Mechelen en aalmoezenier van de Christelijke mutualiteiten van 1945 tot 1961. Vanaf 1961 tot 1977 was hij professor in de moraaltheologie aan de Leuvense universiteit.

(176) Philips verwijst hier naar de hofhouding van de Urundese Mwami Mwambutsa IV (1912-1977), die in 1915 aantrad onder Duits koloniaal bestuur en vervolgens nagenoeg zijn hele bewindsperiode onder Belgisch koloniaal bewind. Bij de onafhankelijkheid van Burundi in 1962 kwam hij opnieuw als monarch aan de macht, tot in 1966 de monarchie werd afgezet. Mwambutsa leefde tot aan zijn overlijden in 1977 in ballingschap in Zwitserland.

(177) Maurice Willaert (1910-2003) volgde eerst een opleiding bij de jezuiten en studeerde in 1931 af aan de koloniale hogeschool. Vervolgens was hij actief in Katanga. Vanaf 1957 werd hij commissaris van Ruanda-Urundi onder gouverneur Harroy en vervolgens werd Willaert gouverneur van de provincie Kivu-Maniema.

(178) Jean-Paul Harroy (1909-1995) volgde eerst studies als ingenieur en in de koloniale wetenschappen. In 1935 werd deze Brusselaar verantwoordelijk voor de Nationale Parken van Belgisch Congo, en vervolgens, vanaf 1948 algemeen secretaris van het *Institut pour la Recherche scientifique en Afrique centrale* (IRSAC). Vanaf 1955 werd hij door het kabinet van Buisseret aangesteld als gouverneur van Ruanda-Urundi. Hij sprak zich in 1958 uit ten voordele van de sociale ontvoogdingsbeweging van de Hutu. Zie ook diens memoires, Jean-Paul HARROY, *Burundi 1955-1962. Souvenirs d'un combattant d'une guerre perdue*, Brussel-Parijs, 1987.

de stad (179). Een heuvel van meer dan twintig meter werd hiervoor genivelleerd. Er is een Europees inhaalprogramma actief. Negen van de tien studenten zijn zwarten. Volgend jaar wordt de rhetorica ingevoerd.

Vertrek naar Kitega. 111 kilometer. Een zwarte broeder reist met me mee, de chauffeur kent geen Frans. Hij rijdt langzaam tussen cols en gorges, meestal onder schaduwrijke bomen, tussen de heuvels door. Het weer is eerder koel al staat de zon hoog. Het is sterke lucht van de hoogten, en er is ellendig veel stof. Maar het landschap is de moeite waard. Men ziet haast geen huizen, doch er zijn veel mensen langs de weg. Aanplantingen van bananen. Ontvangst te Kitega door paters Kerkhofs van Hasselt en Smets van Borgloon (180). Visite bij de broeders van de normaalschool, waartussen eveneens verschillende Limburgers. Kerkhofs is zeer gastvrij en praktisch. Pater Smets staat voor het schooltoezicht. De 'parochie' telt achtendertigduizend christenen, en wordt door vier priesters (waarvan twee zwarten, tussen wie de pastoor) bediend. Verder zijn er de school- en reispaters, en de paters van het Heilig Sacrament met een hulpkerk. De curé schijnt wel episcopabel te zijn. Hij lijkt breed ontwikkeld en heeft in België gereisd.

Zondag 7 juli 1957. Kitega

Een zondag in de massa-christenheid van Kitega. Onder de eerste mis, voor de Bond van het Heilig Hart, bidden en zingen de mannen voortdurend. De tweede mis brengt in de ruime kerk met praktisch drie schepen (zo ver zijn de kruisbeuken uitgebouwd) meerdere duizenden mensen samen. De gebeden worden geleid, met af en toe een poosje stilte. Dan hoort men de talloze baby's kraaien. De heilige communie wordt na de mis door vier priesters gedurende twintig minuten uitgedeeld, de orde is voortreffelijk. Tijdens de hoogmis zingen de gelovigen het proprium van de mis. De preek heeft vooraf plaats en na de hoogmis is er weer communie. Aldus is met drie missen heel de voormiddag gevuld. Na de hoogmis volgt een demonstratie van de chirojongens en -meisjes. Van deze laatste groep krijg ik een staf met kralen versierd als geschenk. De meesten zijn netjes in uniform. Pater Smets is de grote leider.

's Namiddags naar het grootseminarie van Urundi, in Burasira. Feitelijk blijken de seminaries nog volkomen onwetend betreffende de nieuwe theologische faculteit. Ik denk dat mijn uiteenzetting bij de studenten telkens grote verlangens opwekt. Wellicht krijgen we acht à tien studenten voor het eerste jaar. De witte

(179) Het Lycée du Saint-Esprit werd in 1952 opgericht op de Kiriri-heuvel aan de oostzijde van Usumbura, onder de naam Usumbura Interracial College. Het was gericht op het opleiden van een internationale en gemengde elite van katholieke studenten.

(180) Paul Kerkhofs (1925-2015) was de broer van de jezuïet Jan Kerkhofs en trad in bij de witte paters in 1943. Hij studeerde pedagogische wetenschappen aan de Leuvense universiteit en vertrok in 1954 naar Kitega. In 1957 werd hij schooldirecteur in Usumbura en vanaf 1959 was Kerkhofs diocesaan inspecteur voor de scholen in Kitega. Van 1962 tot 1970 was hij in België werkzaam als professor in de filosofie in Boechout. In 1971 keerde hij naar Afrika terug, waar hij op het secretariaat van de bisschoppenconferenties van Rwanda en Burundi werkte.

Armand Smets (1921-), witte pater afkomstig uit Borgloon. Vertrok in 1949 naar Kitega.

paters zijn zeer ernstige missionarissen, die het missiewerk streng en systematisch doorvoeren. Het catechumenaat duurt vier jaar, met om de vier maanden een examen. Een derde van de kandidaten wordt daarbij meestal uitgesteld. Ze moeten tweemaal per week naar de instructie komen. Het aantal biechten is overweldigend: tot vierhonderd per dag en per biechtvader. Voor de eerste vrijdag beginnen ze tien dagen van te voren. De cibories zijn zo groot als kommen.

De seminaristen van Burasira hebben na de gewone conferentie de gebruikelijke vraag over de politiek (waarom zijt gij in de senaat) niet gesteld. Ze komen er echter mee af in het praatje na het avondmaal. De rector laat mij maandagmorgen de communautetsmis opdragen. De witte paters zijn wel hartelijk, maar niet uitbundig. Het eerste contact schijnt eerder koel. Ze zijn zeer beheerst en beschaafd, vooral door hun internationale samenstelling: er zijn Vlamingen, Walen, Fransen, Duitsers, Italianen, Zwitsers, zelfs Spanjaarden, en dat alles maakt geen verschil.

Maandag 8 juli 1957. Ngozi

Op weg naar Ngozi, halte in het kleinseminarie van Mureke. Het gaat nog maar tot en met de vierde Latijnse. Al de jongens zijn sedert kort in de Chiro opgenomen, met het oog op hun eigen vorming en op het dienstbetoon in de missies tijdens de vakantie. De beweging geeft de jongens presence en flinkheid en leert hun praktische caritas.

Monseigneur Martin blijkt zeer tevreden over deze inzet. Martin, die ik nog voor de middag te Ngozi aantref is voor een witte pater inderdaad uitbundig (181). Zeer opgewekt, gastvrij en gul. Iets in de aard van monseigneur Grauls. Er is, nog voor het eten, een kleine demonstratie van Chiro-jongens en -meisjes, onder leiding van pater Peters van Leuven, die er zeer wilskrachtig en beslist uitziet.

In de namiddag brengt de bisschop mij naar de missie van Busiga, een van de reuze-missies waar een Italiaan overste is (182). Hij spreekt uitvoerig over het catechumenaat en zijn strenge voorwaarden. De kerk is nieuw. De oude moest om bouwvalligheid afgebroken. Bezoek aan de scholen. Ritmische oefeningen van de meisjes der lagere school. Daarna de school voor monitrices. De kinderen voeren inlandse dansen uit, onder meer die van de luipaard en van de patrijzen. Geritmeerd met veel handgeklap. De inlandse zustercongregatie is ook hier zeer bloeiend. Dat spreekt in het voordeel van deze jonge christenheid, haar ernst en verhevenheid. Tijdens het avondpraatje met de paters worden mij telkens vragen gesteld over de Belgische politieke toestanden.

(181) Joseph Martin (1903-1982) was een uit Frankrijk afkomstige witte pater. Van 1949 tot 1959 was hij apostolisch vicaris van Ngozi, Urundi. Na de oprichting van de inlandse bisdommen-structuren, werd hij de eerste bisschop van Ngozi tot 1961, waarna hij bisschop werd van Bururi.

(182) Philips verwijst hier naar Bernardo Cavalli (1920-). Italiaans witte pater uit Bassano-Campese, sinds 1950 actief als missionaris in de missie van Busiga.

Dinsdag 9 juli 1957. Nyakibanda

Vertrek, over Astridstad naar het grootseminarie van Nyakibanda. Zeventig studenten en zeven professoren, waaronder pater Theys, verleden jaar nog student in Leuven. Deze seminaristen zijn opvallend stil. Is dat hun volksaard? In het gesprek lijken ze verstandig en ontwikkeld, doch niet zonder complexen van achterdocht. Waarom laat men ons niet naar Europa gaan? Waarom zijn er onder de professoren van Lovanium geen bekende mannen? Zijn het geen tweederangsmensen? Deze vragen worden niet in het openbaar gesteld, maar wel privé. Dat de universiteit een wetenschappelijk centrum ter plaatse betekent, dringt niet goed tot hen door. Ze willen in alles Europees zijn.

Een seminarist stelt mij in eerder wazige termen de vraag, wat ik voor Lovanium in Afrika kom doen. Ik begrijp niet waar hij heen wil. Een van de professoren verklaart mij naderhand dat hij mij wou doen zeggen dat ik studenten kwam aanwerven. Ze zijn allemaal kandidaat. En degenen die gestuurd zullen worden, denken zeer waarschijnlijk dat ze reeds een mijter op zak hebben. Er zal in hun psyche ook nog wel uitgezuiverd moeten worden. Ik leg de nadruk op hun verantwoordelijkheid en verklaar terloops dat de inlandse hiërarchie niet de volkomen christenheid maakt, maar wel de verspreiding van de christelijke familie, die het geloof van geslacht tot geslacht doorgeeft.

Woensdag 10 juli 1957. Kabgayi en Nyundo

Vandaag de grote tocht naar het noorden. Oponthoud in Kabgayi bij monseigneur Perraudin (183), die minder uitbundig, maar op zijn manier nog hartelijker is

(183) De Zwitserse witte pater André Perraudin (1914-2003) werd in 1939 priester gewijd. Hij werd in 1952 aangesteld als rector van het seminarie van Nyakibanda, om er de etnische spanningen tussen Tutsi en Hutu onder controle te houden. Vanaf het jaar 1955-56 was Perraudin apostolisch vicaris van het Rwandese Kabgayi, waarvan hij van 1959 tot 1989 aartsbisschop was. Zijn rol in de Rwandese politiek was omstreden, omwille van zijn positionering in de spanningen tussen Tutsi en Hutu aan het eind van de jaren 1950. Philips' bezoek aan Kabgayi vond plaats voor Perraudins vastenbrief van 11 februari 1959, *Super omnia caritas* – het bisschopsdies van Perraudin – waarin hij de sociale ongelijkheid tussen bevolkingsgroepen aan etniciteit koppelde. Rassenonderscheid werd hierdoor een sleutel voor het analyseren van bestaande problemen. Vanuit christelijk oogpunt stelde Perraudin dat alle rassen moesten 'versmelten' tot een eenheid, maar aangezien naar zijn aanvoelen één etnische groep, de Tutsi, de rijkdom, de politieke en juridische machtspositie bezaten, moest het beleid zich erop richten meer steun aan de Hutu te geven. Met Grégoire Kayibanda (een 'évolué' van Hutu-afkomst en voormalig seminarist, die door Perraudin was aangesteld als redacteur van de Rwandese katholieke krant *Kinyamateka*, en later de eerste Rwandese president zou worden) ligt Perraudin op die manier aan de oorsprong van de *Parti du mouvement de l'émancipation Hutu* (PARMEHUTU). Die lijn werd gedeeld door zowel de katholieke kerk als door gouverneur Harroy, in een context waarin zowel kerk als koloniale overheid wilden vermijden dat de Hutu in volle Koude Oorlog steun zouden zoeken in Moskou en Peking. In november 1959 echter leidden de spanningen tot een gewelddadig oproer in Gitarama, in de regio van Kabgayi, dat zich verder verspreidde en tot de Rwandese Revolutie leidde. Voor meer informatieve, zie onder meer Jacques MOREL, *La France au coeur du génocide des Tutsi*, Parijs, 2010, p. 22-24, en het boek van Filip REYNTJENS, *Pouvoir et droit au Rwanda. Droit public et evolution politique, 1916-1973*, Tervuren, 1985.

dan monseigneur Martin. Hij is vol lof over zijn inlandse priesters. Ze zijn in dit vicariaat zeer talrijk en op weinig uitzonderingen na, zeer goed.

De eerwaarde heer Naveau in Nyakibanda luidde eerder een andere klok, ten minste wat de *savoir-vivre* en de regelmatige administratie van de zwarte priesters aangaat. Naveau werkt met kanunnik Ernotte(184) aan een college voor zwarten van de twee vicariaten van Rwanda. Er bestaat nog maar een zevende voorbereidend jaar, dat voorlopig in het grootseminarie is ondergebracht. Ook dit seminarie is voorlopig nog te groot, doch men verwacht een ruime aangroei van het aantal seminaristen. Kabgayi telt twee kleinseminaries en weldra zal er een derde bijkomen: zo talrijk zijn de aanvragen. Het priesterschap staat in hoge eer. Bezoek aan het kleinseminarie ter plaatse. Levendige jongens. Ze gaan weldra op vakantie.

Kort na de middag, de bergen in. Het landschap is zeer afwisselend. Een eindeloos aantal korte bochten. De weg is betrekkelijk goed, op een kort stuk na. Een toevallige reiziger gaat mee. Hij spreekt goed Frans en geeft mij onderweg enige uitleg. Wij bereiken een hoogvlakte die enigszins aan het Franse centraal massief herinnert. Maar de vlakte ligt hoger en er zijn meer toppen. De bananenbomen groeien op tweeduizend meter hoogte. De zon is hevig en de lucht is dun.

De tocht duurt meer dan vier uur, we komen te Ruhengeri, waar de chauffeur brandstof inslaat. Ondertussen komt de administrateur van het territoire praten, blij omdat hij een gast ontmoet. Ik verneem zowel de toestand van zijn familie als die van de streek, inclus een lange geschiedenis van weideplaatsen die onrechtmatig door het gebied van het Nationaal Park ingenomen werden. Het wordt avond, en op de achtergrond verschijnen de donkere silhouetten van de vulkanen. Vanwege het stof en de zwavel is er geen helderheid. We overschrijden de hoogtekam op 2.510 meter en dalen daarna af naar Nyundo, 700 meter lager. We ontmoeten er monseigneur Bigirumwami(185) dicht bij de missie, die op een heuvel ligt. Hij introduceert ons tevens eenvoudig en prinselijk, met een zekere zwier en veel kleine attenties.

Hier tref ik de priesters Lovens, van SAM en Danze, oud-leraar van het College te Sint-Truiden(186). Ze onderhouden mij uitvoerig over de sociale toestanden in dit land, waar de groten de kleinen vreselijk uitzuigen. Er schijnt ook naijver te bestaan tussen Rwanda en Urundi. Dit laatste telt proportioneel nog meer christenen. Ik vraag mij af hoe de sociale voorzieningen van de regering zo ondoelmatig getroffen kunnen worden. Is dit aan de invloed van de Verenigde Naties te wijten? Net als het Interraciaal College te Usumbura? Het ergerlijke is onder meer

(184) Zowel Guy Naveau, priester van het bisdom Luik, als Eugène Ernotte (1910-1994), een Belgisch kanunnik, die tijdens de Tweede Wereldoorlog in de ondergrondse pers actief was en het clandestiene blad 'Churchill' oprichtte, waren in maart 1957 beiden met medeweten van André Perraudin betrokken bij de publicatie van het 'Manifeste des Bahutu'. Dit manifest gaf de aanzet voor de politieke beweging die aan de toekomstige partij Parmehutu voorafging en omschreef de Tutsi als een 'vreemd ras'. De tekst beklemtoonde dat de Hutu de ware Rwandezes waren en recht op land, eigen rechtspraak en politiek bestuur hadden. Volgens Broeder Damascene Ndayambaje werd het Manifest geschreven op aansturen van de al eerder door Philips vermelde pater Massion, stichter van de revue *Dialogue*, de rector van het college in Nyanza, en van Naveau. Cf. Yolande MUKAGASANA, *Les blessures du silence. Témoignages du génocide au Rwanda*, Arles, 2001, p. 89.

(185) Aloys Bigirumwami (1904-1986) werd in 1929 tot priester gewijd en was vanaf 1952 apostolisch vicaris van Nyundo, waar hij van 1959 tot 1973 bisschop van was.

(186) Georges Lovens (1921-2003), in 1945 tot priester gewijd bij de *Société des Auxiliaires des Missions*. Missionaris in het Rwandese Nyundo, waar hij bleef tot 1994.

de gezinstoelagen zonder compensatiekas. Resultaat: de huisvaders worden afgedankt. Overigens begrijpt de bevolking niet dat een man die met kinderrijkdom gezegend werd en aldus geluk en aanzien verwerft, bovendien nog geld moet ontvangen. Overigens is het familieverband in deze sterk gegrond.

Het huis van de residentie in Nyundo lijkt op de andere missies. Er zijn nog een half dozijn witte paters. De eerwaarde heer Lovens schijnt algemeen econoom te zijn. 's Avonds luistert men naar de Tour de France...

Donderdag 11 juli 1957. Nyundo

De grote massa is niet aanwezig. De schoolkinderen moeten reeds met verlof zijn. De kleine zwarte misdienaars, hier zoals elders, voldoen zeer goed.

's Voormiddags leidt priester Danze mij rond in de post, naar het kleinseminarie, waar eerwaarde heer Joseph Schifflers professor is, en waar men dringend vraagt naar een priester voor de aanstaande retorica; dan naar de broederschool, naar de Foyer Social, en ten slotte naar de 'Handelsschool' van Danze (187). Deze heeft plannen om de monopoliepositie van de vreemde handelaars te breken. Zijn baard is verwilderd, maar zijn gedachten zijn geleerd. In de missies leert men realisme.

's Namiddags: toerisme. Het is de eerste keer. Lovens en Danze vergezellen mij naar Goma en Kisenyi <Gisenyi> en verderop, langs een schitterende nieuwe baan, tot Kirotshe, een mooie bocht van het Kivu-meer. De weg overschrijdt nog recente lavastromen, de laatste van 1948, nog steeds pover met varens begroeid. Hier is het een soort Côte d'Azur, met parkaanleg, palmbomen, bloemenperken en grote hotels. Sedert de oorlog komen hier veel Europeanen op vakantie. Vooral de vulkanen, in krans op de achtergrond, zijn indrukwekkend. De toppen zijn kaal en er hangt een rookwolk boven. 's Nachts, zegt men, ziet men op de wolken wel eens een rode schijn.

De lucht is dun vanwege de hoogvlakte. We bevinden ons op 1.800 meter en de waterscheiding tussen Congo en Nijl hebben we op 2.510 meter overschreden. De bergen klimmen hier hoger dan de Mont Blanc, maar sneeuw is nergens te bespeuren. Alles staat onder de tropenzon in het groen, dat stilaan roodbruin wordt van het doordringende stof. Dat stof vormt ook een nevel boven de bergen en dalen.

's Avonds conferentie voor de kleinseminaristen. De elektriciteit is lek, en ik spreek tot zwarte kinderen in een donkere zaal, waar ik zelf begin te gloeien vanwege een sterke acetyleenlamp. Het valt niet mee: ik kan geen verhaaltjes vinden, en ik vrees dat mijn toehoorders mijn bespiegelingen, ook vanwege de taal, moeilijk volgen. Ten slotte vraag ik dat ze zouden zingen en dat doen ze in het Rwandeese, het Frans en het Latijn uit volle borst.

Souper in het kleinseminarie met de zwarte directeur en de professors, waartussen ook een leek uit Luik en een paar SAM'isten. Er is een vlot gesprek over apostolaat, missie en politiek. Heel laat schrijf ik nog een brief aan monseigneur Kerkhofs. Monseigneur Bigirumwami zal er een woord bijvoegen. Hij stelt mij ook speldjes ter hand met zijn wapen, voor de beide Luikse bisschoppen en de

(187) Joseph Schifflers (1912-), geboren in Aken (Duitsland), priester van het bisdom Luik. Sinds 1956 docent aan het kleinseminarie van Nyundo.

eerwaarde heer Moureau. Hij geeft mij ook zijn foto, van bij zijn audiëntie bij de paus, en belooft mij een theoloog van het vierde jaar voor Lovanium.

Vrijdag 12 juli 1957. Nyamasheke en Bukavu

De terugtocht zal langs de Rwandese zijde gaan en niet langs de Congolese oever van het Kivu-meer, waar door wegenwerken het stof al te hinderlijk moet zijn. We vertrekken met een uur vertraging, bergop bergaf, en ontmoeten langs de weg Banneux-Lieve Vrouwtjes en zelfs op een hoge kam, ongeveer 2700 meter, een trouwe nabootsing van de Banneux-kapel. Juffrouw Balte[rs] is bezig met het schilderwerk, een repliek van het werk van Jamin(188). Ze woont voor een paar weken daarboven in een hut.

De weg is hard en hobbelig, eerst door het woud, meermaals door banaan-aanplantingen die niet tot de 2.000 meter geraken, bij wijlen met uitzicht op het meer. Talloze inhammen in bochten. Af en toe klaagt de chauffeur om *essence*: hij vreest dat hij niet zal toekomen met de dertig liter die hij te Nyundo heeft ingeslagen. De weg hangt meestal tegen de bergflank, nu eens rechts, dan weer links en de bochten zijn kort. Even na de middag bereiken we de missie van Mbuya waar vier zwarte priesters de dienst waarnemen. Ze blijken zeer beschaafd en gastvrij en kies. Aan tafel is ook juffrouw Lacroix, zuster van een SAM'ist die ik te Nyundo trof(189). Zij werkt hier met een andere AFI, meen ik, in de school. De keuken is Europees en alles is zeer zindelijk.

De volgende statie is de missie van Nyamasheke, als ik mij niet vergis. Er zijn twee Vlaamse witte paters en pater Nothomb(190), de zoon van mijn collega senator. De Limburgse pater uit Diepenbeek verwondert er zich over dat uit het bisdom Luik alleen Walen naar hier komen. Hebben de Limburgers geen voldoende missiegeest? De paters doen ons benzine aan de hand, en tegen 18 uur overschrijden we te Shangugu <Cianguku> de grens naar Congo en Bukavu.

Nog dezelfde avond, onderhoud met monseigneur Van Steene(191). Over het jeugdwerk. Monseigneur pleit voor een strijdbare houding. Hij is blozend jong en zeer voorkomend. Over de eerwaarde [---]idbach is hij niet goed te spreken. De stijl van de gastheren is volkomen witte paters, vriendelijk maar beheerst.

Om 20.30u conferentie in het groot jezuïetencollege. Bukavu moet een vierduizend europeanen en een zeventigduizend zwarten tellen. De stad is zeer mooi en

(188) Bedoeld is Léon Jamin (1872-1944), Luiks kunstenaar die een triptiek voor de kapel van het bedevaartsoord Banneux had geschilderd.

(189) De genoemde SAM-missionaris is Luikenaar Jean Lacroix (1912-) sinds 1952 docent aan het kleinseminarie van Nyundo.

(190) Dominique Nothomb (1924-2008), ingetreden bij de witte paters in 1941 en priester gewijd in 1948. Na studies in Rome doceert hij theologie in Egenhoven, en vanaf 1956 is hij actief als missionaris in Ruanda-Urundi. Nothomb was afkomstig uit een invloedrijke Belgische familie en zoon van de romancier en senator Pierre Nothomb (1887-1966). Dominique Nothomb was geestelijk begeleider van André Perraudin en fungeerde regelmatig als liaison tussen laatstgenoemde en Bigirumwami. Zijn analyse van de etnische situatie in 1958, waarin hij claimde dat Hutu en Tutsi twee onderscheiden raciale categorieën zijn, was van invloed op de politieke en kerkelijke omgang met de spanningen in Ruanda-Urundi.

(191) Louis Van Steene (1913-1983), Belgisch witte pater, priester gewijd in 1938. In 1955 werd hij coadjutor apostolisch vicaris en twee jaar later apostolisch vicaris. Met de oprichting van de inlandse bisdomstructuren werd Van Steene in november 1959 aartsbisschop van Bukavu.

ligt gedeeltelijk op een schiereiland in het meer. De toehoorders zijn weinig talrijk, wellicht een goede twintig, waartussen de juffrouwen van de Foyer Social en een paar zwarten. Er is geen voorstelling van de spreker en er komt geen reactie, nadat ik een uur ongeveer gesproken heb, nog redelijk behoorlijk, schijnt het mij toe, al ben ik doodmoe. Na afloop komt men vragen om een dergelijke toespraak voor de évolués, aanstaande zondag. Pater De Geeter (192) schijnt vanwege het geringe succes enigszins ontmoedigd en de prefect van het jezuïetencollege blijft ondoordringbaar. Wel vertelt hij dat er zevenhonderd-tachtig studenten zijn, waarvan tweehonderdtachtig internen. Ze vertrekken nu op vakantie.

Zaterdag 13 juli 1957. Bukavu

Mijn vertrek naar Stanleystad <Kisangani> is met twee dagen uitgesteld. Een wagen komt mij halen voor een bezoek bij de provinciecommissaris. De gouverneur is met verlof. De commissaris, de heer Willaert, meen ik, is een nuchter en zakelijk man. Hij deelt mij mede dat Smet en Muller reeds opnieuw vertrokken zijn. Hij meent dat de politieke ‘invoer’ uit België in Congo niet meer ongedaan gemaakt kan worden. Overigens vlot het gesprek heel goed.

Van Schoor, préposé à la jeunesse, wacht mij op en voert mij naar zijn mooie woning (193). Hij geeft mij kennis van zijn dossier, zijn statistieken en plannen. Ik probeer hem – tevergeefs – te overtuigen dat de ‘formation de cadres’ alleen de technische vorming kan betekenen. Wat de eigenlijke geestesvorming betekent, schijnt hij niet te vatten. Hij heeft een puntenschaal uitgewerkt als criterium voor de subsidiëring en heeft alle vertrouwen in de mathematische juistheid van zijn becijfering. Overigens is hij in katholieke kringen *persona non grata* en wordt hij met groot wantrouwen begroet. Naar het heet zou hij de neutrale en linkse groepen stelselmatig bevoordelen. Hij stelt mij ook een verslag ter hand over de ‘chantiers de travail’ van priester Guido te Nyanza, waarmee hij hoog oploopt. Deze werking oefent sterke sociale invloed uit.

Te Bukavu wachtte mij pater Indestege van Genk, die speciaal uit zijn missie is overgekomen (194). Hij vertelt uitvoerig over zijn reizen in het binnenland, over inlandse huwelijkskwesties, enz. Het moet een hard leven zijn. Een uitnodiging om mee naar de post te gaan moet ik afwijzen, omwille van andere afspraken. Soms heb ik de indruk dat de pater ook wel over de kwestie van zijn vader zou willen spreken. Ik heb het niet opgenomen. Is het beter zo? Het kan de jongeman alleen hinderen, denk ik, zonder positief iets te kunnen opbrengen.

(192) Geert De Geeter (1908-1969), geboren in het noord Franse Halluin, trad in 1926 in bij de witte paters. Na zijn priesterwijding in 1934 vertrok hij naar Kivu. Van 1946 tot 1948 studeerde hij aan de Sociale School in Leuven en werd vervolgens pastoor van Katutu, waar hij zeer actief was in de oprichting van scholen, een plaatselijke KAJ-afdeling en syndicaten. In 1960 keerde hij terug naar België en werd als priester geïncardineerd in het bisdom Brugge.

(193) Van Schoor was een van de vier raadsleden die door het kabinet Buisseret waren aangezocht om de eenheden van de Congolese jeugdraad te leiden.

(194) Louis Indestege (1925-2006), uit Genk afkomstige witte pater. Hij werd priester gewijd in 1951, het jaar daarop vertrok hij naar Bukavu. Indestege leerde in opeenvolgende missies het Kiswahili en het Kinyarwanda, en van 1955 tot 1959 was hij pastoor in Kiringye. Na een periode in België werd hij in januari 1960 pastoor in Rutshuru. In 1995 keerde hij definitief terug naar België.

In de parochiekerk heeft een doopsel plaats van een grote groep volwassenen. Dat was ook in Nyundo het geval. De mensen komen uit de kerk in stilte en met een bijzondere ingetogenheid, en het duurt een tijdje eer de vrolijke gesprekken hun gang gaan.

Zaterdagmiddag, een lang gesprek met de stichter van de Xaverianen, pater Defour (195). Hij is een sympathiek man, praktisch aangelegd, intuïtief, gezond en vriendelijk. Hij is niet te eng en nog niet verward in zijn eigen formule. Wellicht iets te vertrouwend op zijn pragmatische doe-methode, doch uitgesproken godsdienstig en apostolisch. Uit de documenten die hij mij ter hand stelt blijkt dat de Xaverianen onze Lieve Heer toch een beetje gaan 'helpen'. Doch het geheel is schoon kinderlijk en gevestigd op de caritas. Het kenteken is XP.

De Beweging is over de helft van de vicariaten verspreid en telde einde juni zeventienduizend leden. Het is de sterkste beweging in Congo. Sommige vicariaten verkiezen de Chiro, het verschil tussen beide is gering. Alleen hebben de Xaverianen geen parallel in België. Dat ze autochtoon Afrikaans zijn, heeft zijn voordeel. Doch wellicht ook zijn gevaren.

Het gesprek duurt wel twee uur en zelf heb ik nogal veel gepraat over de leerstellige ondergrond en de voedingsbodem van de beweging. Ik leg de nadruk op de onmisbare ascese van de groepering zelf, die alle collectief egoïsme en zelfgevoelzaamheid moet uitzuiveren. Zo zal de beweging jong blijven, en ontvankelijk voor de realiteit en de ervaring, en gemakkelijk om zich aan te passen aan nieuwe sociale toestanden. Over de appreciatie van het scoutisme zijn wij het eens. We maken een vergelijking met de rijkdom en de gedeeltelijke [enigheid] van de JOC. Het blijkt dat Jacques Meert zijn stellingen enigszins verbreedt.

's Avonds moet ik nog verschillende brieven schrijven en nota's optekenen. De gemeenschap schijnt hier geen gezamenlijke recreatie te voorzien. Zo kan ik vandaag vroeg naar bed.

Zondag 14 juli 1957. Bukavu

De reis biedt iedere dag haar onverwachte ervaringen. Afwisseling is er genoeg. Na het ontbijt, aan tafel, een lang gesprek met de apostolisch vicaris. Zijn inzichten zijn ruim en realistisch. Hij geeft uiting aan de algemene bekommernis omtrent de geestelijke vorming en het evenwicht van de theologanten te Lovanium. Hij stemt ermee in, dat de nieuwe Congo-politiek ten minste het verschil tussen kerk en staat duidelijk heeft gemaakt.

De vicarissen zijn daadvaardige mannen, die hun weg rechtdoor gaan en vreemde inmenging niet aanvaarden. Toch voelen ze meer dan vroeger de noodzakelijkheid aan van gemeenschappelijk overleg. Monseigneur Van Steene staat open voor de diocesane spiritualiteit voor zijn inlandse clerus. Het gesprek deint uit ook over de verhoudingen onder de clerus in België en over de opvatting van de theologische wetenschap. Wij gaan gemakkelijk akkoord.

Vergadering met de katholieke leden van de jeugdraad. De voorzitter, de heer Vander Weldt, voert het grote woord. Hij stelt de voorgenomen reglementen veel ongunstiger voor dan ik ze zie. De heer Van Schoor vindt geen genade. Hij wordt

(195) Over Defour, zie nota 169.

uitdrukkelijk beschuldigd van autoritarisme en links favoritisme. Men ontnemt aan de jeugdraad de verdeling van de subsidies, om ze aan de préposé toe te vertrouwen, die dan doet wat hij wil. Helemaal ongegrond is deze beschouwing niet. De katholieke groepen vormen inderdaad de zeer grote meerderheid, en bij een proportionele verdeling hebben ze veel voordeel. Onder de criteria van de heer Smet schijnt het ledental niet voor te komen. Het gaat nochtans niet op, een beweging met duizend en een met twintigduizend leden gelijk te bedelen (196).

De aanwezigen, hoofdzakelijk de voorzitter, komen op voor een provinciale raad. De moeilijkheid van de reiskosten lost hij op door de groepen van de secundaire centra door een plaatsvervanger in de provinciehoofdstad te laten vertegenwoordigen. Feitelijk komt het neer op het aanstellen van de lokale raad van de hoofdstad als provinciale raad. Na afloop van de vergadering vertelt pater Defour mij dat de voorzitter zeer eng is en toegewijd, doch enigszins bekrompen. Hij schijnt mij het type van een combattief, moeilijk handelbaar mens.

In Bukavu heb ik de kathedraal en de kerk van de inlandse wijk, – beide zijn nieuw en modern, – alleen aan de buitenkant gezien. Ik heb geen STA-wagen ter beschikking en de paters laten mij aan mijn lot over. Ondertussen heb ik niet veel gebougeerd, maar de rust is welkom.

's Avonds van zes uur tot kwart voor acht vergadering met de évolués. Er zijn drie witte paters en een paar Europeanen aanwezig. De zwarte voorzitter geeft een inleiding en een slot in goede termen. Het thema is lekenapostolaat. Goede aandacht. Ter bespreking: rassendiscriminatie! Men past hetatholicisme niet toe, is het dus de moeite het te verspreiden? Hoe moeten wij beter leren antwoorden aan onze tegenstrevers?

De nadruk ligt op hetgeen de missionarissen zouden moeten doen, niet op hetgeen van de leken zelf verwacht wordt. Was het rechtvaardig het grondgebied af te staan aan maatschappijen en missionarissen? Moet dat niet worden vergoed? Ik antwoord dat de Europeanen niet vanuit de lucht het Congolese grondgebied konden helpen; dat de eerste missionarissen niet langer dan zeven tot acht jaren konden in leven blijven; dat er alleszins een compensatie nodig is, doch dat men die niet mathematisch kan bepalen. Ze schijnen daarmee tevreden, maar niet helemaal voldaan. Hetgeen ze gekregen hebben schijnt hun een recht toe, geen weldaad. Van dankbaarheid is er geen spoor.

Een ander vraagt om inlichtingen over het communisme. De voorzitter stelt een voor mij onverstaanbare vraag over laster die van anderen zou komen. Ik onderstreep dat hetatholicisme, volgens het evangelie, altijd tegengesproken zal worden. Dat schijnt hun zeer vreemd. Ook niet alle Europeanen handelen katho-

(196) Dit debat vond zijn weerklink in het rapport dat Smet op 7 december 1957 neerlegde, over de reis. Daarin worden alle bestaande jeugdgroepen (scouts, gidsen, JOC en JOCF, YMCA) opgeëlijst en naast eventuele nieuwe initiatieven geplaatst zonder weging van ledenaantallen of organisatiestructuur. Vanuit katholieke zijde werd dit beschouwd als een uitbreiding van de antiklerikale schoolpolitiek van het kabinet Buisseret naar het domein van de jeugdbewegingen toe. Het Ministerie van Koloniën zette de structuur op in samenwerking met het kabinet van minister van Publiek Onderwijs, Leo Collard, die in 1955 met nieuwe onderwijswetgeving de tweede schoolstrijd ontketende. Voor de briefwisseling tussen de beide ministeries en het rapport Smet, getiteld *La politique belge en faveur de la jeunesse du Congo et du Ruanda-Urundi* (BUZA, Afrika Archief, Archief Service Social, 32). Het rapport besluit dat de politieke lijn inzake jeugdbewegingen neerkomt op het creëren van de materiële voorwaarden voor alle bewegingen, het ondersteunen van jongens- en meisjesbewegingen en een bescherming van de jeugd binnen de grenzen van het burgerlijk recht en de koloniale rechtsorde.

liek, ook al worden ze meestal door de inlanders voor christenen gehouden. Het is mogelijk dat de minst interessante elementen het meest vragen stellen. Eén van de aanwezigen maakt goede indruk, door zijn verlangen mee te werken.

Wellicht zou men kunnen insisteren op het feit dat er, buiten het rassenonderscheid, ook in Europa een sociale discriminatie bestaat. Dat is voor de inboorlingen moeilijk te realiseren: alle Europeanen zijn heren. Misschien hecht men te veel belang aan de évolués. Op sommige punten lijken ze nog erg primair. De woordvoerders spreken behoorlijk frans, doch hun logica ontgaat mij meermaals volkomen. Pater De Geeter, die aanwezig is, verklaart mij nadien dat hij aan zulke uitlatingen gewoon is. Wellicht zal de bevolking pas binnen een paar eeuwen beseffen wat ze gekregen heeft. Er is stellig een gevoel voor autochtone eigenwaarde voorhanden, doch het schijnt opgedreven en gedeeltelijk vervalst. Deze mensen hebben hun evenwicht niet teruggevonden. Ik ga vroeg naar bed. Morgen heilige mis om vijf uur.

Maandag 15 juli 1957. Stanleystad

Telefoonnummer van Piérard te Stanleystad: 2183.

Maandag 15 uur: bij de heer Gerlache(197)
vergadering over de *boys*.

daarna bezoek aan de stad.

Dinsdagvoormiddag 10 uur: officiële bezoeken.
3 uur, bezoek linkeroever, met pater Conrad(198).
half zes, vergadering katholieken met Gerlache.

Woensdag 5 uur: Vergadering jeugdraad.

half zeven, spreekbeurt voor de missionarissen.
half negen, *Crise du monde moderne et de l'Église*. Lezing over de moderne wereldcrisis: technische vooruitgang, eenwording van de wereld, overheersend materialisme, economisch achtergebleven gebieden, sociale spreiding en opstanding, gevoel van angst en wanhoop. Gevaren en kansen voor de Kerk.

Aankomst in Stanleystad. Goede ontvangst. Vlaamssprekend milieu bij de priesters van het Heilig Hart. Veel guller dan bij de witte paters en zeer gediensstig. De dagorde van mijn verblijf alhier staat hierboven aangegeven. De bisschop ontmoet ik pas dinsdag(199). Hij heeft ontslag genomen en het ontslag is aanvaard. Alleen

(197) Joseph Gerlache (1907-1964) was een Frans-Belgische ondernemer, consul voor Frankrijk in Stanleystad en lokaal agent voor *Agence France Presse*. Als consul raakte Gerlache in 1964 betrokken bij de Simba-opstand in Kisangani, waarbij hij het leven verloor.

(198) Het gaat vermoedelijk over Conrad de Crombrugghe (1907-1984), Belgisch jezuïet, die tot 1953 in hoofdzaak als reizend missionaris werkte. Vanaf 1959 vertrok hij voor meerdere jaren naar Kambangu.

(199) Philips verwijst naar monseigneur Camille Verfaillie (1892-1980). Geboren in Hoogelade. Lid van de missiecongregatie 'priesters van het H. Hart', die sinds 1893 aanwezig was in Stanleystad en die in 1904 de apostolische prefectuur van Stanley Falls had toegewezen gekregen. Verfaillie werd priester gewijd in 1924 en vertrok in 1926 naar Stanleystad. In 1934 werd hij apostolisch vicaris van Stanleystad benoemd. Voorjaar 1957 bood hij zijn ontslag aan om gezondheidsredenen. In 1958 werd hij opgevolgd door monseigneur Nicolas Kinsch.

is hij niet vervangen en men denkt dat het nog lang kan duren. Onder de paters zie ik overigens niemand die in aanmerking zou komen.

Wel zijn er enkele sympathieke mensen, onder meer de pro-vicaris, pater Leijssen van Hamont (200), die ook al op jaren is, en pater Van Eertbrughe, een oude kennis uit de KSA, die nog te Bree bij Reimond de retraite gepreikt heeft en die nu hier, na een zeer zware ziekte, pastoor is van de kathedraal en zielzorg draagt voor de blanken (201). Een parochie van vier à vijfduizend zielen, met voortdurende wisseling vanwege verlof in Europa en menigvuldige verhuizingen. Bovendien geeft hij nog zes uur les godsdienst aan het Atheneum, en hij is alleen! Een breeddenkend en vredelievend man. Over zijn parochianen zegt hij veel goeds.

De bisschop is nog meer psychologisch dan fysiek versleten. Hij kan tegen de moeilijke tijdsomstandigheden niet op. De meeste van zijn paters zijn Hollanders, die een afschuwelijk Frans spreken en een zekere zelfgenoegzaamheid vertonen. De pas benoemde algemene leider voor de jeugdwerken is pater Conrad. Hij schijnt van zijn taak niet erg op de hoogte.

De meest typische figuur is de heer Gerlache, een koloniaal uit Zuid-Frankrijk, oud-oblaat (of zo iets) bij de norbertijnen in Congo. Thans boert hij en doet hij zaken, en houdt zich nog meer bezig met allerlei werken. Hij is praktisch alomtegenwoordig, en woont in een koloniale woning uit potopot, gevuld met allerlei merkwaardigheden en zeer ruim (202).

Hij vertelt mij onmiddellijk de lotgevallen van de jeugdraad. Op het begin hebben de katholieken alle plaatsen in het bureau ingenomen en de anderen hebben de zaak gesaboteerd. Ten slotte werd er een vergelijk getroffen. Gerlache is niet meer voorzitter, maar wel commissaris van districten, die zich bezighoudt met de scouts van de Force publique; een uitstekend mens en een voortreffelijk katholiek. Het bureau is verder samengesteld uit Gerlache en een drietal vertegenwoordigers van neutralen en protestanten, die niet zeer communicatief blijken. Wellicht komt de zaak toch nog vlot.

Mijn voornaamste verrassing is een vergadering, door Gerlache samengeroepen, van *boys* en *boyessen*, die een vereniging (met vlag!) hebben opgericht onder bescherming van koning Boudewijn. Zij komen samen in een mooi modern lokaal, – geschenk van de gouverneur, – dat ze zelf beheren. Ze zijn als mutualiteit ingericht. Vooreerst spreekt hun voorzitter, en Gerlache vertaalt mij stuk voor stuk. Zij zetten hun sociale verzuchtingen uiteen: waarom worden wij zoveel

(200) Willem Leijssen (1896-1972) was afkomstig uit het Limburgse Hamont en trad in 1920 in als priester van het Heilig Hart. Leijssen was oudstrijder van de Eerste Wereldoorlog en vertrok in 1929 naar Congo. Hij gaf geruime tijd les, onder meer in Tshumbe, waar hij Patrice Lumumba als leerling had, en belette dat Lumumba door de oversten van de school werd verwijderd. Toen tijdens de crisis na de onafhankelijkheid pater Leijssen met een aantal andere blanken dreigde te worden geëxecuteerd, kwam Lumumba persoonlijk tussenbeide en zorgde voor zijn vrijlating. Leijssen was in 1957 pro-vicaris van de apostolisch vicaris van Stanleystad, monseigneur Verfaillie. Door de ziekte van de apostolisch vicaris fungeerde Leijssen de facto als (hulp)bisschop van het vicariaat. Bij de oprichting van Stanleystad als aartsbisdom in november 1959 werd hij vicaris-generaal. Leijssen bleef ook tijdens de Simba-opstanden in 1964 in Congo, en keerde pas in 1969 naar België terug.

(201) Philips bedoelde wellicht pater Paul Vereertbrugghen (1911-1996), uit Opwijk, die in 1937 priester werd gewijd, en vervolgens naar Congo trok. In 1951 werd hij pastoor van de kathedraal van Stanleystad.

(202) In 1953 deed de jonge journalist Lumumba in *La Croix du Congo* verslag van de feestelijkheden naar aanleiding van 25 jaar *les amis du sport* in Stanleystad, en meldde daarbij onder andere 'Mr. Gerlache' onder de aanwezigen. Met potopot wordt een stro-leem huis aangeduid.

kariger behandeld als de évolués? Wij zijn de eersten die de blanken gediend hebben en nog dienen. Nederige en gering geschatte en slecht betaalde dienst. De werkdag is lang, en de woongelegenheid slecht. Wij kunnen onze kinderen niet opwerken.

Nadien komen er nog verschillende anderen aan het woord. Ze praten met een zeker redenaarstalent en veel gebaren. Ook een oudgediende grijze man spreekt. Ook een vrouw. Ze zijn zindelijk en goed gekleed. Het publiek klapt in de handen. Ze vragen dat ik hun verzuchtingen zou verdedigen. Op een gegeven ogenblik komt een groepje met vlag op het toneel en biedt mij geschenken aan: twee lansen, twee dolken en een grote versierde sabel, inclusief een prachtig stuk ivoor: een krokodil. De voorzitter legt de symboliek van de gaven uit. Het gaat om een vreedzame strijd. Ze zouden in hun hart zo wit en zo sterk willen zijn als het ivoor. Ik krijg ook het insigne van de groep.

Mijn speech wordt door Gerlache vertaald. Ik spreek over de goede en getrouwe dienaar van het evangelie en over de erkenning van hun waarde als mens en als godskind, met een priesterwoordje over het gebed en Onze-Lieve-Vrouw. Zij schijnen met de verklaring ingenomen. Na afloop betaal ik hun een glas bier. De dienst is archi-langzaam maar de stemming is opgewekt en eindigt met een dreunend ‘dank U, Monseigneur!’.

Een autotochtje door de inlandse wijken. De een schijnt iets beter dan de anderen. Te Magombo [sic] zie ik het ellendigste kerkje dat ik ooit ontmoette (203). In de kruisbeuk wordt de catechismus opgedreund in 't Lingala, in het schip in 't Swahili. Het voorlopig gebouwtje zakt scheef. De paters wonen in een ‘huis’ van de wijk: vier kleine kamertjes, en een dak dat telkens weer dreigt weg te waaien. De zwarten kunnen in vijftien jaar eigenaar van zulk een woning worden, doch tegen die tijd zal ze wel ingestort zijn.

De wijk van de gearabiseerden bejegt de vreemden met opvallende koelheid (204). Het vissersdorp van de Waghenia (205) is integendeel zeer hartelijk. Het zijn gezonde mensen die grote korven spannen bij de stroomversnellingen van de Congo en 's morgens en 's avonds de vangst ophalen. Er staat een soort schuur die voor Foyer social moet dienen, en Gerlache toont mij een hangar waarin hij de jeunesse Waghenia wil onderbrengen. De zwarte groepsleider spreekt uitstekend Frans. Om te eindigen, bezoek bij commissaris Vanderstraeten.

(203) Philips bedoelde de missie van Mangobo, geleid door de Nederlandse pater Theodoor Jacobs (1920-).

(204) Zowel de missionarissen – katholiek en protestants – als de koloniale overheid waren beducht voor de invloed van de Islam, die in het oosten en noorden van Belgisch Congo als een reële bedreiging werd beschouwd. Een rapport van CEDIC van mei 1959, getiteld *L'Islam au Congo Belge et au Ruanda-Urundi* (KADOC, Archief A. De Schryver, 11.2.7.2.2/1) maakte melding van aanhoudende ‘infiltratie’ en meldt de grootste aantallen moslims of ‘gearabiseerden’ in de vicariaten van Stanleystad (60.000) en Kasongo (100.000). In het document werd de moslim getypeerd als iemand die niet assimileerbaar is in een niet-islamitische gemeenschap, omdat enkel de traditie en de Koran als normerend kader gelden voor hem. Men vreesde de invoering van de koranische wet, en als gevolg dat ‘le musulman fera donc un état dans l'état’. Als remedie werd voorgesteld om hun bewegingen nauwlettend na te gaan, de moslims geen eigen rechtspraak, scholen of hospitalen te gunnen en als tegengewicht een eigen Congolesse middenklasse op te bouwen.

(205) Het betreft hier de Wagenia, een vissersvolk dat met traditionele technieken aan visvangst deed in de stroomversnellingen van de Congostroom, een vijftal kilometer stroomopwaarts van Stanleystad. Zie het boek van Dominique MWANKUMI, *Wagenia. Les pêcheurs intrépides du Congo*, Parijs, 2012.

Dinsdag 16 juli 1957. Stanleystad

De voormiddag wordt besteed aan de officiële bezoeken. De gouverneur praat rustig en zakelijk. Hij is uitgesproken katholiek. Ik houd ook een vraaggesprek met de heer Pirard, een man die hier als *préposé à la jeunesse* geparachutteerd werd, aldus de gouverneur. Pirard staat mij bereidwillig te woord. Hij is, tegenover zijn collega's, in vertraging. Zijn statistieken zijn onvolledig, ten minste voor alles wat buiten Stanleystad ligt. Hij heeft vluchtende ogen. Zijn opvoedingsplan is een vormingsplan, waarvoor hij hulp verwacht van de YMCA. Zijn gebied heeft, buiten de hoofdsteden, weinig of geen centra. Hij praat ook over een interessante verwezenlijking van een pater in het hoge noorden.

Aan een cafétafel confereer ik met Smet en Muller. Nogmaals laat ik gelden dat de vormingskampen alleen de technische opleiding kunnen geven en nastreven. Dat wordt, in woorden althans, volmondig beaamd. Waarom wordt het aantal leden als betoelagingscriterium niet genoemd? Men antwoordt dat dit wellicht opgedreven en fictieve cijfers zou geven. Daarom verkiest men de werking te betoelagen, en daarin komen de getallen onrechtstreeks in aanmerking. Ik laat gelden dat men goed zou doen, dit uitdrukkelijk te vermelden.

Hoogstwaarschijnlijk is de bedoeling het overwicht van de katholieke bewegingen door deze schikking tot een zeker 'evenwicht' met de andere te brengen. Dit wordt natuurlijk nooit uitdrukkelijk gezegd. Aan Smet los ik ook een woord over de moeilijke verhoudingen van Van Schoor met de katholieken. Ik moet toegeven dat de voorzitter in Bukavu, de heer Vander Weldt, niet de zachtzinnigste man van de wereld is. De betwistingen schijnen veeleer van psychologische aard. Smet zegt mij dat hij Van Schoor opdracht gaf het voorgenomen vormingskamp af te lasten en het materiaal in dienst van de katholieken te stellen. Mogelijk hoor ik daar later nog wel iets over, bijvoorbeeld langs pater Defour.

Diner bij de gouverneur. Er zijn nog een drietal andere genodigden, onder meer een oude koloniaal, Orban de Xivry (206). Het type van Europese kasteelheren-zakenmensen. De conversatie gaat veelal over paardenkoersen en familieaangelegenheden, af en toe ook over de geestelijkheid in een zekere gunstige en half-protectionistische zin. De dochter van de gouverneur stelt zich enigszins als *enfant terrible* aan. Zijn vrouw is een uitstekende gastvrouw.

's Namiddags brengt pater Conrad mij naar de linkeroever. In de missie aldaar, die er niet kwaad uitziet, heeft een broeder schreeuwelijke schilderwerken aangebracht. Overigens is het geheel redelijk fris. Ook het militaire kamp doet gunstig aan. De overzet gebeurt per bak.

Vergadering met jeugdleiders bij Gerlache. Het zijn uitsluitend paters, broeders en zusters. De zusters praten niet veel. De broeders maristen zijn vreselijk eng en bekrompen. Het schijnt hun alleen te gaan om versterking van hun scholen. Ook de paters blijken van jeugdwerken niet erg op de hoogte. Men discussieert over het grote speelplein, dat voor de broeders onbereikbaar is vanwege de afstand. Ik

(206) Het gaat over baron Édouard Orban de Xivry (1893-1977), lid van een adellijke familie uit La Roche-en-Ardenne. Édouard Orban de Xivry was jurist van opleiding en voormalig schepen van Namen. Hij verhuisde in 1936 naar Congo en was lid van de Raad van de Oostprovincie en van de Algemene raad van Belgisch-Congo. Hij was gehuwd met gravin Jeanne de Hemricourt de Braconier (1893-1989). Zijn zuster was gehuwd met een telg uit de familie de Hemptinne. Orban de Xivry steunde de in 1957 door velen al achterhaald gevonden visie van oud-premier Joseph Pholien aangaande een langzame overdracht naar onafhankelijkheid.

spreek over de noodzakelijke verstandhouding en over de algemene apostolische bezieling. Zowel het ene als het andere doet deze mensen grote ogen opzetten. De nadruk ligt vooral op de financiële steun.

Gerlache biedt aan een half dozijn mensen het avondmaal aan in zijn ‘ferme à la Provence’. Het zijn inlandse gerechten, maar voorbereid met verfijnde culinaire zin en met Châteauneuf-du-Pape opgeluisterd. Het gesprek geraakt op de Belgische politiek.

Woensdag 17 juli 1957. Stanleystad

Pater pastoor komt mij halen, reeds vroeg, voor een reeks bezoeken. Eerst aan de kinder-strafkolonie, waar de directeur mij inzicht geeft in de dossiers en de gestraften laat aantreden. Die directeur, Larochette, is bijzonder sympathiek en bekommerd met wederopvoeding (207).

Het tweede bezoek geldt de hydro-elektrische centrale, waar wij omstandige en vriendelijke uitleg verkrijgen. Verder gaat het naar de grote moderne brouwerij Stanor. Een ingenieur verklaart ons in uitstekend Nederlands heel het procedé van de bereiding. De zaak floreert schitterend (208).

Eindelijk bezoek aan de grote gevangenis. De ‘chef du contentieux’ brengt ons rond in de enge behuizing, afdeling van Europeanen. Dan de enclos van de Kitawala (209), misschien een veertig man die voor een paar maanden worden

(207) De gegevens van de directeur zijn ons onbekend. Dit is één van de instellingen die in de jaren 1950 werden ingericht in Belgisch Congo ingevolge het decreet op de jeugddelinquentie in de kolonie, van december 1950: “Enfance délinquante. Décret du 6 décembre 1950”, *Bulletin officiel du Congo belge*, 15 februari 1951, 2, p. 91-99. Er bestaan slechts weinig studies hierover. Zie het werk van Enika NGONGO, “Le traitement de l’enfance délinquante au Congo belge: réflexions et état de la question”, *Bulletin de l’Association belge d’Histoire contemporaine*, 36 2014, p. 10-13, en het meer uitgebreide werk van Bérengère PIRET, *Les cent mille briques. La prison et les détenus de Stanleyville*, Rijsel, 2014.

(208) Stanleystad kende in de jaren 1950 twee grote brouwerijen: Brastan en Bralima. Waar Philips naar verwijst is het pilsbier ‘Stanor’, dat sinds de opening van de brouwerij in 1951 werd gebrouwen door Brastan.

(209) De Kitawala is van oorsprong een religieuze beweging die voortkwam uit de prediking van het Wachttorengenootschap (de ‘getuigen van Jehova’) onder leiding van Joseph Booth (1851-1932), aanvankelijk in Zuid-Afrika, en later ook in Belgisch Congo. De term ‘tawala’ werd wellicht ontleend aan deze origine. In oorsprong een louter religieuze beweging, die zich kenmerkte door massadoopsels en zich afzette tegen traditionele missionaire en koloniale autoriteiten, kreeg deze in Centraal-Afrika een eigen messianistische invulling. Van in de jaren 1930 toonde de beweging zich kritisch voor het koloniale beleid rond Elisabethstad, en werd in de jaren 1950 steeds meer een politieke actor, onder meer in de regio rond Stanleystad. Zij trok de aandacht van koloniale ambtenaren als Jean-Pierre Paulus, die erover publiceerden (cf. Jean-Pierre PAULUS, *Le Kitawala au Congo Belge*, Brussel, 1956) en van onderzoekers als Daniel Biebuyck, allebei personen die Philips tijdens zijn reizen ontmoette.

Ingevolge de kritische positie van de Kitawala ten overstaan van de kolonisatoren en haar nationalistische en etnische, anti-blanke stellingnames, ging de koloniale overheid haar net als de Kimbanguïsten, die vooral in het westen van de kolonie invloed uitoefenden, in toenemende mate als een bedreiging voor de bestaande orde beschouwen. Vanaf het midden van de jaren 1950 leidde dit tot openlijke repressie, temeer omdat de overheid vreesde voor een beïnvloeding van de Kitawala door communistisch ideeëngoed. Onder impuls van Paulus en André Schöller werd de Kitawalabeweging vanaf 1956 vervolgd door de koloniale overheid, wat leidde tot detentie van

opgesloten. Ze staan in 't gelid en kijken strak toe. Alles te samen zijn er een 800 man. Enkel werkhuizen. Het gebouw is oud en te klein. Men voorziet een nieuwe, ruimere inrichting. De straffen zijn, wat de tijd betreft, streng te noemen. Oneer is er met het verblijf in de gevangenis niet gemoeid.

De namiddag is te druk bezet. Om vier uur een tochtje op de stroom in gezelschap van Smet, Muller en Pirard. We krijgen zetels in een grote prauw en een veertigtal zwarten, Wagenia, knapen en mannen, brengen ons, af en toe zingend, en steeds met tamtamgeroffel over het water. Het gaat naar de visserijen aan de overzijde en vooral het bravoure-stukje, de vaart over de stroomversnellingen, moet indruk maken. De commandant is een goed geklede zwarte; de andere roeiers die staande met hun spanen werken, zijn schamel gekleed, maar zien er vriendelijk uit. Nadien komt het bureau van de officiële jeugdraad bij commissaris Vanderstraeten bijeen (210). Het gesprek vlot niet. De niet-katholieke leden zijn hartelijk noch mededeelzaam. Veel wordt er niet behandeld en ik ben blij afscheid te kunnen nemen, om een conferentie te gaan geven aan de missionarissen. Paters, broeders en zusters zijn opgekomen. Zij schijnen niet veel notie te hebben van de nieuwere missiethologie die ik hen probeer te verklaren. Bespreking is er niet.

Het naamfeest van de bisschop heeft alle priesters van Stanleystad samengebracht. Ze drinken een glas en roken een sigaar. Er is een oude Duitse pater tussen hen, die inderdaad cultuur blijkt te bezitten en mij onderhoudt over Urs von Balthasar en de beide Rahners (211).

Na het souper, conferentie aan de blanken. Niettegenstaande de laattijdige uitnodiging (de briefwisseling, die te laat toekwam, had een betere regeling verhindert) waren er een vijftigtal personen opgekomen, die in grote stilte en met enigszins grote ogen luisteren, en bij het einde vrijwel onmiddellijk weer verdwijnen. Het was niet kwaad, maar 'contact' is toch iets anders. Pater pastoor had met enkele woorden ingeleid. Bedankjes waren er niet. Is dit alleen een gebrek aan beschavingsvormen? Ik heb het op meerdere plaatsen vastgesteld.

Daarna een te korte nachtrust. Met al mijn geschenken wordt mijn koffer te zwaar. Alle niet volstrekt nodige voorwerpen laat ik in de steek en stop er zoveel mogelijk op zak. Ten slotte zal blijken dat ik de officiële dertig kilo toch niet overschrijd.

grote groepen aanhangers. Zie over de beweging Dominic PISTOR, *Developmental Colonialism and Kitawala Policy in 1950s Belgian Congo*, Simon Fraser University, 2009. Zie ook de dossiers van de koloniale overheid over de Kitawala in BUZA, Afrika Archief, Archief P.E. Joset, 4586, waarin een rapport van de veiligheidsdiensten de Kitawala van Stanleystad als volgt omschrijft: 'ce n'est plus du Kitawala. Il est devenu 100% politique et xénophobe. On sent une influence étrangère dans ses agissements. Les complots, découverts à temps, témoignent d'un esprit de sabotage tout spécial'.

(210) Misschien doelde Philips op Edgar Van der Straeten (1884-1986). Hij studeerde Letteren en Wijsbegeerte aan de Leuvense universiteit en trok op aansturen van gouverneur-generaal Maurice Lippens naar Belgisch Congo. In 1930 begon Van der Straeten te werken voor de Generale Maatschappij, in het Comité intérieur colonial (CIC) van de holding, waarvan hij in 1951 vice-gouverneur van werd. Hierdoor had hij ook een aandeel in de UMHK. Een andere optie was de toen eveneens in Belgisch Congo aanwezige majoor Vanderstraeten, officier in de *Force publique* in Stanleystad, die later door kolonel Logiest naar Ruanda-Urundi zou worden gehaald.

(211) Er wordt verwezen naar de Zwitserse theoloog Hans Urs von Balthasar (1905-1988) en de Duitse broers Hugo Rahner (1900-1968) en Karl Rahner (1904-1984), beiden jezuïeten. Karl Rahner verwierf bekendheid door zijn inbreng op het Tweede Vaticaans Concilie, en Philips zou met hem samenwerken rond het schema over de kerk. Genoemde theologen behoorden tot de stroming van de 'nouvelle théologie', die een minder gesloten visie op kerk en katholicisme formuleerde, en in de jaren 1950 op theologische academische kringen veel invloed uitoefende.

Donderdag 18 juli 1957. Lisala

De hele delegatie vertrekt met hetzelfde vliegtuig, doch de andere heren reizen rechtstreeks door naar Coquilhatstad <Mbandaka>. In de luchthaven nog een goed gesprek met pater pastoor over zijn werk. Bij aankomst te Lisala is er de bisschop met de civiele autoriteiten. Een wagen staat volledig ter beschikking. Onderhoud met monseigneur Vanden Berghe, een wakker en nuchter man, die het jeugdwerk begrijpt en steunt (212). De leider die hij aangesteld heeft, pater Brosens (213), blijkt voortreffelijk op de hoogte van de problematiek. In dit vicariaat gaat het hoofdzakelijk om de broussejeugd.

Stanleystad was een vanouds gevestigd centrum met een buitengewoon rijke plantengroei. Ook in Lisala is het landschap dromerig en indrukwekkend. De lome stroom beheerst hier alles. De pater provinciaal brengt mij naar een oude missie, Umangi, waar ik een klasgenoot van Marieke aantref, pater Kenens (214), die hier schooldirecteur is, en de oudgediende pater Beckers (215) van Moperdingen, die mij zijn enige sigaar, een geschenk van de zusters, cadeau doet. Hier in huis is ook broeder Jaak Goetghebeur, een zoon van het kamerlid (216). De scheutisten blijken hier goed ontwikkeld en werkzaam. Ze sturen inderdaad hun beste krachten naar de missie. Andere congregaties denken vooreerst aan hun werk in Europa. Deze nacht, mijn eerste regenbui in Congo.

Vrijdag 19 juli 1957. Boyenge

Tocht naar Boyenge, op 37 kilometer. Enkele frisse jonge paters bedienen er de missiepost. Pater Brosens doet ze praten over hun ervaringen en over hun werking voor de jeugd. Hij is overtuigd van de dringende noodzakelijkheid de christelijke familie en de christelijke persoonlijkheid degelijker te ontwikkelen. De grootste moeilijkheden ontstaan door de gewoonten omtrent het huwelijksrecht, die heidens blijven. Het voorhuwelijk houdt heel de familie van de sacramenten weg. Overigens is het sacramenteel leven wel overvloedig. Christelijke families zijn er nog steeds te weinig, maar er is een begin. Er is dus geen reden tot wanhoop, doch er blijft veel te doen.

's Namiddags een soortgelijke samenspraak waar thans de zusters bij zijn. Vooral pater Jozef geraakt niet uitgepraat over de huwelijkspalavers. In de

(212) Frans Vanden Berghe (1907-1976) was een Belgisch scheutist. Hij werd in 1931 priester gewijd en in 1944 aangesteld als apostolisch vicaris van Lisala, waarvan hij in 1959 bisschop werd.

(213) Jacques Brosens (1909-1965), Belgisch scheutist, die in 1935 priester werd gewijd en een jaar later naar het apostolisch vicariaat Lisala vertrok. In 1945 werd hij seminarierector, en in de jaren 1950 werd hij door Mgr. Vanden Berghe verantwoordelijk gesteld voor het onderwijs en als moderator van de katholieke en sociale actie in Lisala aangesteld. In 1951 werd hij vice-provinciaal van zijn congregatie.

(214) Marcel Kenens (1921-1982), een Belgisch scheutist die in 1946 priester werd gewijd en vanaf zijn wijding tot zijn overlijden actief bleef in het onderwijs in Lisala.

(215) Jozef Beckers (1889-1974), Limburgs scheutist, trad in 1909 in bij de scheutisten. Priester gewijd in 1914. Hij vertrok in 1920 naar Congo waar hij in Lisala werkzaam was.

(216) Jaak Goetghebeur (1929). Uit Oostende afkomstig scheutist. Het kamerlid waar naar verwezen wordt is Karel Goetghebeur (1889-1973).

avond bijeenkomst van de zeven paters en de vijf zusters van Lisala, samen met de bisschop. Over de jeugdwerken en de officiële jeugdraad, evenals over het lekenapostolaat in 't algemeen. Er is heel wat belangstelling en openheid. Monseigneur Vanden Berghe geeft ook omstandige praktische richtlijnen. Hoofdzakelijk zijn er hier voor de jeugd Xaveri's en JOC (ook JOCF). De O is er wel aan te veel, doch zij schaadt ook niet. Heel het gebied is een landbouwstreek.

Zaterdag 20 juli 1957. Bolongo

Vergadering met een katholieke kring van évolués, een dertigtal, vooral commiezen en klerken. Een drietal onder hen blijken handelaars te zijn. Ze zijn eenvoudiger en opener dan elders en vertellen eveneens over hun katholieke actiewerking in de Familiebond, met ijveraars, het Legioen, enz. Ze vragen ook wat de senaat is, maar praten verder niet over de politiek. Hun voorzitter bedankt netjes.

Bezoek aan een inlands dorp in de nabijheid van het kleinseminarie te Bolongo (217). Feitelijk is dit de eerste maal dat ik 'in' een dorp kom. Enkele oude mensen zijn slechts in hun *pagne* gekleed, maar ze behouden een zekere voor-naamheid. Kleine kinderen lopen gewoon naakt. De ene groep hutten is beter verzorgd en netter opgekuist dan de andere. In de hutten hangen alle mogelijke prenten en knipsels. Ook heiligen en meermaals de paus. Meubilering is elementair en keukengerief meestal buiten. De veldbedden in zeer kleine vensterloze hokjes hebben meermaals een muskietennet. Het dak is blijkbaar meestal lek. Vrouwen verkopen maïs of bereiden chikwange uit maniokdeeg. Aan mijn begeleider doen ze navraag over mijn persoon. Daar hij mij monseigneur noemt, nemen ze mij voor een bisschop en ik moet kruisjes geven. Een oude man vraagt waarom ik niet te Bolongo blijf om er les te geven. Jongere mannen zijn fier om mij de hand te geven, en op de leuke reflecties van de pater, mompelen ze goedkeurend 'Hmm!' Eén verontschuldigt zich bij dit onverwacht bezoek omdat hij zijn 'huis' niet beter heeft kunnen opknappen.

De zondagskapel is in dezelfde stijl, met hetzelfde bladerdak en lage bankjes. Ze begint te vervallen. Oude verkleurde prentjes dienen voor kruisweg. Op het bakstenen altaar, een plaasteren Antoniusbeeld, een kleine Heilige Familie en nog een andere heilige. Een professor van het kleinseminarie komt hier de zondagsdienst verrichten.

Het is snikheet in dit land en de regen holt er regelmatig de wegen uit. Het is leeg: vakantie! De rector toont ons de verschillende paviljoenen en het openluchttheater waarover hij zeer fier is. Pater Bontinck heeft een Lingala-aanpassing gemaakt van *Elckerlyc*, dat reuze-succes haalt (218). In het dorp vragen de

(217) Het kleinseminarie van Bolongo was de voortzetting van het eerdere, al in 1922 opgerichte kleinseminarie van Makanza. Met de oprichting van het apostolisch vicariaat Lisala in 1936 – voorheen 'Nieuw-Antwerpen' –, werd het kleinseminarie heringericht in Bolongo, op initiatief van de scheutist Egide De Boeck (1875-1944). Verscheidene toekomstige Congolese bisschoppen ontvingen er hun opleiding, waaronder de kardinalen Joseph Malula en Frédéric Etsou. Op het ogenblik van Philips' bezoek was de rector pater Ambroos Vandekerckhove (1911-1977), een Westvlaams scheutist die sinds 1938 in Lisala werkzaam was.

(218) Frans Renaat Bontinck (1920-2005) was een Belgisch scheutist. Na zijn intrede bij de congregatie (september 1940) studeerde hij in Gent Afrikanistiek. In 1949 behaalde hij aan de Gregoriaanse Universiteit een doctoraat in de kerkgeschiedenis, en een jaar later vertrok hij

kinderen aan de pater om cinema, waarop ze verzot zijn en die ze zeer ernstig voor werkelijkheid nemen. In deze streek zijn de problemen veel milder en de mensen ernstiger. In alle hutten zijn er ligstoelen, soms met dierenhuid, en alle bewegingen zijn langzaam. De mensen zien er tevreden uit. Velen hebben een fiets, sommigen een ring om in de palmboom te klimmen. Ze planten ook fruitbomen. De percelen zijn ruim en meestal geveegd. Wanneer het dorp begint te vervallen verplaatst men het een paar honderd meter, zodat het dichter bij de akkers komt te liggen, die eveneens om het jaar verschuiven.

Zondag 21 juli 1957. Coquilhatstad

Per vliegtuig naar Coquilhatstad over Gemena en Libenge een lange omweg. De reis duurt vier uur, zonder gezelschap en zo duurt het lang. Op de grond is het drukkend, in het vliegtuig bijna koel. Te Coquilhatstad is er iemand van de AIMO op het plein en de reglementaire wagen is aanwezig. Pater Vanderveken, missionaris van het Heilig Hart, komt mij afhalen. Monseigneur Vermeiren is in België (219).

Een uitstekend maal, in gezelschap ook van pater Beke, procurator, die mij vanuit Leuven kent (220). Het appartement is aan de goede kant en bijna modern.

naar het vicariaat Lisala, waar hij eerst als reispater werkzaam was en vervolgens leraar aan het kleinseminarie in Bolongo. Vanaf 1957 doceerde hij in Leopoldstad kerkgeschiedenis en Afrikaanse geschiedenis aan de theologische faculteit van Lovanium. Bontinck stond bekend om zijn uitgebreide bibliotheek rond Afrikanistiek, en was degene die de correspondentie van de paters Hulstaert en Tempels uitgaf. Cf. Frans BONTINCK, *Aux origines de la philosophie bantoue. La correspondance Tempels-Hulstaert*, Kinshasa, 1985. Bontinck verzorgde ook een Lingala-versie van *Elckerlyc* onder de titel *Songolo: Monsieur tout le monde*. Zie hierover meer in het boek van Willy VAN DOORSELAER en Edwin LOOMAN, *De langzame haast van pater Bontinck. Een historicus op missie in het hart van Afrika*, Schellebelle, 2005, en voor meer wetenschappelijke informatie het biografisch lemma door Jean-Luc VELLUT, "Frans-Renaat Bontinck", *Bulletin des Séances de l'ARSOM*, 52, 2006, 1, p. 351-364, en het liber amicorum voor Bontinck onder redactie van Pamphile Mabiala MANTUBA-NGOMA (ed.), *La nouvelle histoire du Congo. Mélanges eurafricains offerts à Frans Bontinck C.I.C.M.*, Tervuren, 2004.

(219) Hilaire Vermeiren (1889-1967) werd priester gewijd in 1912, en trok in 1925 als missionaris van het Heilig Hart naar Belgisch Congo, waar de congregatie recent een missie van de trappisten van Westmalle had overgenomen. Dezen hadden in Bamanian naar de oude benedictijnse traditie landbouwkolonies gesticht, maar de inplanting van het systeem bleek niet naar behoren te functioneren en er rezen conflicten over de leefregel. In 1924 namen de missionarissen van het Heilig Hart de missie over. Veertien cisterciënzers maakten de overgang naar de nieuwe congregatie. Vermeiren volgde de Tilburgse trappist Cornelius van Son (1872-1940) op, en bouwde in het apostolisch vicariaat Coquilhatstad de missiepost van Bokote verder uit. In 1947 werd hij tot apostolisch vicaris benoemd en met de oprichting van de kerkelijke hiërarchie in 1949 werd Vermeiren de eerste aartsbisschop van Mbandaka. Voor meer achtergrond, zie het soms tendentieuze, maar goed geïnformeerde werk van A.M. DELATHUY [Jules Marchal], *Missie en Staat 1880-1914. Redemptoristen, Trappisten, Priesters van het Heilig Hart, Paters van Mill-Hill in Oud-Kongo*, Berchem, 1994.

(220) Andreas (Dries) Beke (1912-1970) trad in 1933 in bij de missionarissen van het Heilig Hart in Bree. Tijdens de Tweede Wereldoorlog vluchtte hij naar Londen en na een periode als legeraalmoezenier werkzaam te zijn geweest, werd Beke professor liturgie in het opleidingshuis van de congregatie in Heverlee. In november 1956 trok hij naar Coquilhatstad, waar hij missieprocurator werd. In 1961 keerde hij om gezondheidsredenen terug naar België.

Vroeger was er hier een trappistenmissie, met middeleeuwse idealen. Dat was natuurlijk niet uitvoerbaar. Sommige trappisten zijn bij de wisseling gebleven als missionarissen van het Heilig Hart. De congregatie heeft in haar Oostenrijkse provincie hulp moeten vragen.

Er resten mij praktisch nog vier dagen. De reis begint te wegen, en ik ben min of meer koortsachtig. De doses nivaquine wordt verhoogd. Deze namiddag hoofdzakelijk rust. De praktische schikkingen lopen vlot. Weldra mag ik een *Te Deum* en *Magnificat* bidden om de gezegende reis.

Maandag 22 juli 1957. Coquilhatstad

Gisteren in de late namiddag een autotochtje door de cités en contact met de paters en de zusters, die zich met jeugdwerken inlaten. De meest typische figuur is sœur Louise, een krachtige, opgewekte en sterke persoonlijkheid. Zij heeft zeer veel invloed in alle milieus en pakt de dingen aan met onverminderde geestdrift. De jongere zusters kijken naar haar op. Ook de pater directeur van de Christelijke Scholen schijnt een flinke persoonlijkheid. De jeugdwerken zijn minder ontwikkeld dan te Lisala. Doch de geest hier in de procureur is aangenaam en vriendelijk. De paters beoefenen een schitterende naastenliefde onder elkaar.

Deze voormiddag de officiële bezoeken, met name bij de directeur van de AIMO, de heer Pirard en zo aanstonds de gouverneur. Buiten Coquilhatstad in de evenaarsprovincie schijnt er niet veel jeugdwerk te bestaan. Voorzitter van de officiële jeugdraad is de man van het Rode Kruis, dokter De Rovere. Zijn gezindheid ken ik niet. Het zal wel een officieel personage zijn.

De gouverneur, die socialist is, was zeer correct en zakelijk(221). Hij spreekt uitvoerig over de sociale aangelegenheden van zijn landbouwprovincie. Hij is van oordeel dat voor de subsidies aan de jeugdwerken objectieve criteria moeten vastgesteld worden, en hij deelt mij de nota van Coquilhatstad mee, die zelfs een puntenschaal voorziet.

's Namiddags bezoek aan de leprozerij van Iyonda. Buitengewoon interessant. Er zijn 1.400 à 1.500 mensen. De zieken blijven, zo veel mogelijk, in hun gezin. Enkele, meest alleenstaanden, verblijven in het hospitaal voor mannen of voor vrouwen. Paters staan in voor de zielzorg, zusters voor de praktische verzorging, de foyer social, enz. Ze wonen in een mooi huis met tropische plantentuin. Er is een zustersje bij van Bree, een dochter Vrancken. De dokter is een zeer innemend en onderhoudend man, oud-medewerker van dokter Hemerijckx, die, naar men zegt, uit India terug naar Congo zal komen(222). Men schat het aantal melaatsen in Congo op 250.000.

(221) Het betreft vermoedelijk Odon Spitaels (1912-), gouverneur van Coquilhatstad van 1957 tot 1959.

(222) De arts die actief was in Iyonda, opgericht in 1945, was baron Michel Lechat (1927), die geneeskunde studeerde aan de Leuvense universiteit en in 1951 de Congolese leproserieën bezocht. In 1953 behaalde hij een diploma in tropische geneeskunde aan het Antwerpse tropisch instituut, en vanaf dat jaar tot 1959 was hij als geneeskundig directeur actief in Iyonda. Lechat werkte vervolgens in de Verenigde Staten, en na zijn terugkeer naar België in 1967 was hij actief in Antwerpen en Amsterdam. Vanaf 1971 was hij als hoogleraar verbonden aan de UCL, tot aan zijn emeritaat in 1992. Lechat werkte in de vroege jaren 1950 samen met Frans Hemerijckx (1902-1969)

Dinsdag 23 juli 1957. Coquilhatstad

Laatste dag te Coquilhatstad. Het klimaat is hier drukkend. Het vocht blijft in plasjes op de vloer staan. 's Morgens richt ik niet veel uit. Pater Beke gaat naar het 'territoire' voor een uitvoervergunning voor mijn ivoren krokodil. Kosten: 90 frank. Later komen daar nog 235 franken douanerechten bij. Geschenken kunnen duur kosten.

's Namiddags krijg ik bezoek van dokter De Rovere, die zeer zakelijk praat. Hij beveelt mij drie zaken aan, om ze over te maken aan Smet, die hij niet heeft ontmoet. De eerste twee ben ik vergeten. Ze schenen mij trouwens van ondergeschikt belang. De derde was de vraag of de kredieten voor de bestrijding van de Kitawala, die thans uitsluitend voor cinema-vertoningen gebruikt worden, niet ten dele aan positief jeugdwerk gebruikt zouden kunnen worden. Het idee is origineel en wellicht niet ongegrond.

Daarna een autotochtje naar Bamanya, een missiepost in de buurt, en een praatje met de paters en broeders (223). Een omweg bij de terugkeer langs het tropische park Eala, magnifiek van aanleg, langs de rivier. Het is er fris als in een zomerverblijf. Het geheel is echter onvolkomen onderhouden. De bamboelaan is typisch.

In de late namiddag, zitting met de katholieke jeugdwerken. Paters, broeders, zusters en enige leken. Ik leg uit waarin de jeugdraad bestaat en dring aan op een katholiek jeugdcomité, niet alleen om de officiële zittingen met eendracht voor te bereiden, maar ook om het apostolaatsprobleem gezamenlijk te bestuderen en de ijver aan te wakkeren. Feitelijk heb ik alleen het woord en de bespreking is betrekkelijk vlug afgelopen. Pater Vanderveken is een zeer goed man, doch schijnt enigszins onwennig in zake jeugdbeweging. Buiten Coquilhatstad zelf schijnt er in de provincie of althans in het vicariaat niets te bestaan. Het gebied is zeer uitgebreid maar dun bevolkt.

Woensdag 24 juli 1957. Leopoldstad

Ditmaal is het de terugtocht. Het vliegtuig naar Leopoldstad heeft een dik uur vertraging. Te Leo word ik door Marieke en pater Alfons afgehaald. Van de heer Smet, niettegenstaande de afspraak, is weer geen spoor. Ik krijg nog bezoek van Jacques Meert, die thuiskomt van de vertrekceremonie van 53 Congolese kajot-ers en kajotsters naar Europa. De man is werkelijk goed op de hoogte en even-

die zich specialiseerde in de bestrijding van melaatsheid, in de periode tussen 1929 en 1954 in de Kasai werkzaam was en er de omgang met melaatsen vernieuwde. Na zijn inzet in Congo trok hij naar India, waar hij zijn werk voortzette. In Belgisch Congo heerste de verwachting dat hij zou terugkeren naar de kolonie.

(223) Bamanian, ongeveer acht kilometer van Coquilhatstad, was een van de vijf missieposten die in de periode Congo Vrijstaat door de paters trappisten werden beheerd maar in 1924-1926 werden overgenomen door de missionarissen van het Heilig Hart. In 1957 werd de post geleid door de uit Dendermonde afkomstige pater Petrus Vermeir (1918-1991). De broeders waar Philips naar verwijst zijn de Broeders van de christelijke scholen, die sinds 1909 in Congo actief waren, instonden voor de organisatie van het onderwijs in meerdere vicariaten, en die in Coquilhatstad en in Bamanian een opleiding voor leraren verzorgden.

wichtig van oordeel. Over de fameuze criteria voor de subsidies schijnt hij vrijwel akkoord, althans in grote lijnen. Volgens hem zijn in de cités de kwade kanten, maar niet de goede van het clansysteem overgebleven.

's Avonds komt juffrouw Vermeersch, samen met juffrouw Villain XIII [sic] nog even praten. De eerste vooral redeneert sterk in de zin van een gesloten katholieke groep. Ze vreest te veel contacten die noodlottig zouden kunnen zijn voor de katholieke jongeren. Waarom moeten deze altijd invloed ondergaan van de 'slechten' en zo zelden uitstralen ?

Donderdag 25 juli 1957. Leopoldstad

's Morgens een zeer belangrijk bezoek bij de apostolische delegaat (224). Hij heeft reeds aan de seminarierectoren geschreven, opdat ze de namen van mogelijke Lovanium-studenten aan de respectievelijke vicarissen zouden voorleggen. Daarmee is de moeilijkheid omzeild die rector Gillon mij gisteravond voorhield, namelijk dat de delegaat alleen met de bisschoppen rechtstreeks omgaat. Tevens is de wil van Rome daarmee duidelijk genoeg aangegeven.

Seminaristen bij het begin van hun theologie naar Rome sturen gaat niet zonder bezwaar. Ze zijn nog niet beproefd in hun roeping en hun oordeel is bovendien niet rijp genoeg om de westerse levenswijze zonder hinder op te nemen. Aan de delegaat had ik reeds schriftelijk meegedeeld dat het onthaal te Mayidi zo koel was geweest. Het verwondert hem niet, te meer aangezien hij persoonlijk ter plaatse een soortgelijke geschiedenis heeft meegemaakt. Hij is ze niet vergeten...

Bezoek bij de AIMO, waar een oud-lovaniste dactylografe is. Een open gesprek met Juffrouw Gérardy, die mij op de dreigende YMCA-benoeming in Usumbura wijst. Ze brengt mij ook bij de dienstoverste, die in bedekte termen spreekt, doch in de zin van de gouverneur-generaal. Ik heb geen tijd meer om naar Lovanium te gaan. Het voornaamste deel ik telefonisch mee aan rector Gillon. De benoemingen tot prelaat en tot kanunnik (voor de professoren) zijn thans vrijwel zeker.

Vroeg middagmaal. Op het vliegplein, grote dienstvaardigheid vanwege de Sabena-afgevaardigde. Majoor Loos, van het secretariaat van de gouverneur-generaal (die mij deze morgen niet meer kon ontvangen) komt mij bij het inschepen begroeten en ik word uitgeleide gedaan als een officieel personage (225).

(224) Monseigneur Alfredo Bruniera (1906-2000).

(225) Het betreft majoor Jules Loos (1919-1993), een vooraanstaand militair van de Force publique, met ruime connecties in het Congolese militaire apparaat in Katanga. Op het moment van Philips' bezoek is hij ordonnans van de gouverneur-generaal. In de periode van de onafhankelijkheidsstrijd wordt Loos militair raadgever van het Ministerie van Belgisch Congo en Ruanda-Urundi, en vervolgens van het Ministerie van Buitenlandse Zaken. Het spraakmakende boek van Ludo De Witte over de moord op Patrice Lumumba noemde Loos, rechterhand van minister Harold d'Aspremont Lynden, als één van de Belgen die gebrand waren op de uitschakeling van de Congolese premier. Op 14 januari 1961 zou deze Loos de telex naar Leopoldstad verzonden hebben die er mede toe leidde dat drie dagen later Lumumba gedood werd. Zie Ludo DE WITTE, *L'assassinat de Lumumba*, Parijs, 2000, p. 111 e.v. Loos werd effectief genoemd in deze context in de verslagen van de parlementaire commissie die de moord onderzocht in 2001.

In het vliegtuig reis ik in gezelschap van pater Seigneur, die ik in Usumbura heb ontmoet (226). Het is een volkomen jezuïet. Hij verklaart mij de omstandigheden van de bouw van het Interraciaal College in die stad. In de benedenstad zou de fundering van het gebouw bijna zoveel hebben gekost als het afgraven van de beruchte heuvel. Er werd thans met de gouverneur een overeenkomst afgesloten voor de werking van het college.

Te Kano, 's avonds, tijdens het oponthoud een echte wolkbreuk. Per bus naar het vliegtuig, doch bij het instappen in de bus en op de trap van het vliegtuig worden we niettemin doornat. Veel kinderen maken de reis mee, en de nachtrust is goed.

Vrijdag 26 juli 1957. Rome

Aankomst te Rome in de vroege ochtend en een groet aan Sint-Pieter, die we prachtig zien vanuit de lucht. De zonsopgang over de Albaanse bergen is prachtig. De overtocht der Alpen eveneens. Noordelijk vliegen we weer in de wolken. In Melsbroek aangekomen met een goed uur vertraging. Heel de familie is daar. Blij weerzien in opgetogenheid. De directeur van het protocol van Sabena onthaalt ons met alle voorkomendheid in zijn bureau. Geen douaneformaliteiten, en daarmee ben ik weer thuis. Dezelfde avond reeds bezoek van de mannen van Loon, de gouverneur van Limburg, enz. ... veel te vertellen. Nu komt de afwerking van al mijn reisindrukken en de regeling van heel veel zaken. God zij dank voor de zeer instructieve en vruchtbare reis (227).

(226) Gustave Seigneur (1912-1991) trad in bij de jezuïeten in 1930 en volgde de opleidingen van zijn sociëteit in Egenhoven en Godinne. Na een periode van professoraat en vervolgens pastoraat in Charleroi werd hij 1947 rector van de opleiding in Godinne. In 1953 vertrok hij naar Usumbura en werd professor aan het grootseminarie van Nyakibanda. Van 1974 tot 1989 was Seigneur professor aan het kleinseminarie in Kigali, waarna hij terugkeerde naar België.

(227) Na deze reis rapporteerden zowel Philips als Smet aan de overheid. In KADOC, Archief G. Philips, 72 bevindt zich het rapport van Guy SMET, *Rapport succinct de mission. Conclusion et proposition*, van 10 augustus 1957, en het rapport van Philips, van 4 september van dat jaar, waarin een aantal voorstellen geformuleerd worden: '1. inviter le gouverneur-général à prendre une ordonnance autorisant les gouverneurs de province à créer des 'Commissions consultatives locales de la jeunesse' dans les localités où ils les estimeraient utiles; 2. Définir que leurs buts seraient de promouvoir la compréhension et la collaboration tant entre l'administration et les organisations de jeunesse, qu'entre ces organisations elles-mêmes; 3. De fixer comme suit la composition des commissions: de 9 à 15 dirigeants de mouvements et de services, de trois à six représentants des divers secteurs de l'engagement, les présidents des commissions seraient élus par les commissions elles-mêmes, des techniciens dont la présence serait jugée utile pour l'étude d'un problème déterminé, pourraient être adjoints.'

TWEEDE CONGOREIS 1959

Zaterdag 18 juli 1959. Leopoldstad

Vertrek naar Leopoldstad op donderdag 16 juli, om 18 uur. Over Frankrijk, via Bordeaux-Biarritz, daarna over het harde en kale Spanje. Te Lissabon, een feeëriek lichtspel over de baai. Senatoren Delport(228) en Block(229) reizen met hetzelfde vliegtuig, maar de gesprekken zijn eerder beperkt. Opgestegen te Lissabon te middernacht. Non-stop tot Leopoldstad en aankomst om 11 uur in de voormiddag. In Afrika is de hemel voortdurend bewolkt. Marieke, de eerwaarde heer Plevoets en de professoren van theologie zijn op het vliegveld.

De mis gelezen in het guesthouse, en aldaar diner met de rector, monseigneur Litt(230) (op vrij bezoek) en de vier afgevaardigde Belgische universiteitsprofessoren(231) voor de examens alhier, met name professor De Bie uit

(228) Hendrik Delport (1900-1981), Belgisch ingenieur en verzetslid tijdens de Tweede Wereldoorlog. In 1946 werd hij senator voor de CVP/PSC. Hij liet zich in 1958 opmerken door een lezing voor de afdeling van het Davidsfonds van Leopoldstad, waarin hij zich kritisch uitliet over het gebrek aan verantwoordelijkheidsgevoel van vele blanken in Congo. Het boek van Zana Etambala suggereert dat Delport zich beschouwde als een opvolger van Van Hemelrijck, die steeds meer onder vuur lag. Zie Mathieu ZANA ETAMBALA, *De teloorgang van een modelkolonie. Belgisch Congo 1958-1960*, Leuven, 2008, p. 267.

(229) Frans Block (1902-1981), aanvankelijk elektrotechnicus, werd later lid van de ondernemingsraad van Bell telefonie. In Hemiksem zetelde hij als socialistisch politicus meerdere termijnen als schepen en werd er later burgemeester. In 1954 werd hij senator, en in die hoedanigheid zetelde hij in de senaatscommissie voor Culturele Zaken en de Commissie voor Belgisch Congo en Ruanda-Urundi. Bij een latere Congoreis, tijdens het oproer kort na de onafhankelijkheid, werd Block op 8 juli 1960 met de senatoren Jean Chot (1906-1991) en Eugene Donse (1901-1995) in Goma door muitende militairen gevangen genomen, maar na een kort onderzoek weer vrijgelaten.

(230) Ferdinand Litt (1905-1965) was afkomstig uit Verviers en een priester van het bisdom Luik. Hij behaalde doctorstitels in de filosofie, de rechten en de theologie in Leuven, doceerde een academiejaar aan de CIBI-opleiding (kerkelijke opleiding voor aalmoezeniers-brancardiers in het leger) en werd vervolgens in 1936 professor aan het Luikse grootseminarie. In 1945 werd Litt vice-rector van de Leuvense Universiteit, en in 1962 werd hij pro-rector, tot aan zijn overlijden in 1965. AAM, Archief J.E. Van Roey, II.A9: Van Roey bevestigt de benoeming aan de Vaticaanse congregatie voor universiteiten en seminaries.

(231) Bij de oprichting van Lovanium werd overeengekomen dat het academisch gehalte van de opleidingen door een examencommissie bestaande uit professoren van de vier Belgische universiteiten zou worden gecontroleerd. Zie de brief van Buisseret aan Van Waeyenbergh van 29 juni 1954: 'Quant à l'enseignement universitaire proprement dit, il a été convenu que des jurys combinés seraient constitués', in AAM, Archief J.E. Van Roey, V.1.17. Zie ook het rapport van Van Waeyenbergh ten behoeve van de Belgische bisschoppen, waarin de rector optekende: 'Sur l'insistance de M. le ministre, le Conseil d'administration a accepté pour un période provisoire la constitution d'un jury mixte pour les examens universitaires. Il comprendra ... un représentant de chacune de nos quatre universités... En outre, d'autres professeurs pourront assister comme observateurs. Les frais de voyage des délégués sont à charge du gouvernement'. Zie AAM, Archief J.E. Van Roey, V.1, 21. In 1959 reisde Philips effectief op kosten van de overheid naar Belgisch

Leuven (232), professor De Corte uit Luik, die zeer breedspakerig is, professor Lambot en zijn dame (oud-leerlinge van de Dames van monseigneur Simenon) voor Brussel, en professor Hoste voor Gent (233).

Na de middag enige rust, en een lang bezoek van Marieke over heel vele vraagstukken. Een tochtje naar haar oud huis en nadien naar de ruime woning in opbouw. De ruwbouw is klaar. Dan een bezoek aan een inlandse familie in de geburen. De man (assistent) is niet thuis, wel een kozijn van hem, een goedige dikkerd. Vijf kleine kinderen over de vloer. Een zesde is uithuizig. De moeder spreekt goed Frans, maar schijnt een beetje gegeneerd. Onderweg, bij een draai, zijn we even vastgereden in het zand. Enkele mannen, waartussen een mulat, graven en stoten de wagen weer vrij.

's Avonds souper in Telem, het verblijf van de geestelijke professoren. Ik woon in een van de appartementen, sober en gerieflijk. De bewoners vormen een composit gezelschap waartussen de theologen de kerngroep schijnen uit te maken. Ook pater Elliot woont hier (234). Hij is nogal spraakzaam. Er is heel veel sprake over politiek, en vooral veel gevraagd aan de senatoren (235). De heren verdedigen

Congo. Het programma van zijn tweede Congoreis werd op 20 mei 1959 goedgekeurd door Dhr. Pulings, directeur van de quaestuur van de Senaat, weliswaar na enige discussie met Philips, die aanvankelijk een tussenstop in Athene wenste te maken maar daarvoor geen toestemming kreeg. Uiteindelijk werd het programma als volgt vastgelegd: 16 juli vertrek naar Leopoldstad; 30 juli naar Usumbura; 1 augustus naar Stanley stad; 2 augustus de terugvlucht van Stanley stad naar Brussel. Hoewel het verslag van de tweede reis abrupt lijkt te eindigen op 1 augustus 1959, was dit wel degelijk de laatste reisdag van Philips, die op 3 augustus 1959 weer op Belgische bodem landde. Zie ABSEN, 794/2, Dossier déplacements aériens des sénateurs.

(232) Pierre De Bie (1917-1996), hoogleraar sociologie, die aan de Leuvense Universiteit de sociale statistiek introduceerde en die mee aan de wieg lag van de omvorming van de Leuvense School voor sociale wetenschappen tot een eigenstandige Faculteit voor economische en sociale wetenschappen.

(233) Julien Hoste (1921-2011), studeerde tijdens de Tweede Wereldoorlog chemie aan de Gentse universiteit, waar hij in 1954 geaggregeerde werd. Vier jaar later was hij docent en vanaf 1962 bezette hij de leerstoel analytische chemie. Hoste kende de rector van Lovanium als collega-chemicus, en had in 1958 zelfs gewedijverd met Gillon over de aankoop van een isotopenreactor, die uiteindelijk in Leopoldstad was terechtgekomen. Hoste was een succesvol beleidsvoerder en zou van 1977 tot 1981 rector van de Universiteit Gent zijn. In 1959 was hij aanwezig als een van de professoren die door Gillon jaarlijks werden geïnviteerd om examens af te nemen, als onderdeel van de strategie om het wetenschappelijk peil in Leopoldstad hoog te houden.

(234) Francis Elliot (1920-), Antwerps Jezuïet, professor aan de faculteit wetenschappen in Lovanium.

(235) Bij de aanvang van Philips' tweede Congoreis was de politieke situatie sterk gewijzigd. De Congolese vice-gouverneur-generaal André Schöller sprak onomwonden van een pre-revolutionaire periode. Zie Tony BUSSELEN, *Congo voor beginners*, Berchem, 2010, p. 73. De context was op zijn minst complex te noemen. In juni 1958 trad de minderheidsregering Eyskens II aan, een zogeheten 'vakantieregering' waarbij Philips aanbleef als CVP/PSC-senator. Eyskens benoemde aanvankelijk Léon Pétillon als minister van Koloniën, omwille van diens ervaring als voormalig gouverneur-generaal. Dit mandaat was evenwel van korte duur. Toen in november 1958 Eyskens' uitgebreide regering, waarin nu ook enkele liberalen zetelden, de eed aflegde, werd Pétillon vervangen door Van Hemelrijck, die zich in het kamerdebat van 26 februari 1959 sterk had gestoord aan Philips' kritiek op het tot dan toe gevoerde Congobeleid. Philips was bepaald geen voorstander van Van Hemelrijck, en deinsde er niet voor terug om zijn standpunt duidelijk te maken. In zijn senaatsinterventie van 3 maart 1959 klonk het dat 'nous avons imparfaitement préparé les noirs. Ne nous plaignons pas trop de ne pas avoir devant nous un interlocuteur valable. Nous avons compris trop tard qu'il fallait le susciter et le former'. Zie ABSEN, Dossier interventions Gerard Philips, interventie van 3 maart 1959. Philips was overigens niet de enige criticus van het

minister Van Hemelrijck, maar vinden hem enigszins onhandig in de psychologische approach. Vooral de romantische kus vindt geen genade (236). Van bepaalde onrust is niets te bespeuren. Het ganse gezelschap praat heel opgewekt, ik vertel over de ervaringen in de senaat.

Maandag 20 juli 1959. Leopoldstad

De dagen zijn buitengewoon druk. Zaterdagvoormiddag examens bijgewoond, eerst bij pater Van Torre. De eerste interrogandus is Tarcisius (237), de glorie van

koloniale beleid. In brede CVP-kring zou Van Hemelrijck steeds meer gewantrouwd worden tot hij – mede op aandringen van CVP-voorzitter Theo Lefèvre – in september 1959 terzijde werd geschoven ten voordele van August De Schryver. Tegen de achtergrond van deze benoemingscarroussel onderging ook de situatie in Belgisch Congo drastische veranderingen. Na de Brusselse Wereldtentoonstelling en het pan-afrikaanse congres in Accra einde 1958 werden de nationalistische sentimenten in Congo veel sterker en openlijker getoond. Philips toonde zich daarvan zeer bewust. In zijn bijdrage, Gerard Philips, “L’émancipation du Congo et l’Église”, in het decembernummer van de *Revue générale*, 1958, p. 67 klonk Philips’ overtuiging dat de koloniale houding fundamenteel voorbijgestreefd was: ‘ainsi donc la colonisation appelle d’elle-même sa contrepartie, la décolonisation. Il n’y a qu’un colonialisme effréné pour s’en offusquer. La controverse ne peut porter que sur le moment auquel il convient de procéder aux actes définitifs. Normalement, les maîtres de l’heure seront portés à la circonspection et à une prudence parfois trop lente. Les colonisés seront entraînés par une impatience fébrile, d’autant plus intraitable qu’elle couvre parfois, chez eux, un véritable sentiment d’infériorité’.

Volgens Philips was het overigens niet aan de kerk om de emancipatie van de Congolezen af te remmen, zij moest de onafhankelijkheid als legitiem aanvaarden van zodra deze zich realiseerde. In december 1958 hield Patrice Lumumba’s Mouvement national Congolais (MNC) een grote bijeenkomst in de hoofdstad en kort daarop, op 4 januari 1959, volgde een rally van Kasa-Vubu’s ABAKO op het terrein van de YMCA in Kalamu, Leopoldstad. Die bijeenkomst liep uit op zware rellen, waarbij regeringstroepen werden ingezet en waarna meerdere Abako-leiders werden gearresteerd. Op gezag van Van Hemelrijck werden zij later weer vrijgelaten. Kort daarop, op 13 januari, volgde een regeringsverklaring (die al eerder aangekondigd was) door premier Gaston Eyskens. De Belgische regering verklaarde dat zij in Congo een democratie wou vestigen met de bekwaamheid om ‘sovereiniteitsprerogatieven uit te oefenen en over de onafhankelijkheid te beslissen’. Dit voornemen moest worden uitgevoerd door de invoering van een Congolees politiek stelsel met algemeen stemrecht en scheiding van de machten. Een eerste hervorming kwam er einde 1959 door alle leden van de gemeenteraden en een ruime meerderheid van de leden van de gewestraden rechtstreeks te laten verkiezen. De Gouvernementsraad zou vervangen worden door een Algemene Raad van Congo, opgevat als voorafspiegeling van een Kamer van volksvertegenwoordigers, en er moest een Raad van Wetgeving komen, als aanzet tot een Senaat. Deze verklaring bleef tot juni 1960 een ijkpunt maar ook een voortdurende twistappel in Belgisch Congo.

(236) Bij zijn Congoreis begin 1959 had Van Hemelrijck in het publiek, als teken van toenaadering, een kus gegeven aan een Congolese dame. Dit werd door velen niet gewaardeerd en vaak bespot.

(237) Het betreft Tarcisse Tshibangu (1933), afkomstig uit Katanga (Kipushi). Hij werd priester gewijd in 1959 en behoorde tot de allereerste generatie van zeven Afrikaanse theologiestudenten op universitair niveau (waaronder slechts één andere Congolees, naast vier Rwandezen en twee Burundezen). Reeds als student ging Tshibangu openlijk het debat aan over de mate waarin een eigen Afrikaanse theologie kon worden ontwikkeld, losstaand van gangbare de aristotelische traditie van het thomisme. In zijn bijdrage “Le christianisme en Afrique”, *Présence universitaire*, 1, april 1959, p. 16, schreef Tshibangu dat ‘il s’agit de passer en Afrique du christianisme simplement reçu à un christianisme majeur compris dans toutes ses dimensions et assumé consciemment

de faculteit. Hij antwoordt inderdaad met helderheid, gerustheid en knapheid. Hij ziet er bijzonder sympathiek uit. De tweede is eerder middelmatig, de laatste zwak. Daarna examen bij Vander Perre over ascese in de middeleeuwen.

Pas in de late voormiddag vind ik wat tijd voor gebed en brevier. Daarna het middagmaal bij Marieke, met aan tafel: de rector, monseigneur Litt, professor De Bie en decaan Vanneste. De rector is opgewekt en bespreekt zakelijk de universitaire aangelegenheden. Het menu is uitstekend en netjes opgediend. 's Namiddags een praatje met decaan Vanneste over de benoemingen in de theologische faculteit. Dan komt pater Maertens, directeur van het Pastoraal Centrum mij halen, voor een bezoek aan zijn huis (238). Hij is scheutist, oud-brousse-pater van Lisala en oud-professor in de moraal van Kabwe, en studeerde nadien een jaar bij pater Delcuve (239), in *Lumen Vitae* te Brussel. Hij verlangt een pastoraal-catechetische cursus te krijgen op de theologische faculteit, om aan zijn eigen centrum prestige te verlenen en het 'scheutistisch' karakter van zijn centrum weg te werken (240). Als ik het goed onthouden heb is zijn medewerker, pater Bulckens (241), ook scheutist. Zij geven een tijdschrift uit, *Orientationes Pastorales*, en dirigeren het

et librement. Heureusement, la marche sur cette voie a été entreprise'. Op dit punt raakte deze briljante student het oneens met de decaan van zijn faculteit. Zie TSHIBANGU, "Débat sur la théologie africaine", *Revue du Clergé africain*, 15, 1960, p. 333-352. In 1967 werd Tshibangu de eerste zwarte rector van Lovanium, in opvolging van Luc Gillon. Twee jaar later zou hij Mgr. Philips opnieuw ontmoeten, aangezien ze beiden deel uitmaakten van de Internationale Theologencommissie, opgericht na afloop van Vaticanum II. Vanaf 1970 werd Tshibangu hulpbisschop van het aartsbisdom Kinshasa, en van 1991 tot 2009 was hij bisschop van Mbuji-Mayi.

(238) Joris Maertens (1919-), West-Vlaams scheutist, sinds 1947 in Belgisch Congo werkzaam.

(239) Georges Delcuve (1908-1976), Belgisch jezuit en oprichter van het centrum *Lumen Vitae* in Elsene dat zich richtte op catechetische en godsdienstpedagogische vorming, onder meer voor clerici uit Centraal Afrika. Een pendant van het centrum werd in Mayidi geleid door pater Léopold Denis. De samenwerking tussen deze centra leidde in de zomer van 1957 tot een studieweek over de 'Formation religieuse en famille', in Bukavu. Het instituut *Lumen Vitae* zette zich al in de jaren 1940, in samenwerking met Jozef Van Wing, in voor de vorming van een Afrikaanse intellectuele elite. Zie hierover Jozef VAN WING, *La formation d'une élite noire au Congo Belge*, Brussel, 1946. Over de geschiedenis van het instituut *Lumen Vitae*, zie Karim SCHELKENS, "Entre catéchèse et théologie de la libération. L'Institut Lumen Vitae", in Alain DENEFF en Xavier ROUSSEAU (eds.), *Quatre siècles de présence jésuite à Bruxelles*, Brussel, 2012, p. 417-429.

(240) Deze uitspraak verwijst niet alleen naar het feit dat de paters van scheut in de jaren 1959 niet alleen bezittingen in Leopoldstad verloren, maar ook dat hun prominente aanwezigheid op kritiek stuitte. Met name in de hoofdstad zorgde een groeiende afkeer van de paternalistische houding van Belgische reguliere clerici voor het samengaan van antikoloniale sentimenten met anti-missionnaire gevoelens. Dit uitte zich onder andere in toenemende frictie tussen reguliere clerus uit missiecongregaties en de seculiere priesters. Bovendien bevond de congregatie zich, zowel bij de opstanden in Leopoldstad als in de oplopende etnische spanningen tussen Lulua en Luba in de Kasai, in het centrum van de gebeurtenissen. Vanaf juni 1959 verhoogden de spanningen in de Kasai voortdurend en bereikten een climax nadat op 1 juli Joseph Ngugi Nkongolo (1916-1999), een Luba, door apostolisch vicaris en scheutist Mels in Luluaburg tot bisschop van Luebo werd gewijd. Enkele dagen later werd de Mouvement solidaire Muluba (MSM) opgericht, een tribalistische beweging die de etnische spanningen oppoekte, nog versterkt door de aanwezigheid van Albert Kalonji – een aanhanger van MNC – die zich later van de MNC zou afscheuren. Begin augustus werden zowel Kalonji als Albert Nyembo, met een dertigtal anderen gearresteerd door de koloniale machthebbers. In augustus zou procureur des konings Lafontaine met een speciale opdracht naar de Kasai worden gestuurd, maar niettemin sloegen de spanningen in oktober 1959 over in gewelddadigheden. Zie hierover, en met name over de positie van de scheutisten hierin, het voormelde werk van ZANA ETAMBALA, *De teloorgang van een modelkolonie*, op. cit.

(241) Vermoedelijk doelt Philips op Michel Bulcke (1921-1991), Westvlaams scheutist, sinds 1954 in Belgisch Congo.

weekblad *Horizons*, dat ze trachten met een inlandse redactie binnen het rechte spoor te houden.

Ter plaatse ontmoet ik ook pater provinciaal Van Dyck, die ik twee jaar geleden al gezien heb en die mij in de cité rondbracht (242). Hij is jong en dynamisch. Over de goedkeuring van de algemene onafhankelijkheidspolitiek is er geen twijfel. De twee paters, in naam van de meeste missionarissen, zijn formeel voorstander. Momenteel zijn vijf op de zes pastoors in de cité zwarten, met blanke en zwarte onderpastoors. Deze situatie is volgens hen zeer gunstig. De scheutisten hebben het Nederlands in Congo opgegeven. Zij verkiezen Frans en Engels. Over het vertrek van monseigneur Bruniera worden geen tranen gestort. Er worden scherpe verhaaltjes verteld over zijn zucht naar populariteit, naïefheid en bemoeizucht, hoewel wordt toegegeven dat hij ook goed werk verrichtte (243). Sigismondi geniet nog steeds zeer groot vertrouwen.

Over het jeugdwerk wordt niet ingaand gesproken. Pater Maertens spreekt over de Xaverianen als voorbereiding op de JOC. De rest telt praktisch niet. In het binnenland is er ook Chiro, naar hij zegt, en de scouts komen bij hem bijna niet aan de orde. Ik verneem dat kanunnik Van Loock afwezig is (244). Er blijft enige kans dat ik hem, bij het einde van mijn verblijf in Leopoldstad, voor een kort onderhoud kan ontmoeten.

's Avonds is er de maandelijks vergadering van Lovania. Er is bijzonder veel volk. Het betreft de oud-studenten van Leuven. Zij willen monseigneur Litt eren als vicerector, inclusief de heren Stenmans (245) (die afwezig is en door zijn vrouw vertegenwoordigd wordt) en Barbier. Deze twee zijn pas staatssecretaris benoemd, de tweede voor sociale zaken. Hij blijkt heel nuchter te oordelen en gezond te denken, met veel genegenheid voor de clerus. Volgens hem werd tot dit jaar toe reeds vier-en-half miljard van het reservefonds opgebruikt. Mijn linkerbuur is een Pools-Belgische ingenieur, Risielewicz, directeur van de stadsautobusdiensten,

(242) Marcel Van Dyck (1925-2000) was een Belgisch scheutist. Hij werd priester gewijd in 1949 en reisde naar Belgisch Congo in september 1951, waar hij actief was als provinciaal overste tot zijn terugkeer naar België in 1967. Nadien was hij nog vier jaar provinciaal in België en was actief binnen de pauselijke missiewerken.

(243) De opdracht van Bruniera werd door paus Johannes XXIII stopgezet in april 1959, toen hij werd overgeplaatst naar de nuntiatuur in Ecuador. In augustus van dat jaar werd Bruniera opgevolgd door de Russisch-Italiaanse diplomaat Gastone Mojaiski-Perelli (1914-2008) – in weerwil van de wens van de Belgische overheden om een landgenoot op deze positie te benoemen. Over de openvolging van de pauselijke vertegenwoordigers in Belgisch Congo, zie VANTHEMSCHE, “Le Saint-Siège”, *op. cit.*, p. 220-223. Zie ook AAM-Van Roey-II-A-16, brief van nuntius Cento aan Van Roey waarin de benoeming van Mojaiski-Perelli wordt meegedeeld.

(244) Edward Van Loock (1920-1994) werd in 1945 priester gewijd van het aartsbisdom Mechelen en werd drie jaar later erekanunnik. Na studies in de theologie was hij tot 1958 geestelijk directeur en docent aan het Mechelse grootseminarie, wanneer hij in de zomer van 1958 naar Belgisch Congo vertrok. Van Loock werkte vervolgens in Leopoldstad als algemeen aalmoezenier van de Katholieke Actie en de Sociale Actie voor Belgisch Congo en Ruanda-Urundi. Hij bleef ook na de onafhankelijkheid in het land, en werd in 1967 president van het grootseminarie van Kinshasa, maar keerde een jaar later weer naar België.

(245) Alain Stenmans (1923-2008) was doctor in de rechten, en adjunct-kabinetschef van Pétillon gedurende diens periode als minister van Belgisch Congo en Ruanda-Urundi in de regering Eyskens II. Hij was een voorstander van het inrichten van Congo als een ‘federatie’ na de onafhankelijkheid, en bereidde daartoe eind augustus 1959 nota’s voor, samen met André Schöller. Zie voor meer achtergrond de studie van Guy VANTHEMSCHE, *Congo. De impact van de kolonie op België*, Tielt, 2007.

met veertig blanken en duizend-honderd zwarten als personeelsleden. Hij denkt nog enigszins koloniaal. Ik word bij de viering aangeschakeld en antwoord, als laatste man, met een paar korte zinnen. De voorzitter, Lanote of Delanote, is langdradig. Er is ook een Vlaamse speech zonder bijzondere inhoud. Beide sprekers zinspelen op een verklaring van een Belgische 'notabele', die alle kolonialen als mislukkelingen zou hebben bestempeld. Bedoeld is de minister.

Het souper duurt lang. De rector vertrekt pas tegen middernacht, terwijl de danspartij aanvangt. De stemming is betrekkelijk luidruchtig. Bij de thuiskomst blijkt kanunnik Vander Perre zeer verontwaardigd over de oude koloniale stijl. De aanwezigheid van zwarte deelnemers in dit gezelschap schijnt ondenkbaar. Er bleef op de bijeenkomst een zekere ondertoon van ongerustheid, waar men zich over heen wilde zetten.

Zondag, met de universiteitsafgevaardigden, richtte de rector een uitstap in naar de watervallen van Dongo. Monseigneur Litt is van de partij. De tweede wagen werd bestuurd door dokter Ronsse, die zeer sympathiek is(246). Op het gezelschap van professor Decorte schijnt niemand erg gesteld. Het wordt bijna 14 uur eer wij in het Hotel Central te Inkisi (in Kisantu) toekomen. In de hal komt de districtscommissaris, Gysenbergs, uit Sint-Truiden, mij aanspreken. Ik kan mij de man niet herinneren, en het gesprek is enigszins kunstmatig. Hij vertelt mij dat de gewestverkiezingen die deze zondag in Neder-Congo plaatshebben te later ure door de ABAKO gesaboteerd zijn. Ter plaatse zijn er geen kiezers opgekomen. In Thysstad <Mbanza-Ngungu> vijftien op duizend-vijfhonderd. Naderhand hoor ik dat het hier om verkiezingen gaat die door de wet van 1957 werden uitgeschreven en die in dit gebied door de gebeurtenissen vertraagd werden.

Tegen vier uur gaan we naar het oud-centrum Lovanium en bezoeken de tuin van pater Gillet, deze keer onder geleide van pater Joos, schoonbroer van professor De Bie(247). Daarna ontvangt monseigneur Verwimp mij, die voor een rustkuur in het hospitaal verblijft. Hij blijkt enigszins verouderd, maar verkeert in zeer goede stemming. Wij verstaan elkaar best, en bespreken (in aanwezigheid van monseigneur Litt) de algemene toestand. Hij vertelt in detail de sabotage van de verkiezingen. Zelfs de kandidaten, die de nodige handtekeningen met veel ijver hadden ingezameld, zijn niet durven gaan stemmen. Kasa-Vubu(248) heeft

(246) Dokter Calixte Ronsse (1909-1968) studeerde geneeskunde aan de Leuvense universiteit en was vanaf 1935 werkzaam als arts van de Fondation médicale de l'Université de Louvain au Congo (FOMULAC), in Kisantu. Ronsse leidde aanvankelijk het hospitaal in Kisantu, en werd op grond van zijn expertise betrokken bij de oprichting van de universitaire ziekenhuizen van Lovanium in 1956, waarvan hij directeur werd. Vanaf 1957 was hij professor geneeskunde aan de Universiteit van Lovanium, tot zijn vertrek uit Congo in 1962.

(247) Léon Joos (1910-), Gents jezuïet. Vanaf 1945 werkzaam in Belgisch Congo.

(248) Joseph Kasa-Vubu (ca. 1915-1969) was een van de meest bepalende figuren in de geschiedenis van de Congolese onafhankelijkheidsstrijd. Opgegroeid in het Mayombe-district werd hij in 1925 christelijk gedoopt in de missiepost van de scheutisten in Tshela. In 1936 trad hij in het grootseminarie van Kabwe in, maar in 1939 verliet hij de priesteropleiding. Vervolgens werkte hij in de jaren 1940 als ambtenaar voor de koloniale administratie. In 1955 werd hij verkozen als leider van de Alliances des Bakongo (ABAKO), en vanuit die positie werd hij twee jaar later verkozen als burgemeester van Dendale, Leopoldstad. Hij sloot zich met ABAKO aanvankelijk aan bij het dertigjarenplan van Van Bilsen, maar streefde gaandeweg een snelle onafhankelijkheid na, en legde (anders dan Patrice Lumumba, die een unitair Congo voorstond) de klemtoon op decentralisering en een federaal staatsmodel. In januari 1959 vormde de ABAKO-bijeenkomst de aanleiding tot rellen in Leopoldstad, die als gevolg hadden dat Kasa-Vubu en enkele andere ABAKO-burgemeesters werden gearresteerd. Twee maanden later werd hij op bevel van minister van

verklaard dat men aan geen verkiezingen mag deelnemen vóór er onafhankelijkheid is. Hij wordt beschreven als een man van weinig intellectuele kracht, maar een dweper. De volkswil is volgens hem onfeilbaar.

De avond tevoren was het bericht binnengelopen dat er een nieuw apostolisch vicariaat in Usumbura was opgericht, met abbé Michel als bisschop (249). Een ander vicariaat wordt ingericht te Goma, waarvoor de titularis nog niet aangeduid blijkt te zijn. Elders vernam ik ook dat een gezamenlijke herderlijke brief is opgesteld, die weldra verschijnen zal (250). Is de redactie door monseigneur Jadot (251) geïnspireerd, of door anderen, of door Jacques Meert, die bij velen als een soort hulpbisschop doorgaat? Over dit punt heeft monseigneur Verwimp niets gezegd. Het afspringen van de conventie met de Heilige Stoel scheen hem wellicht providentieel (252). De koloniale natie kan blijkbaar niet meer voor Congo optreden. Ik spreek over de vergoedingen voor de inlandse clerus en de zwarte bisschoppen.

Koloniën Van Hemelrijk, vrijgelaten. In 1960 maakte Kasa-Vubu deel uit van de Rondetafelconferentie die de onafhankelijkheid van Congo moest voorbereiden, met onder meer Gaston Eyskens en August De Schryver. Met de onafhankelijkheid in juni van dat jaar werd een compromis bereikt waarbij Kasa-Vubu op 26 juni de eed aflegde als eerste president van Congo, met Lumumba als premier. Na een bewogen presidentschap, met onder andere de liquidatie – met Belgische medewerking – van Lumumba, werd Kasa-Vubu in 1965 afgezet door Joseph-Désiré Mobutu. Vier jaar later overleed hij in een hospitaal in Boma.

(249) Michel Ntuyahaga (1912-2002), geboren in Nyarugati, werd in 1941 priester gewijd. In juni 1959 behoorde hij tot de eerste generatie inheemse apostolisch vicarissen. Wanneer Rome van het territorium een eigenstandig bisdom maakt, werd Ntuyahaga de eerste bisschop van Usumbura.

(250) De herderlijke brief van de bisschoppen van Congo en Ruanda-Urundi zou uitgaan op 15 augustus 1959. Deze brief was van belang omdat de oprichting van kerkelijke structuren als een stap naar ontvoogding werd beschouwd en de katholieke kerk op die manier andermaal het streven naar onafhankelijkheid ruggensteunde. Dit werd nadrukkelijk onderstreept, evenwel niet zonder het eigen aandeel in het koloniseringsproces te vermelden. In de brief klonk het dat 'L'Église salue avec grand espoir l'annonce de l'indépendance du Congo et du Ruanda-Urundi. Elle se plaît, à cette occasion, à rendre un hommage solennel à l'œuvre que la Belgique a accomplie en Afrique. [...] L'Église qui a été la première à confier des responsabilités importantes aux africains, veut favoriser cette ascension à l'indépendance, en mettant à la disposition de ceux qui doivent organiser les rouages de l'État les lumières de la doctrine chrétienne en matière d'ordre international, de la démocratie politique, de relations sociales, de vie professionnelle, d'activité économique'. De brief werd later gepubliceerd in het *Bulletin de l'Union missionnaire du Clergé*, januari 1960, p. 15-17.

(251) Jean Jadot (1909-2009), priester van het bisdom Mechelen (1934), telg uit de ondernemersfamilie Jadot die in Katanga de *Union minière du Haut-Katanga* (UMHK) oprichtte en veel invloed uitoefende in de kolonie maar ook in politieke en economische gremia in België. Jadot was aalmoezenier aan de Koninklijke Militaire School in Brussel, en trok in 1952 naar Congo, waar hij als hoofdaalmoezenier van de Force publique was aangesteld (tot 1960). Hij onderhield uitstekende contacten met kardinaal Van Roey, aan wie hij regelmatig verslag uitbracht van het kerkelijke nieuws en over de algemene toestand in de kolonie. Jadot fungeerde als officiële liaison tussen kerkelijke, politieke en economische milieus in Congo, en Van Roey hechtte veel belang aan zijn oordeel en zijn positie. Na zijn bisschopswijding in 1968 werd hij een invloedrijk kerkelijk diplomaat. Van 1968 tot 1971 was Jadot pro-nuntius in Thailand en apostolisch delegaat in Laos, Maleisië en Singapore, en werd vervolgens in dezelfde functie aangesteld in Kameroen, Gabon en Guinea. In 1973 werd hij apostolisch delegaat in de Verenigde Staten, waar hij zijn stempel drukte op een hele generatie bisschoppen. Zie AAM-fonds Van Roey-II-C-10, briefwisseling priesters en religieuzen; fonds Van Roey-II-D-3, map Jadot; en fonds Van Roey-V-1-32.39 (brieven Jadot aan Van Roey in verband met Lovanium en de algemene kerkelijke toestand).

(252) Het gaat over de in 1954 geplande conventie tussen de Heilige Stoel en de Belgische Staat, die afsprong met het aantreden van de regering Van Acker in dat jaar.

De abbés leven nu van de missie. Indien ze vergoeding krijgen van de staat, zullen ze wellicht voor verkochten doorgaan. Bovendien zit de staatskas in zware financiële moeilijkheden.

Wellicht kan men voorstellen dat de zwarte vicarissen een staatswedde zouden krijgen. Dit is financieel geen groot bezwaar, en het zou misschien een latere regeling voor allemaal kunnen voorbereiden. Monseigneur Verwimp vreest dat men in elk geval geen maatregelen tegen Kasa-Vubu kan nemen. Hij blijkt regelmatige ongemakkelijke betrekkingen te hebben met de blanke autoriteiten, zelfs in België. 's Avonds zijn we te gast, samen met monseigneur en de rector, bij de dokter van de missie, Thiers. Het is een gezellige avond, waarna terugtocht per auto langs de mooie nieuwe baan van Kisantu naar Leopoldstad.

Maandag 20 juli 1959. Leopoldstad

's Morgens examenzitting bij pater Olivier (253), die zelf heel veel praat, een springlevende Waal, en bij pater Seynaeve. Deze geeft een goede cursus over de synoptici (de Bergrede) in de stijl van monseigneur Cerfaux (254). Olivier behandelde de seksuele moraal, met de moderne medische problemen. Van Afrikaanse familietoestanden is er geen sprake, niettemin hoor ik dat de pater zich actief met apostolaat inlaat, althans bij de blanken. De faculteit schijnt nog niet uitgesproken Afrikaans.

's Namiddags brengt de decaan mij naar de stad, waar wij na enig zoeken het Hotel Memling ontdekken. Daar verblijft de senaatsafvaardiging, met oud-premier Pholien (255), die uiterst vriendelijk is, doch als informatie alleen

(253) Bernard Olivier (1920-2010). Opgeleid aan het instituut Le Saulchoir van de Parijse dominicanen, doceerde hij eerst moraal aan het *studium generale* van zijn orde in La Sarte. Toen in 1958 Pierre De Locht ontslag moest nemen (cf. *supra*) volgde Olivier hem op als professor in Lovanium, en was hij pastoraal actief in Livulu, de gemengde blanke en zwarte wijk van Leopoldstad, vlakbij de universitaire campus. Olivier werd de theologische raadgever van het Congolese episcopaat tijdens het Tweede Vaticaans Concilie (1962-1965). Zie Claude SOETENS, "L'apport du Congo-Léopoldville, Ruanda et du Burundi au Concile Vatican II", in Étienne FOUILLOUX (ed.), *Vatican II commence. Approches francophones*, Leuven, 1993, p. 188-208.

(254) Lucien Cerfaux (1883-1968), priester van het bisdom Doornik en een collega-hoogleraar van Philips. Na studies in de filosofie en de theologie aan de Gregoriaanse Universiteit en het Pauselijk Bijbelinstituut was hij van 1930 tot 1955 hoogleraar nieuwtestamentische Bijbelexegese aan de Leuvense theologische faculteit – waar hij mede-oprichter was van het Hoger Instituut voor Godsdienstwetenschappen. Cerfaux behoorde samen met Joseph Coppens tot een generatie exegeten die bijbelonderzoek deden op grond van historisch-kritisch bronnenonderzoek, en deze historische aanpak trachtten te verzoenen met een katholiek theologisch denkkader. Over de Leuvense exegetenschool in de periode voor het Tweede Vaticaans Concilie (1962-1965), zie Karim SCHELKENS, "The Louvain Faculty of Theology and the Modern(ist) Heritage. Reconciling History and Theology", *Revue d'Histoire ecclésiastique*, 2009, p. 856-891, en Dirk CLAES, *Theologie in tijden van verandering. De theologische faculteit te Leuven in de twintigste eeuw 1900-1968*, ongepubliceerd proefschrift, KU Leuven, Leuven, 2004, p. 232-268.

(255) Uit de correspondentie van Pholien blijkt dat het senaatsbezoek in feite een uitgesteld bezoek was, dat al in het voorjaar van 1958 gepland stond en zes deelnemers zou tellen (drie christendemocraten, twee socialisten en een liberaal). Na de verkiezingen werd dit op de lange baan geschoven, tot in 1959 de Leuvense hoogleraar en senator Pierre De Smet (1892-1975) aan Pholien liet weten dat het kon doorgaan, nu met een uitgebreidere bezetting, vier christen-democraten, twee socialisten en een liberaal.

uitlokt en aanvaardt wat hij graag hoort. Verder zijn er Delport, Leynen(256), Block, Roland(257), Van Remoortel(258) (die een beetje zijn eigen gang gaat) en Gilson(259). De ambtenaar van de senaat is de heer Raeymaekers(260). Ik vergat Estienne(261). Langs het gouvernement om rijden we naar het monument (van de oorlogsslachtoffers) waar de heer Pholien een krans neerlegt. Er is een kleine fanfare van de Weermacht(262). Daarna zitting bij Schöller, Cornelis is in België(263).

(256) Hubert Leynen (1909-1997) was afkomstig uit Overpelt en vanaf 1929 hoofdredacteur van *Het Belang van Limburg*. Van 1949 tot 1977 was Leynen provinciaal senator voor Limburg in de cvp/psc-fractie, en vanaf 1971 combineerde hij deze post met een functie als christen-democratisch fractievoorzitter van de Raad van Europa. Leynen – een overtuigd katholiek, commandeur in de Vaticaanse Orde van de Heilige Silvester – steunde openlijk de Katholieke Actie in Limburg, waar Philips een sleutelrol in speelde. In de Senaat zetelden beiden naast elkaar en waren goed bevriend.

(257) Jules Roland (1895-1988) was een socialistisch syndicalist en senator uit La Louvière.

(258) William Van Remoortel (1888-1965), Belgisch jurist en van 1937 tot 1961 senator voor de Parti socialiste. Tijdens de Tweede Wereldoorlog woonde Van Remoortel in Leopoldstad, en hoewel hij in 1959 deel uitmaakte van de oppositie steunde hij in de Kamer openlijk het Congo-beleid van de regering Eyskens III. Van Remoortel volgde de situatie in de kolonie van nabij op, en was in de laatste jaren voor de onafhankelijkheid voorzitter van de Kredietmaatschappij voor kolonisten en van het Fonds du Bien-être indigène (FBI), met als vice-president Guy Mosmans. Hij steunde Van Hemelrijk in diens inschatting dat de dekolonisatie gestaag moest gebeuren en pleitte ook voor de creatie van een 'Belgisch-Congolese gemeenschap'.

Tijdens datzelfde kamerdebat op 26 februari 1959, bij de bespreking van een recente Congoreis van Van Hemelrijk, was de premier de toespraak van Philips opgevallen. Deze had zich sterk gekant tegen het harteloos kapitalisme in het koloniale beleid. Hij nam het standpunt in dat de overname van Congo Vrijstaat door de Belgische Staat ook de verantwoordelijkheid voor de dekolonisatie inhield en bestreed de vaak heersende opvatting dat de zwarte bevolking intellectueel de mindere was tegenover de blanken. Zie voor de impressies van de premier, EYSKENS, *De memoires, op. cit.*, p. 527. Van Remoortel was ondervoorzitter van de senaatsafvaardiging in de zomer van 1959.

(259) Arthur Gilson (1915-2004) was minister van Defensie in de regering Eyskens II vanaf juni 1958, en vervolgens in de regering Eyskens III. Hij nam in 1960 deel aan de Rondetafelconferentie over de toekomst van Congo. Gilson had de leiding over de militaire basissen van Kamina en Katanga, en speelde in die hoedanigheid een belangrijke rol in het opzetten van de luchtbrug om Belgische burgers te evacueren tijdens het juli-oproer in 1960, maar was ook betrokken bij de liquidatie van Patrice Lumumba. Zie Emmanuel GERARD en Bruce KUKLICK, *Death in the Congo. Murdering Patrice Lumumba*, Cambridge (Mass.), 2015, p. 35 e.v.

(260) Luc Raeymaekers (1916-2003), doctor in de rechten en redacteur bij het persagentschap Belga tot hij in 1951 een ambtenarenloopbaan aanving als attaché van de griffie van de Belgische Senaat. Vijf jaar later werd hij geattacheerde van de quaestuur van de Senaat, waarvan hij in januari 1958 onderdirecteur werd, en vier jaar later ten slotte directeur, tot aan zijn pensioen in 1982.

(261) Paul Estienne (1904-1977), landbouwkundig ingenieur van opleiding, was provinciaal cvp-senator voor Brabant in de periode tussen 1946 tot 1961. Hij was secretaris van de senaats-commissie voor Congo in 1959.

(262) De Nederlandse benaming voor het meer frequent gebruikte Force publique.

(263) André Schöller (1908-1992), doctor in de rechten. Specialiseerde zich aan de Koloniale Hogeschool en bouwde een carrière uit in het departement justitie in Congo. Maakte na de Tweede Wereldoorlog de overstap naar de koloniale administratie. Gouverneur van Katanga van september 1958 tot aan de onafhankelijkheid, ook vice-gouverneur-generaal van Belgisch Congo. Zie AAM, Archief J.E. Van Roey-II-D-3, brief van gouverneur-generaal Eugène Jungers aan Van Roey, met het curriculum vitae van Schöller. Hij had een broer, Clement Schöller (1910-1989), die jezuïet was, en in deze jaren rector was van het Onze-Lieve-Vrouwecollege in Mbanza-Mboma. Toen in 1959 het debat opflakkerde over het toekomstige staatkundige model voor een onafhankelijk Congo – unitair dan wel federatief – was Schöller voorstander van het federatieve model, omdat het rekening hield met de diversiteit van de regio's. De samenkomst van de commissie werd

Bovendien zijn er de heren Lafontaine(264), [tweede] vice-gouverneur en de provinciegouverneur Bomans(265), een Vlaming die zeer open schijnt, en de kabinetschef, een heel jonge man, de heer Cordy(266).

Minister Pholien begint met een aantal verklaringen over zijn eigen opvattingen, vooral in de zin van federalisme. De andere senatoren verdragen dit met een zekere tegenzin(267). Pholien stelt enkele vragen, waarop Schöller zakelijk antwoordt, zonder zich al te ver te engageren. De andere heren zeggen weinig. Slechts een paar senatoren stellen bijkomende vragen, meestal in verband met de heersende psychologische toestand. Persoonlijk zou ik een vrij en los gesprek verkiezen. Ik weet niet wat de heren van Leopoldstad feitelijk over ons denken. Volgens Cordy is het senaatsbezoek niet onwelkom.

dan ook gekenmerkt door grote politieke spanningen en verdeeldheid. In juni 1959 eisten meerdere Congolese partijen immers een eigen Congolese grondwet en een voorlopige regering die in juni 1960 een aanvang moest nemen. In de weken van het senaatsbezoek aan Congo was gouverneur-generaal Cornelis in Brussel, en trad Schöller op als waarnemend gouverneur. Terwijl Cornelis aan premier Eyskens en vervolgens op 25 juli 1959 aan de ministerraad zou melden dat de politieke toestand in Congo 'in gunstige zin' evolueerde, benadrukte Schöller de steeds groter wordende spanningen. Zie Schöllers eigen terugblik in André SCHÖLLER, *Congo 1959-1960. Mission au Katanga, intérim à Léopoldville*, Gembloux, 1982, p. 61-101. Over deze vergadering, die buiten de feitelijke opdracht van de senaatscommissie viel, zie het reisdagboek van Pholien, in Brussel, Algemeen Rijksarchief (ARA), Archief J. Pholien 651, p. 1-2. Daar schrijft de oud-premier dat 'du Memling nous allons déposer une gerbe au monument des pionniers. Je passe la troupe en revue. Je parle avec le gouverneur-général du budget'.

(264) Georges Lafontaine (1905-), procureur des konings voor het Hof van Eerste aanleg in Leopoldstad. In 1959 werd hij voor een periode van vijf jaar benoemd tot vice-gouverneur-generaal. Voor de senaatscommissie had Pholien een onderhoud met Schöller, Lafontaine, Bomans en Cordy. Zie ARA, Archief J. Pholien, 647.

(265) Jean-Baptiste Bomans (1911-), provinciaal commissaris (1957) en vervolgens provinciegouverneur van Leopoldstad van 1958 tot mei 1960. Bij de opstand van januari 1959 was het Bomans die de opdracht gaf om de ABAKO-leiders in hechtenis te nemen en de beweging te ontbinden. Na zijn terugkeer naar België in 1960 werd hij onderscheiden tot commandeur in de kroonorde.

(266) Jean Cordy (1923-2010) was vanaf 1955 werkzaam op het kabinet van Pétillon, en van 1958 tot augustus 1959 was hij kabinetschef van gouverneur-generaal Cornelis. Hij steunde de opkomst van ABAKO, was een van de weinige blanken met een partijkaart, en zou na de onafhankelijkheid een blijvende rol spelen in de Congolese politiek. Samen met Justin Bomboko bouwde Cordy in 1960 het Congolese Ministerie van Buitenlandse Zaken uit.

(267) Pholien bepleitte in een nota van 11 december 1958, getiteld *Synthèse d'une politique à suivre par la Belgique dans ses relations avec ses territoires d'outremer*, dus nog voor de regeringsverklaring van 13 januari, een verdere afrikanisering van de Congolese instellingen en voor een geleidelijke onafhankelijkheid. Zijn opvattingen pasten niet langer in het tijdsklimaat, ook niet omdat Pholien zich in 1959 een uitgesproken voorstander toonde van de invulling van Congo als 'een federatie', iets wat hij in het kamerdebat op 3 maart 1959 nog met vuur had verdedigd, terwijl zijn partij, de cvp/psc deze piste inmiddels had verlaten. De meeste senatoren, ook in Pholiens commissie waren voorstander van een meer centraal en unitair bestuur. Ook Philips volgde deze lijn, al bepleitte hij een sterke rol voor de provincies, waar zaken als het beleid rond de jeugdbewegingen en -raden regionaal moesten worden kunnen aangestuurd. Zie Philips' *Note sur les mouvements de jeunesse au Congo*. Hierin bepleitte hij een beperkte inbreng van de staat en het bewaren van het spontane en lokale karakter van de bewegingen. Deze positie kwam tot stand door Philips' ervaring met het koloniale bestuur onder Buisseret. De nota is bewaard in KADOC, Archief G. Philips, 72.

Deze maandag heb ik de maaltijden gebruikt in Telem(268). De keuken is goed, doch de zindelijkheid aan tafel is relatief, en het gezelschap bestaat uit zeer individuele mensen, die niet veel naar hun buur kijken, behalve wellicht pater Van Torre. Stijl is er niet. Na het avondeten nog even gepraat met enkele liefhebbers, hoofdzakelijk over senatoriële ervaringen en over de toestand te Leopoldstad. Over het algemeen schijnen de heren veeleer progressief.

Dinsdag 21 juli 1959. Leopoldstad

Vroeg vertrokken, met de rector, naar Leopoldstad, voor de 21 juli revue. Op de tribune tref ik monseigneur Scalais met pater de Schaetzen(269). Ik sta naast de commandant van het Leger des Heils, die hier sedert drie jaar werkt en vindt dat er een totale vernieuwing nodig is in de opvattingen en methodes. Schöller passeert de revue met een strakke plechtigheid. De troepen defileren in perfecte orde op de cadans van een militaire fanfare die rechts staat opgesteld. Groepen zwarte soldaten te voet en in transportwagens, alle officieren en adjudanten zijn blanken. De orde is perfect. Daarna komen twee kleine groepen paracommando's in veldtenue, die er vreeswekkend uitzien. Vanuit de balkons worden ze door de blanken toegejuicht: zij zijn de beschermers. Nadien verneem ik dat een weinig verder enkele zwarten ze uitgefloten hebben. Op de tribune staan ook enkele zwarten, onder meer de burgemeesters. Pinzi wel(270), Kasa-Vubu niet.

Terug te Lovanium. Pater Van Torre komt mij spreken over zijn leeropdrachten, de algemene opvattingen over de faculteit, en ook over zijn bedenkelijke financiële toestand. Over de eerste twee punten schijnen wij het volkomen eens. Over het derde heb ik geen medezeggenschap.

Diner op het guesthouse bij de rector en enkele genodigden, onder meer mevrouw weduwe Ryckmans en haar zoon, die wij te Inkisi aantroffen(271). Dit is de man

(268) Telem was het verblijf voor de clerus op de campus van Lovanium, en bevond zich net naast het kerkgebouw.

(269) Adrien de Schaetzen (1906-1998), scheutist, afkomstig uit Tongeren. Hij werd priester gewijd in 1929 en vertrok in 1931 naar Leopoldstad. Daar publiceerde de Schaetzen goed geïnformeerde studies over de oorsprong van de Belgische Congo-missies. Zie Adrien DE SCHAETZEN, *Origine des missions belges au Congo*, Brasschaat, 1937. Ten tijde van Philips' bezoek was hij vicaris van monseigneur Scalais.

(270) Arthur Pinzi (1922-1970) was van 1957 tot 1960 burgemeester van Kalamu, een district van Leopoldstad en de plaats waar in januari 1959 de rellen begonnen. Hij was een van de ABAKO-leiders die vervolgens door de koloniale overheid in hechtenis werden genomen. Pinzi maakte in 1958 deel uit van de groep Congolezen die aanwezig waren op de wereldtentoonstelling in Brussel en genoot als ABAKO-leider de steun van Belgen als monseigneur Guffens en de invloedrijke jezuïet Jozef Van Wing.

(271) André Ryckmans (1929-1960) was de zoon van voormalig gouverneur-generaal en bestuurslid van Lovanium Pierre Ryckmans. Hij was een kenner van inlandse talen en cultuur en verzette zich met klem tegen het repressieve Belgische optreden tegen de Kimbangisten. De jonge Ryckmans verwierf bekendheid door in april 1960 het bestuur van Madimba in handen van de Congolese chefs te plaatsen. Gedurende de onlusten in juli 1960 werd hij door rebellerende soldaten om het leven gebracht toen hij, ongewapend, Italiaanse arbeiders in Inkisi hulp wou bieden.

die het Kimbangisme, enz. bestudeert. Prof. Biebuyck bestudeert het regime van grondbezit in de Mayombe(272). De berekeningen van de wederzijdse rechten gaan op verschillende geslachten terug en tot hiertoe heeft geen enkele rechtbank de zaken kunnen beslechten.

's Namiddags commissiezitting van de senatoren om notabelen te horen. Op het gestelde uur is niemand aanwezig. Tenslotte biedt een blanke advocaat zich aan(273), en een paar andere heren om beurt, onder meer architect Boulengier die vroeger bij het leger was en naar hij vertelt in 1947 de opstand te Matadi fnuikte(274). Er is ook de blanke secretaris van de liberale syndicaten, die vertelt dat er steeds dertigduizend werkloze volwassen mannen in Leopoldstad zijn. Deze is de heer Vanalderwerelt(275). Er is sprake van een zwarte of gemengde voorlopige regering, van een referendum, ... Ik veronderstel dat al deze mensen lid zijn van de gouvernementsraad. Er was ons gezegd dat men de leden van de raad, die in Leopoldstad verblijven, had uitgenodigd. Minister Pholien laat de mensen vrij spreken en hun gedachten uiteenzetten. Soms vraagt een senator, vooral Van Remoortel, enige uitleg. Er komt ten slotte een zwarte, en nadien nog een tweede, die beiden tot de middenstand behoren. De zaken gaan slecht vanwege de vele spanningen. Nagenoeg allen vragen 'dat er iets gedaan zou worden', liefst een geste die voldoende spectaculair zou zijn om de zaak weer aan de gang te krijgen.

Na deze twee komt burgemeester Pinzi, die begint met zijn onrust uit te spreken over mogelijke sancties of moeilijkheden die hij ten gevolge van dit gesprek zou kunnen oplopen. Voorzitter Pholien stelt hem gerust. Het is een kleine, vinnige man, die met een zekere passie, maar niet ongeheerst spreekt. Hij doet beroep op de democratie, die volgens hem overal moet toegepast worden, ongeacht de traditionele chefs. Volgens hem zou de regering de democratische verkiezingen, buiten

(272) Daniel Biebuyck (1925), geboren in Deinze. Hij studeerde klassieke filologie, rechten en culturele antropologie aan de Universiteit Gent. In opdracht van het IRSAC verrichtte hij in de jaren 1949 tot 1961 onderzoek bij verscheidene etnische volkeren in Congo. Vanaf 1957 was hij professor in Lovanium en namens de Commissie voor Grondbezit onderzocht hij de samenhang tussen socio-politieke structuren, administratie en de visies op grondbezit onder diverse bevolkingsgroepen in Belgisch Congo. Hij werd later professor in de antropologie aan Delaware University.

(273) De processen verbaal van de bijeenkomst bevinden zich in het ARA, Archief Pholien, 647. De betreffende advocaat was Roger Jeanty, lid van de Gouvernementsraad in Leopoldstad.

(274) Marcel Boulengier (1909-1976) was een oud-officier en de architect die een bepaalde stempel naliet op de modernistische architectuur in Belgisch Congo. In 1948 bouwde hij de militaire school in Luluaburg, en later kreeg hij opdracht van de jezuïeten, in samenwerking met Malengreau en Van der Schueren, de campus van Lovanium te ontwerpen. Hij was lid van de Gouvernementsraad – hij het gouverneurspaleis ontworpen – en van de provincieraad van Leopoldstad. In 1959 was Boulengier 'president' van de Association professionnelle des Colons individuels (APROCOLIN). Na de onafhankelijkheid keerde Boulengier met zijn gezin weer naar België. Zie ook Johan LAGAE, *Koloniale architectuur in Congo. Een nog onbekend patrimonium en 'gedeed' erfgoed*, lezing voor de AVRUG, 2005.

De opstanden waarvan sprake is, waren vermoedelijk niet in 1947, maar betreffen de opstand van de havenwerkers in 1945, met het oog op sociale veranderingen, minder onderdrukking en verbeterde lonen en werkomstandigheden. Deze opstanden lagen in de lijn van de opstanden van de Katangese mijnwerkers in 1941, en werden telkens gewapenderhand onderdrukt door het koloniale bewind.

(275) Georges Vanalderwerelt, directeur van het vast secretariaat van de *Centrale générale des Syndicats libéraux de Belgique* in Leopoldstad. Vanalderwerelt was in deze hoedanigheid ook lid van de provincieraad. In 1959 wordt hij gehoord door de parlementaire commissie die de rellen van januari 1959 in Leopoldstad onderzocht. Zie *Chambre des représentants. Commission sur les événements qui se sont produits à Léopoldville en janvier 1959*.

Leopoldstad, volkomen afwijzen ten voordele van de chefs. Deze laatste bewering spreek ik tegen (276).

Hij antwoordt eerder ontwijkend en ten slotte verlaat hij, steeds met dezelfde ontwijkende houding, de vergaderzaal. Dan volgt Diomi (277), een glimmende dikkerd die twee van zijn vrienden heeft meegebracht en die met een zeer onaangename en bijna uitdagende verklaring begint: hij is het moe, steeds maar weer opgeroepen te worden voor een verhoor, waarbij de zwarten moeten aanschuiven als in de biechtstoel. Bovendien heeft men misbruik gemaakt van een nota die hij aan de werkgroep de Schryver (278) had voorgelegd, op haar verzoek. De nota werd hem bij zijn aanhouding ten laste gelegd, hoewel hem door de Werkgroep beloofd was dat hij volkomen vrij mocht spreken. Pholien doet hem toegeven dat hijzelf de bedoelde nota ook aan vrienden had doorgegeven, en als ik goed begrijp, zou de politie de tekst bij een huisonderzoek in beslag genomen hebben.

Niettegenstaande zijn barse toon schijnt Diomi toch geneigd eerder te willen spreken: we zouden hem maar moeten ondervragen. Dan zal hij zien wat hij antwoordt. Deze toegeving gebeurt nadat minister Pholien hem als het ware gezworen heeft dat de commissie over het onderhoud niets zou vertellen. Op de eerste vraag antwoordt hij met enkele woorden, zodat ik eerst dacht: het onderhoud komt, zelfs nu, na al de plechtige toegevingen, niet aan de gang. De man

(276) Het moet worden aangestipt dat Philips officieel geen lid was van deze senaatsdelegatie, al was hij wel lid van de senaatscommissie voor Belgisch Congo en Ruanda-Urundi. Hij nam deel omdat hij als senator per toeval ook in Leopoldstad was, en omdat hij in de zitting van de senaatscommissie op 17 maart 1959 het aandrigen van Van Remoortel had gesteund om de Senaat, na de regeringsverklaring van 13 januari 1959, scherper te laten toezien op de uitvoering van de verklaring. Zie hierover de stukken in ABSEN, 794/4, *Voyages d'étude des commissions 1947-1959*, en ook de *Parlementaire documenten Senaat*, zitting 1958-59, nr. 109.

In de officiële processen-verbaal van de delegatie werd Philips' deelname aan het gesprek met de ABAKO-burgemeesters zorgvuldig weggelaten (ARA, Archief J. Pholien 649-650: *Procès-verbal des activités de la mission sénatoriale au Congo*, juillet-août 1959). De officiële, voorbereidende verslaglegging die Raeymaekers neerpande tijdens de bijeenkomst op 21 juli, gaf wel alles weer. Raeymaekers' verslag luidde als volgt: 'Pinzi: 'Faites comme [Charles] de Gaulle. Si vous l'aviez fait il y a quelque temps, vous seriez certain que le Congo resterait dans le giron de la Belgique. [...] je souhaite des élections, mais ne les fassiez pas au départ, par exemple on tâche de nous opposer aux chefs coutumiers en les exemptant des élections; Philips: 'L'intention est de faire élire la grande majorité des conseils (⅔) et de désigner ⅓, parmi lequel il y aurait des chefs coutumiers; Pinzi: ce n'est pas la démocratie comme en Belgique.' ARA, Archief J. Pholien, 647.

(277) Gaston Diomi (1922-1985) studeerde aan Lovanium af als doktersassistent, met het hoogste diploma voor 1950 in de kolonie ooit toegekend aan een Congolees. Hij werd burgemeester van Ngiri Ngiri in 1958 en was goed bevriend met Jef Van Bilsen. In datzelfde jaar, kort na de Brusselse Expo, was Diomi als een van de leiders van ABAKO, aanwezig op de pan-afrikaanse conferentie in het Ghanese Accra – terwijl Kasa-Vubu van de koloniale overheid geen toestemming had gekregen om het land te verlaten. Samen met Kasa-Vubu en Pinzi werd hij in januari 1959 gearresteerd na de rellen in Leopoldstad.

(278) Deze 'Werkgroep De Schryver' was de *Groupe de Travail pour l'Étude du problème politique au Congo belge*, waarvan het rapport werd afgerond op kerstavond 1958. De werkgroep werd in feite voorgezeten door voormalige gouverneur-generaal Pierre Ryckmans, en kende zeven leden (August De Schryver, Auguste Buisseret, Georges Housiaux, Marcel Maquet, Marcel Van den Abeele, André Forgeur en Alain Stenmans). De werkgroep had tot doel een toekomstige politieke visie over Congo te ontwikkelen, einddoelen van het dekolonisatieproces te bepalen en het tempo van de overgang vast te leggen. Daartoe reisde de groep in oktober 1958 naar Belgisch Congo en hoorde er 462 personen, waaronder 212 Congolezen. Gaston Diomi was één van hen. Het rapport van de Werkgroep werd bediscussieerd in de Belgische Kamer op 20 januari 1959. Dit viel kort na de rellen in Leopoldstad en werd door de burgemeesters intussen als achterhaald beschouwd.

blijft brutaal, verwijt ons dat men zijn beloften niet houdt, ... Ook hij is voor de veralgemeende democratie, en voor een uitgesproken federalisme. Hij roept het type in van de USA, die hij pas als een federatie van staten heeft leren kennen. Op het zeggen van Pholien, geeft hij toe dat de economische factor het moet halen op de zuiver nationalistische, ten minste in deze zin: indien de Bakongo van de Franse, Portugese en Belgische gebieden in één staat werden opgenomen, dan zou Belgisch Neder-Congo alleen als melkkoe behandeld worden. Aldus Diomi, die maar doordraaft over de hoofdstad die het lot van geheel Congo moet bepalen. Men mag de rest van Congo niet invoeren om de onafhankelijkheid niet stante pede uit te voeren. Anders duurt het nog dertig of veertig jaar. Van een eigenlijke gedachtewisseling is er geen schijn. Diomi spreekt woest, alsof hij een troepje opstandelingen zou aanvoeren. Uiteindelijk komt zich nog een vierde zwarte bij de anderen vervoegen. Pholien is al weg. We zijn nu al ongeveer drie-en-half uur aan het vergaderen. Ik moet ook weg, en aangezien de senatoren ondertussen naar Matadi zijn afgereisd, heb ik van de slotscène nog niets vernomen.

De formule van het overhoren schijnt mij in de gebruikte vorm ondoelmatig en onaangenaam, ten minste voor wat de zwarten betreft. Wij weten niet goed wie de getuigen zijn, wat ze vertegenwoordigen, welk hun betekenis of hun waarde is. De methode lijkt een beetje op die van een onderzoeksrechter. Het kan zijn dat een of andere getuige gewoon gekomen is om het aan die Belgen nu eens duidelijk te zeggen en hen desnoods zijn wrok in het gelaat te spuwen. Alles tezamen is het vooruitzicht niet aanmoedigend. Deze mensen schijnen niet rijp, zelfs niet voor eenvoudig redelijk overleg, laat staan om een land te besturen. De indruk leeft dat men op hun woord niet mag voortgaan, want zij zullen volgens omstandigheden, minder ver of verder gaan. Later verneem ik dat de zwarten, in hun pers, aan de senatoren verwijten dat zij de traditionele chefs verhoren in de plaats van de politieke leiders.

Wat zal er uit dit alles voortvloeien? Door de werkelijke macht van de ABAKO in Leopoldstad lopen de aanduidingen uiteen. In de groep zelf moeten er daarenboven verschillende strekkingen bestaan. Sommige zegslieden beweren dat de toestand minder gespannen, anderen dat hij meer gespannen is dan enkele weken geleden. Alleszins denkt vrijwel iedereen dat bij een uitbarsting zeer primitieve ontladingen zullen gebeuren. Over wonderen, verschijningen, en dergelijke doen de onmogelijkste praatjes de ronde. Het spijt mij nu dat ik tijdens de commissiezittingen geen nota's heb opgetekend. Misschien kan ik de zaak later aanvullen met de aantekeningen van Delpont en Leynen, die zeer ijverig schrijven.

Een officiële wagen brengt mij bij monseigneur Jadot. Deze spreekt onder meer zijn bezorgdheid uit over de rector van Lovanium, betreffende zijn tekort aan menselijkheid in de omgang en zijn tekort aan zichtbaar priesterlijk leven (279). Iedereen erkent in hem buitengewone talenten. Hij is een zakenman en een ondernemer van uitzonderlijke klasse. Deze laatste vijf jaar heeft hij nagenoeg één miljard in Lovanium geïnvesteerd. Maar zijn gebreken zijn de onafwendbare keerzijde van zijn kwaliteiten. Jadot brengt mij zelf terug naar Lovanium voor het avond-

(279) Dit was enigszins gevoelige materie. Jadot had niet alleen rechtstreekse banden met Rome, met kardinaal Van Roey, alsook met de meest invloedrijke zakenmensen in de kolonie en in België, hij was ook een neef van Luc Gillon. Gillon toonde zich een briljant ondernemer en bestuurder van Lovanium, maar zijn rol als priester was doorgaans louter ceremonieel, wat niet bij alle geestelijken in goede aarde viel.

maal bij Marieke, met de familie Nicaise, mevrouw en mijnheer Michels(280), pater Seynaeve en eerwaarde heer Plevoets(281). Zeer prettige mensen. Mevrouw Nicaise heeft aspiraties om in het klooster te treden, en het gezelschap onderzoekt of zij daartoe de nodige hoedanigheden wel bezit. Michels is vecarts, professor in de zoötechniek, oudgediende van de Boerenbond, een meegaand en open man. Nicaise is zeer persoonlijk en spreekt gemakkelijk tegen. Met zijn vrouw geeft dat een plezierig gekibbel. We gaan pas laat naar bed.

Woensdag 22 juli 1959. Leopoldstad

Eindelijk examenzitging bij eerwaarde heer Vanneste. De leerstof ging over de sacramenten, vooral, het heilig oliesel en het priesterschap. De posities zijn zeer kritisch, maar de studenten antwoorden heel rustig, blijkbaar zonder overspanning omtrent de orthodoxie van de ingenomen stellingen. Bij pater Bontinck heeft men eerder de indruk van hoger middelbaar onderwijs. De examens die ik bijwoon laten blijken dat althans deze studenten de 'Inleiding op de Geschiedenis' niet bijzonder onder de knie hebben. De ondervraging over de patristiek is iets beter. Die over de geschiedenis van de oude kerk is aanvaardbaar. De vragen worden op briefjes en in reeksen gesteld en beantwoord, en de quoterings kan nagenoeg als op een geschreven proef geschieden. Men krijgt de indruk niet voor een brede persoonlijkheid te staan.

's Namiddags een heel lange siësta. Vervolgens bezoek van een abbé uit Kabgayi, bij monseigneur Perraudin. Hij is bekommerd om zijn tekort aan algemene cultuur. Iets wat hem waarschijnlijk voorgehouden is. Ik leg de nadruk op het vormen van het diepe en rechtstreekse katholiek geloofsinzicht. Deze absolute waarde moet ons toelaten de relatieve waarden van de andere gebieden te beoordelen. De cultuurwaarden en de religieuze waarden van de autoctonen mag men niet laten verloren gaan, maar men zal ze moeten uitzuiveren. Het werk van de eerste zwarte theologen zou men kunnen vergelijken met dat van de apologeten uit de tweede eeuw tegenover het hellenisme, met dit verschil dat er in Midden-

(280) Het gaat om het echtpaar Hervé Michels (1923-2016) en Imelda Verstraete (1922-2003). Mevrouw Verstraete was voormalig vksu-leidster in West-Vlaanderen, behaalde aan de Leuvense Universiteit een kandidatuur in de politieke en sociale wetenschappen, en aan de Sociale School in Brussel het diploma van sociaal assistent. Hervé Michels behaalde een doctorstitel in de diergeneeskunde aan de Rijksuniversiteit Gent, en tijdens zijn werkzaamheden als diergeneeskundig adviseur voor de Belgische Boerenbond, in 1957 een tweede doctoraat aan de Universiteit Utrecht, met als specialisatie thermoregulatie en omgang met rundvee in de tropen. Vanaf 1958 trok het echtpaar naar Belgisch Congo, waar Michels professor en later decaan werd van de faculteit landbouwwetenschappen van Lovanium. In 1969 nam hij een voltijdse positie op als gewoon hoogleraar aan de Leuvense faculteit landbouwwetenschappen, tot aan zijn emeritaat in 1989.

(281) Maurice Plevoets (1926), afkomstig uit Genk en priester gewijd van het bisdom Luik in 1950. Hij studeerde klassieke filologie aan de Leuvense universiteit, en arriveerde voor het eerst in Belgisch Congo in februari 1959, na het behalen van zijn doctoraat. Plevoets zou meteen bij aankomst algemeen secretaris van Lovanium worden en in hetzelfde jaar nog vicerector, in opvolging van De Locht. Hij oefende later veel invloed uit op de onderwijsorganisatie in Congo. Zie ook het rapport van rector Van Waeyenbergh voor de bisschoppenconferentie van 28-29 juli 1959, 'il faudra pour soulager le recteur, Mgr. Gillon, un vice-recteur de qualité, un prêtre administrateur, un professeur de théologie morale'. AAM, Archief J.E. Van Roey V.1.37.

Afrika geen geschreven beschaving en geen systematisch uitgebouwde filosofie aanwezig is.

Nieuw bezoek van Marieke. Ik geloof dat wij zelden gelegenheid hadden om zo uitvoerig en rustig te praten. Ze geeft blijk van een bijzonder evenwichtig en ingaand oordeel, over gedachtenstromingen en geestelijke inzichten. Souper bij de familie Nicaise. Aanwezig zijn monseigneur Litt, mijnheer en mevrouw Carlier(282), bekenden van Marieke, juffrouw Installé en de heer Van Bilsen, broer van de man van het dertigjarenplan, die hier de voor-universitaire examens helpt inrichten en afnemen(283). De samenspraak is niet zo vlot als gisteren, en er worden meer 'ernstige' onderwerpen aangeraakt, onder andere de aanpassing van de liturgie, en de studentensituatie te Leuven.

Donderdag 23 juli 1959. Leopoldstad

De laatste examens: die over missiologie, van pater Lefebvre, een van mijn beste oud-studenten(284). Ik woon de ondervraging bij van de eerstejaarsstudenten, die allen flink antwoorden. Daar gaat de voormiddag mee om. 's Namiddags probeer ik enigszins vlot te komen met mijn geestelijke oefeningen. Deze lijden grote moeilijkheden. Niet alleen kan ik meestal de nodige tijd met moeite vinden, maar een uur in stil gebed doorbrengen is buitengewoon zwaar. Ik kan mij zeer moeilijk concentreren: ofwel ben ik zwaar slaperig, ofwel word ik bestormd door de menigvuldigheid van de indrukken en de ontmoetingen. Wellicht draagt het klimaat er ook toe bij.

Donderdagavond houdt de theologische faculteit haar souper in het clubhuis, met monseigneur Jadot en pater Mosmans(285), die zopas is toegekomen en die de hoofdgegevens meedeelt over de nieuwe schikkingen inzake schooltoelagen. In de commissie in Brussel bleken de protestanten bij het begin zeer achterdochtig.

(282) Albert Carlier (1925-1986), gehuwd met Yvonne Debeuckelaere, was landbouwingenieur en plantkundige. Hij was aanvankelijk werkzaam op het CADULAC en behoorde tot de eerste generatie professoren van Lovanium.

(283) Albert Van Bilsen (1914-1967), gehuwd met Julia Stas. Hij was de broer van Jef Van Bilsen (1913-1996), een van de raadgevers van ABAKO-leider Kasa-Vubu, en ontwerper van het 'Plan Van Bilsen' dat in 1955 werd gepubliceerd in de *Gids op Maatschappelijk Gebied*, en mikte op een geleidelijk dekolonisatieproces over drie decennia. In het najaar van 1959 veranderde hij, gegeven de omstandigheden, van koers en stelde een veel kortere overgangstermijn voor, waarbij de onafhankelijkheid binnen de vijf jaar moest worden bereikt. Cf. Jef VAN BILSEN, *Kongo 1945-1965. Het einde van een kolonie*, Leuven, 1993, p. 141-144.

(284) Romain Lefebvre (1917-1981) was een Belgisch scheutist. Hij werd in 1942 priester gewijd en studeerde vervolgens theologie aan de Leuvense universiteit waar hij les kreeg van Philips. In 1946 vertrok hij als missionaris naar de Kasai. In 1958 werd hij professor aan de faculteit Psychologie en Pedagogie van Lovanium, waar hij onder meer onderricht gaf aan de theologiestudenten.

(285) Guy Mosmans (1910-1983) trad in 1934 in bij de witte paters en was van 1952 tot 1957 provinciaal overste, en algemeen verantwoordelijke voor de Belgische katholieke missies. Mosmans was een uiterst invloedrijke figuur met een breed netwerk in kerkelijke, academische en politieke kringen. Hij was lid van de bestuursraad van de universiteit Lovanium en werd met regelmaat geconsulteerd door bepalende stemmen als Guy Malengreau, August De Schryver of Jef Van Bilsen omtrent de aanpak van de dekolonisatie.

De voorgestelde regeling schijnt aanvaardbaar. Bij het avondmaal is de stemming zeer opgewekt.

Vrijdag 24 juli 1959. Brazzaville

Uitstap naar Brazzaville, in gezelschap van pater Maertens, scheutist. De overvaart van de stroom duurt twintig à vijftig minuten. Aan de overzijde huren we een taxi om het grootseminarie te bezoeken, dat buiten de stad gelegen is. De zwarten spreken meer Frans dan die in Belgisch Congo. Hier blijken de inlandse talen praktisch niet veel in aanmerking te komen. De inlanders bekleden ook allerlei hogere functies. De stad is maar één derde van Leopoldstad en de Europese wijken zijn minder groots aangelegd en lang niet zo luxueus. Het uitzicht is heel wat onzindelijker.

Het seminarie beschikt over een nieuwe, veel te grote kapel. Want er zijn alles tezamen maar een twintigtal grootseminaristen, waartussen slechts twee filosofen. Ze zijn op vakantie en de bisschop houdt er zijn retraite samen met de pastoors. We zien hem niet en worden onthaald door één van de professoren, een gezellig pratend man. De gastvrijheid is minder praktisch-materieel dan in Congo. We laten ons verder naar het College Chaminade brengen, naast de oude kathedraal. De marianisten hebben hier een college met vierhonderd leerlingen op oude en nieuwe humaniora (286). Allen, op een twintigtal na, zijn zwarten. Oud-leerlingen bekleden nu voorname posten in de nieuwe republiek. Het regime is volkomen Frans. De werken worden gekeurd te Bordeaux.

De directeur hecht buitengewoon veel belang aan het schoolwezen voor de missionering. Aan het verwaarlozen van de school wijt hij het mislukken van de eerste kapucijnenmissie in het noorden (287). Hij neemt uitdrukkelijk stelling tegen de in Frankrijk veel verspreide mening, dat men de vrije school maar moet opofferen aan de penetratie in de officiële school. Zonder aangepast milieu kan men bezwaarlijk christenmensen vormen. Ik geef hem volmondig gelijk.

De gebouwen zijn betrekkelijk modern en liggen over een grote oppervlakte verspreid. De geest van de pater is optimistisch. Wij treffen een andere pater aan, die in elementair kostuum zijn brousse-camionnette aan het herstellen is, en een priester uit het bisdom Viviers in Frankrijk, die hier voor een termijn van vijf jaar op het kleinseminarie werkt. Er zijn in de streek nog twee andere priesters van zijn dioceses werkzaam. Hij is op vakantietocht te Brazzaville en brengt ons met zijn jeep langs het reusachtig modern hospitaal naar de in aanbouw zijnde nieuwe

(286) Het Collège Chaminade werd in Congo-Brazzaville opgericht door de broeders marianisten, die er aanwezig waren sinds 1946, en werd vernoemd naar de stichter van de congregatie, Guillaume-Joseph Chaminade (1761-1850).

(287) Philips verwijst naar de vroege missie van de kapucijner orde in het koninkrijk Congo, in het midden van de zeventiende eeuw, in de periode van Portugese en Franse exploratie. Onder de eerste generaties kapucijnen waren twee Vlamingen, Erasmus van Veurne en Joris van Geel, maar het overgrote deel van de missionarissen waren Italianen, waarvan de laatsten in 1835 werden uitgewezen door de Portugezen. Zie Teobaldo FILESI en Isidoro DE VILLAPADIerna, *La 'missio antiqua' dei Cappuccini nel Congo, 1645-1835. Studio preliminare e guida delle fonti*, Rome, 1978, en de driedelige studie van Graziano SACCARDO, *Congo e Angola con la storia dell'antica missione dei Cappuccini*, Venetië, 1982.

kathedraal. Een gebouw van grote afmetingen in beton en steen, met scherpe spitsbogen. Het interieur doet reeds dienst.

We bereiken de overzetboot met een beetje vertraging en komen voor het middagmaal te Lovanium terug. De namiddag is zeer gevuld. Eerst, om drie uur, conferentie aan de theologiestudenten over het onderwerp dat ik te Montallegro behandeld heb (288). Ook de meeste professoren zijn aanwezig. Ik kan de tekst niet voorlezen, om de levendigheid van de uiteenzetting niet te schaden. Zo blijft er geen tijd over voor gedachtenwisseling. Jammer, want zo krijg ik ook geen aanduidingen over de verwekte indruk. De avond te voren, na het souper van de faculteit, was het gesprek met de professoren, over het lekenapostolaat, zeer geanimeerd. Misschien praat ik zelf teveel, maar aan de andere kant is het nuttig een aantal minder bekende uitzichten in inlichtingen mee te delen.

Om half vijf is er deliberatie voor de theologie, in aanwezigheid van de rector. Alle uitslagen worden nauwkeurig onderzocht en ontleed. Zeven studenten worden toegelaten voor het baccalaureaat, maar de laatste twee, met punten tussen de vijf en de zes op tien, worden niet aanvaard voor de licentie, althans niet in principe. Het eerste studiejaar, met tien studenten, is intellectueel sterker. Ook hier is de primus een zwarte, die grote onderscheiding haalt. Ik deel een en ander mede over de geplogenheden ter zake in de Leuvense faculteit. Dat geeft de heren hier een zeker ruggeleuning.

Om zes uur brengt de rector mij naar de garden party op het gouvernement-generaal, ter gelegenheid van het senatorenbezoek. De senatoren zijn aanwezig, evenals een aantal zwarten, de burgemeesters onder meer (niet Kasa-Vubu) en journalisten. Er zijn een of twee zwarte dames. Er is een ere-piket soldaten van de weermacht en de dienst is voortreffelijk. Er wordt wel wat over en weer gepraat door het gezelschap. Ook monseigneur Scalais is ter plaatse, evenals de secretaris van de apostolische delegatie, een jonge Italiaanse monsignore uit de buurt van Rome. Voor eigenlijke contacten is er weinig of geen gelegenheid. Souper in het guesthouse met de afvaardiging van de vier universiteiten. Professor De Corte is minder vervelend.

Zaterdag 25 juli 1959. Leopoldstad

Faculteitsraad voor de theologie. Eerst wordt het jaarverslag opgemaakt. Daarna krijg ik het woord voor een algemeen oordeel. Ik feliciteer de heren voor de

(288) Philips was een van de sprekers tijdens de conferentie van experts van het Permanent Comité van Internationale Congressen voor het Lekenapostolaat (COPECIAL), die van 22 tot 24 mei 1959 werd gehouden in Montallegro nabij Rapallo. Zie het dossier hierover in KADOC, Archief G. Philips 6, en de dagboeknotitie van Philips van 19 april 1959, in CSVII, *Geestelijke notities Gerard Philips*, cahier IX: 'Te Rapallo moet ik een overzicht geven over de jongste vraagstelling betreffende het apostolaat. Misschien is dat toch een aanduiding voor een publikatie. Op het programma staan twee priesterretraites, waar ik ten minste een avondpraatje moet geven, en de retraite voor parlementairen, de reis naar Rapallo en de reis naar Kongo. Wanneer komt dan mijn persoonlijke retraite?'

universitaire standing van hun cursussen(289). Daarna kom ik terug op het waarom van een theologische faculteit in Afrika zelf. Het is een onderzoekscen- trum dat ter plaatse contact met de Afrikaanse realiteiten ontwikkelt. Dit geldt voor de documentatie, en enigszins voor de voorstelling van de leerstoffen, hetzij in de algemene, hetzij in de bijzondere cursussen. Deze faculteit zal haar bestaan alleen rechtvaardigen indien zij iets aanbiedt wat men elders niet kan krijgen. Voorbeelden zijn: de geschiedenis van Centraal-Afrikaanse godsdiensten. Triage van bruikbare en onbruikbare elementen in het oorspronkelijk religieus leven. Dit tegen de verafgoding zowel als tegen het misprijzen van deze waarden. Weliswaar zullen alleen inlanders dit werk kunnen doen, en wel pas later, doch men zal ze op deze arbeid moeten voorbereiden, door openheid van geest en door juiste richting en methode. De beschouwing geldt vooral voor de moraal, bijvoorbeeld familie, bruidsschat, eigendomsrecht, enz.

Men moet ook denken aan liturgie, catechese, pastoraal, inleiding op de ‘primitieve’ geschiedenis. De bedoeling is toch niet een ‘théologie de l’adaptation’ te verspreiden. Het zal wellicht een theologie van de tegenspraak moeten zijn, in de zin van Kraemer, die de noodzaak legt op het anders zijn van het christendom, en terecht! De decaan verklaart onomwonden dat hij het met die uitspraak niet eens is(290). Hij is niet uitvoerig over zijn redenen. Ik denk dat hij geen belang toekent aan de autochtone godsdienstwaarden, dat is verleden tijd, men moet voor de toekomst werken. Nadien kan de inlandse theoloog wellicht op die voor- geschiedenis terugkomen. Maar dat zal hoogstens archeologie zijn. Wellicht hangt zijn opvatting samen met de strekking van Leuven, het is te zeggen de historisch- filologische methode, zonder speciale aandacht voor de inhoud. Misschien is er ook vrees voor verdacht te worden van goedkope apologetiek en van actieve theo- logie die geen wetenschap zou zijn. Alleszins blijkt de decaan geen of haast geen openheid te hebben voor de concrete godsdienstige gegevens en verzuchtingen. Ik laat zelfs gelden dat Leuven destijds à la page is geweest tegenover het historisch criticisme van het modernisme, maar dat dit niet het geval is tegenover het existen- tialisme. Hier handelt in Leuven alleen de filosofie.

(289) Over de aanwezigheid van Philips in de examenperiode, wordt gerapporteerd in het jaar- rapport van de theologische faculteit van Lovanium over 1958-1959. Dit werd op 25 juli 1959 door decaan Vanneste geschreven en op 11 september verstuurd aan kardinaal Van Roey door Guy Malengreau. Op pagina twee valt te lezen dat ‘Mgr. Philips, président de la commission consul- tative de la faculté de théologie, a assisté aux examens. Il a tenu à féliciter les professeurs et les étudiants pour la valeur de l’enseignement d’une qualité vraiment universitaire.’ AAM, Archief J.E. Van Roey, V.1,37.

(290) Het meningsverschil tussen Philips en Alfred Vanneste is om meerdere redenen boeiend. Om te beginnen valt het op dat Philips de Leidse protestantse theoloog, missioloog en godsdienst- wetenschapper Hendrik Kraemer als inspiratiebron aanhaalt. Kraemer was beïnvloed door het barthiaanse denken dat zich afzette tegen een te verregaande inburgering van de religie. Hij paste de theses van de Zwitserse theoloog Karl Barth toe op de missiologie en hamerde op het feit dat de christelijke boodschap vaak dwars staat op menselijke en maatschappelijke verlangens. Philips’ notitie toont een opvallende openheid naar protestantse denkvormen en bestudeerde de receptie van het barthiaanse denken. Zie Gerard PHILIPS, “Trois ouvrages catholiques sur la théo- logie de Karl Barth”, *Ephemerides Theologicae Lovanienses*, 34, 1958, p. 48-55. Net zo frappant is zijn kritiek op de Leuvense theologenschool, waar hij zich stevast als een buitenbeentje heeft beschouwd. Het ‘historicisme’ van de Leuvense school staat ver van de barthiaanse denkwereid en is in zijn ogen achterhaald. Philips weet zich hierin gesteund door een aantal professoren in Lovanium. De houding van Vanneste sluit aan op zijn positie in het eerder al vermelde debat tussen hem en Tharcisse Tshibangu over de mogelijkheid van een eigen Afrikaanse theologie en het loskoppelen van het katholieke denken uit een aantal typisch Europese denkcategorieën.

De andere heren geven mij meestal gelijk. Pater Van Torre komt wijselijk niet tussen, maar zijn mening is mij bekend. Kanunnik Vander Perre is zeer instemmend, evenals pater Olivier. Wat pater Bontinck betreft, die zal de geschiedenis van het oude koninkrijk Congo doceren. Pater Seynaeve is niet zeer expliciet. Er wordt ook gesproken over het Hoger Instituut voor Godsdienstwetenschappen, dat een mislukking blijkt te zijn. Men aanvaardt een nieuwe poging te wagen met cursussen onder vorm van conferentiereeksen. Dit te meer omdat op de faculteiten geen godsdienstwetenschap gedoceerd wordt. Dit negativisme is waarschijnlijk ingegeven door een soort verlangen naar een zekere neutraliteit om de universiteit voor allen toegankelijk te stellen. Misschien is het voor deze realisatie nog te vroeg. Aan de andere kant is een ware universitaire cultuur niet realiseerbaar zonder godsdienstige cultuur, stellig niet in Afrika. Lovanium is een uitdrukkelijk katholieke instelling, ook zoals ze nu is. Propagandistisch mag ze niet worden. Het godsdienstig leven wordt voor de gemeenschap verzorgd. Toch zijn een aantal geestelijken-professoren mijlenver van zichtbaar intens godsdienstig leven. Dit punt moet ik in Leuven met Malengreau bespreken. Wellicht ook met pater Mosmans.

In de late namiddag ontmoet ik Jacques Meert. Ik val met de deur in huis, over de inrichting van het jeugdwerk in Congo. Het monopolie voor de Xaveri als voorbereiding en de KAJ als eigenlijke beweging, sluit de medewerking van de BJB vanuit België praktisch uit. Meert ontkent niet dat dit systeem bestaat, hij tracht het integendeel te verdedigen. Er bestaat in Congo, volgens hem, geen sociaal onderscheid. Heel de jeugd wil naar de stad en ook landbouwgroepen zijn uit loontrekkenden samengesteld. Bovendien verlangen die jongens altijd, volgens Meert, de ruggensteun van een internationale beweging, en die is dan vanzelfsprekend de JOC. Wellicht kan de BJB-vrijgestelde te Bukavu in een landbouwonderneming werken.

Ik betoog dat het volkomen onverantwoord zou zijn de aanwezige resources aan financiën en mensen, door de BJB aangeboden, ongebruikt te laten. Kan men niet spreken van een JORC, een soort 'Jeunesse ouvrière et rurale chrétienne' om alles aan te duiden? Zo zou men wellicht kunnen samenwerken. Meert is toegankelijk voor de beschouwing dat men de medewerking van de BJB in België mogelijk moet maken in verband met de psychologische vereisten. Hij zal de zaak met kanunnik Van Loock bespreken. Uit een later gesprek, dat ik met Scalais gehouden heb, blijkt dat in zijn bedoeling een soort JAC niet is uitgesloten. Jacques Meert stelt de zaak dus te strak voor.

's Avonds ga ik met de theologieprofessors mee naar de openluchtbioscoop in de Club. Vertoond wordt het derde deel van don Camillo: de held in de kiesstrijd. Aangenaam verzet.

Zondag 26 juli, 1959. Leopoldstad

Ik celebreer de communiteitsmis in de kerk. De aanwezigen zijn, naar ik hoor, minder talrijk dan gewoonlijk. Enkelen zijn reeds naar Europa vertrokken en de studenten verkiezen wellicht een latere Mis vanwege de examenkoorts en de korte nachtrust.

Plechtige jubileum-mis in Sint Anna te Leopoldstad van de procurator pater De Cock: vijftig jaar priester en nagenoeg vijftig jaar Congo(291). Gedurende die halve eeuw: drie reizen naar Europa. Gillon leeft sneller: op vijf jaar reisde hij achttien maal naar Europa. Na de mis is er een plechtige zitting met hulde-adres door pater provinciaal Van Dyck. Gouverneur Bomans schenkt de jubilaris een decoratie. Het zaaltje of studio van Sint Anna is pas herbouwd met alle moderne uitrusting. Aan tafel zit ik naast pater Rombouts, provinciaal van de Scheutisten in Mayombe(292). Na lang gesprek blijkt hij over missiemethodes en politieke opvattingen nog enigszins tot het vorig geslacht te behoren.

Met pater Kerkhofs lang gepraat over de toestand en de mensen van Genk(293). Hij leeft sterk mee met zijn dorpsgenoten, maar oordeelt zeer juist. Na vier uur ga ik op bezoek bij Marieke. Uitvoerige gedachtenwisselingen, onder meer over theologie en de opvatting van de faculteit alhier.

's Avonds is er [---], het is te zeggen, de professoren met hun dames vieren een afscheidsmaal: lammeren aan de braadspit, waarbij anatomie- en andere professoren het vlees snijden. Rijst met pikante saus. De deelnemers schuiven aan met hun bord voor self service. Ik word aangeklampt door professor Plasschaert, fiscalist, die mij zijn denkbelden over de Congolese politiek uiteenzet(294). Hij is pas sinds een semester hier. Hij spreekt mij aan als een oud-bekende en ik tracht op dezelfde manier te reageren. Alleman is in luidruchtige stemming die crescendo gaat. Professor De Corte van Luik beschrijft in een toast de rector: 'ce n'est pas un monseigneur, ce n'est pas un homme, c'est une tornade'. De aanwezigen juichen instemmend toe, vooral, zoals ze fluisteren, voor het negatieve deel van de definitie. De rector zelf gaat rond met het pronkgebak en als wij weggaan is de danspartij ingezet.

(291) Emile De Cock (1882-), Vlaams scheutist uit Hoeilaart. Vertrok in 1909 naar Congo. In 1959 was hij procurator van de missie van Scheut in Leopoldstad.

(292) Ferdinand Rombouts (1907-1993) was een uit Oostende afkomstige Belgische scheutist. Hij werd priester gewijd in 1931 en trok een jaar later als missionaris naar Belgisch Congo. In de jaren 1950 was hij provinciaal voor zijn congregatie in Boma, van waaruit een spoorlijn door de Mayombe-regio liep.

(293) Het betreft de expansiewetten van de regering Eyskens. Deze mikte op een modernisering van de Belgische economie, die met name in de jaren 1960 positieve effecten zou sorteren, maar aanvankelijk veel weerstand opleverde. De expansiewetten van juli 1959, resultaat van de plannen van het Leuvense Centrum voor Economische Studiën, mikten onder andere op een sanering van de steenkoolnijverheid. De plannen voor rationalisering van de mijnsector werden in Limburg, onder meer in de regio rond Genk, met argwaan gevolgd, gegeven het vooruitzicht van een stelselmatige afbouw van de subsidies aan de sector. Zie hierover EYSKENS, *De memoires*, op. cit., p. 464-466. De pater waarmee Philips hierover in gesprek ging, was Alfons Kerkhofs (1910-), scheutist uit Genk, die in 1947 naar Congo trok.

(294) Sylvain Plasschaert (1929) is lid van de zogenaamde Coudenberg groep. Hij studeerde rechten en economie aan de Leuvense Universiteit. Vanaf 1961 was hij actief als fiscaal econoom bij de Wereldbank in Washington DC, vervolgens maakte hij van 1965 deel uit van het management van de Bank van Brussel. Plasschaert werd in datzelfde jaar deeltijds hoogleraar aan de Leuvense universiteit en was van 1971 tot 1994 als hoogleraar verbonden aan UFSIA. De visie op Congolese politiek waarover Philips schreef, hield onder meer een pleidooi in voor een versnelde onafhankelijkheid en het inrichten van een nieuwe staatsstructuur, als politieke antwoord op het snel toenemende nationalisme, de tribale spanningen en het sterk dalende ondernemersvertrouwen. Plasschaerts visies beïnvloedden de politiek van August De Schryver, waarvan hij naderhand kabinetschef werd.

Maandag 27 juli 1959. Leopoldstad

In de voormiddag heb ik mijn voordracht over de kerk en de menselijke verhoudingen voorbereid, met de nodige nauwkeurigheid om de waarheid te kunnen zeggen zonder de mensen te ontstemmen.

's Namiddags een uitstekend onderhoud met pater Mosmans over de opvatting van de theologische faculteit alhier. Wij gaan helemaal akkoord. Hij belooft mij ook regelmatige inlichtingen over de nieuwe schoolakkoorden. Hij vertelt mij typische anekdoten over de inlandse clerus en haar eigenaardige opvattingen over geldkwesties. Voor de godsdienstige opvattingen van de inlanders is het getuigenis van de zwarte priesters niet in overeenstemming met de gangbare etnologische opvattingen. Ze beweren dat er meer echte waarde in zit. Overigens ondervinden zelfs zij de moeilijkheden om het geestengeloof te overwinnen. Nadien ga ik praten met eerwaarde heer Plevuets, die hier nog niet helemaal thuis is, en feitelijk voor kantoorwerk moet dienen. Als ik de rector goed begrepen heb, is er voor binnen een jaar uitzicht op een professoraat in klassieke filologie.

Souper bij de scheutisten, waarna de aangekondigde conferentie. Monseigneur Scalais is aanwezig met de missionarissen van Leopoldstad, waartussen enkele zwarte priesters. Ook de provinciaal van Mayombe is aanwezig en hij geeft, de eerste in de bespreking, kennis van zijn bezwaren. De zwarten zijn heidenen en men moet ze eerst 'mens' maken, eer men ze kan christen maken. De zwarte priesters gaan hiermee niet akkoord en de pater moet zijn stelling, ook tegen meerdere van zijn collega's, verdedigen. De provinciaal van de Kasai is integendeel heel en al instemming. Hij vraagt mijn tekst voor publicatie. Vooral de missionarissen van rond de veertig, zegt hij, hebben het lastig om zich bij de nieuwe geestestoestand aan te passen.

Pater de Schaetzen vraagt om praktische inlichtingen voor het geven van politieke vorming. Die gegevens kan ik natuurlijk niet aanbrengen. Ik leg er de nadruk op dat de staatsburgerlijke opvoeding voor de clerus steeds onrechtstreeks en van christelijk standpunt uit moet gegeven worden. Scalais verklaart zich met mijn voordracht honderd procent akkoord en vraagt dringend om overdrukken van mijn artikels. Hetgeen ik hem beloof.

Dinsdag 28 juli 1959. Leopoldstad

Vandaag de plechtige promotie in de universiteit. Alleman is op post, in een nerveuze stemming. De autoriteiten zijn er ook. De eerste *baccalaurei* in de theologie leggen de eed af. De uitslagen zijn volgens de professoren, naar verhouding, beter dan verleden jaar. De eerste Congolees behaalt een wettelijk einddiploma, als agronoom. Hij wordt zeer luid toegejuicht. Aan tafel bij professor Derine(295),

(295) Raymond Derine (1926-1987) was doctor in de rechten en van 1956 tot 1960 hoogleeraar Romeins recht aan de universiteit Lovanium. Na de Congolese onafhankelijkheid werd hij hoogleraar aan de Leuvense universiteit en aan het Antwerpse UFSIA. Hij publiceerde toonaangevende studies over de repressie in België na de Tweede Wereldoorlog. Derine was een tijdlang schepen in de stad Antwerpen en werd in 1968 verkozen als volksvertegenwoordiger voor de CVP, nadat hij een sleutelrol speelde in de kwestie Leuven Vlaams – waarin hij overigens een andere kaart trok dan Philips, die het unitarisme bepleitte. Derine fungeerde in 1959 als brugfiguur tussen

hoogleraar in het Romeins Recht, een zeer innemende en zachte persoonlijkheid. Naar ik verneem is hij een heel bijzonder soort weduwnaar. Zitten mee aan: Professor De Bie van Leuven; professor de Bethune, die bijzonder vooruitstrevend en strijdvaardig blijkt te zijn (296); professor Crahay (297), zeer beschaafd en voornaam; en ten slotte kanunnik Vander Perre, die eens te meer beslist voor de nieuwe richting uitkomt.

Negenenveertig van de professoren hier hebben in januari een memorandum aan minister Eyskens gestuurd, waarvan ik geen kennis heb gehad. Publiciteit is er niet geweest. Indien de heren van 'la colline inspirée' niet openbaar kunnen optreden, ware het niettemin wenselijk dat ze, zij het met hulp van anderen, zouden doen blijken dat niet alle blanken te Leopoldstad conservatieven zijn, wat tot hiertoe algemeen wordt aangenomen (298).

De AFAC, die mij haar bezoek aangekondigd had, is niet verschenen (299). Wel kreeg ik bezoek van de heer en mevrouw [R]ichet, voor aanbeveling in een kwestie van bevordering, die, zover ik uit hun uitleg kan opmaken, praktisch geen kans heeft. Enkele dagen geleden kwam het bericht binnen dat een apostolisch vicariaat in Usumbura wordt opgericht, met abbé Michel als titularis. Hij staat bekend als een streng en veeleisend man. Meer zal ik wel vernemen ter plaatse. Een ander vicariaat, in Goma, wordt afgescheiden van Bukavu. Eerst was een prefectuur bedoeld, volgens pater Mosmans, omdat de plaatselijke geestelijken nog erg jong zijn. De titularis is nog niet aangeduid. Kort nadien vernemen we het overlijden, op 46-jarige leeftijd, van de Mwami van Rwanda (300). Een opvolger staat niet klaar. Sommigen vrezen verwikkelingen. Andere spreken van nieuwe mogelijkheden voor het aanpassen van het regime. Morgen is er in Lovanium een plechtige lijkdienst.

Met pater Mosmans heb ik ook de kwestie besproken van de godsdienstleergangen aan de Universiteit. Het Instituut voor Godsdienstwetenschappen heeft

Leopoldstad en de Leuvense rector Van Waeyenbergh. Omdat de dreigende onafhankelijkheid voor Lovanium ook een risico op leegloop van het professorenkorps inhield, mandateerden dezen in mei 1959 Derine om hun situatie te bepleiten in Leuven, waarna hij van de rector een 'garantie morale' bekam om bij een eventuele crisis een plaats te bekomen voor professoren in Leuven. Deze ontwikkeling leidde ertoe dat in de loop van 1959 rector Luc Gillon verneld werk maakte van een proces van afrikanisering van Lovaniums bestuur, waarvan de bestuursraad tot dan toe vergaderde in België, en niet in Congo. Zie YAKEMTCHOUK, *L'Université de Lovanium, op. cit.*, p. 85-91.

(296) Emmanuel de Bethune (1930-2011).

(297) Franz Crahay (1923-1988) was een Belgisch filosoof die aan de Sorbonne studeerde, en vervolgens professor in de filosofie werd aan de Universiteit van Lovanium. Hij legde de fundamenten voor een eigen Afrikaanse filosofische traditie, door aan te sluiten op het pionierswerk van Placied Tempels en dit filosofisch verder te ontwikkelen. Zijn publicatie Franz CRAHAY, "Le décollage conceptuel. Conditions d'une philosophie bantoue", *Diogene*, 52, 1965, p. 61-84, blijft een referentiepunt.

(298) Philips verwijst naar de bijnaam die de heuvel waarop de jezuïeten Lovanium bouwden eerder had. Vaak verwees men er ook naar als 'la colline sacrée du mont Amba'.

(299) Het betreft vermoedelijk de Association des Fonctionnaires et Agents de la Colonie.

(300) Mwami Mutara III Rudahigwa (1911-1959) was koning van Rwanda vanaf 1931 en de eerste Rwandese koning die katholiek werd gedoopt. Hij maakte zelf deel uit van het Abanyiginya-Tutsivolk, en onder zijn bewind speelden nationalistische sentimenten op en verslechterden de verhoudingen tussen de Hutu, Tutsi en de Twa. Voor meer informatie over de spanningen omtrent het overlijden van de Ruandese Mwami, zie REYNTJENS, *Pouvoir et droit au Rwanda, op. cit.*, p. 239-243.

geen succes(301). Zonder godsdienstige ontwikkeling is er geen universitaire cultuur mogelijk. Aangezien echter ook niet-katholieken aan de universiteit kunnen studeren, zou men een gelijklopende cursus, b.v. in moderne geestesstromingen of filosofie moeten voorzien. Feitelijk zou dit neerkomen op twee lessenreeksen van 15u, waarin men de studenten van de verschillende faculteiten kan groeperen.

Dinsdagavond, na het souper, op bezoek bij de heer en mevrouw Michels-Verstraete. De kinderen zijn naar bed en alles is klaar voor de afreis naar België. Toevallig komt professor Decorte van Lovanium binnen, die een soort les geeft over longkanker en roken. De gastheren zijn vriendelijke, ontwikkelde maar eenvoudige mensen.

Woensdag 29 juli 1959. Mayidi

Na de lijkdienst voor de Mwami brengt een chauffeur van de Universiteit de professoren Vanneste en Olivier en mij naar Mayidi. We stoppen even bij pater Van den Bosch in Kasangulu, die met behulp van de Internationale Bouworde een nieuwe kerk aan het optrekken is(302). De missie van Kasangulu schijnt nieuw leven te krijgen, al is de streek sterk onder de invloed van het Kimbangisme. De missionaris vermijdt elke frontaanval en gaat stil zijn weg. Dat zal wel de beste methode zijn.

We stoppen ook even in Madimba in de penitentiaire jeugdinrichting. De nieuwe directeur is zeer zwijgzaam. Hij heeft toevallig inspectie van de substituut-procureur, een man die ons vriendelijk te woord staat. De oudste gevangenen verspreiden een ongunstige geest en er is geen werkgelegenheid voor de oud-kostgangers. Overigens is deze inrichting de enige voor de verlopen jeugd, met rond de 140 man. Een nietigheid tegenover de massa.

Te Kisantu, in oud-Lovanium, hebben we een boodschap af te geven en dan rijden we langs een zandweg naar Mayidi, waar de pater rector, Bouckaert(303), ons opwacht en gastvrij ontvangt. We zitten in de refter mee aan tafel en na eten praten we met de paters professoren op het terras, dat een zeer mooi uitzicht biedt op de vlakte. De tuinen van het seminarie zijn prachtig met vele felkleurige bloemen. We krijgen gelegenheid voor een korte siësta. Pater rector verneemt, hoogstwaarschijnlijk met voldoening, dat wij tegen 15 uur denken af te reizen. Hij stelt mij niet voor aan de studenten een conferentie te geven, hetgeen pater

(301) Het Hoger Instituut voor Godsdienstwetenschappen werd aan de Leuvense Universiteit opgericht in 1942, met het oog op het voorzien van theologische scholing voor leken, terwijl de theologische opleiding in die periode nog overwegend een clericale studie was. Zie over de geschiedenis van dit instituut het boek van Mathijs LAMBERIGTS, Lieve GEVERS en Bart PATTYN, *Hoger Instituut voor Godsdienstwetenschappen, Faculteit der Godgeleerdheid K.U. Leuven 1942-1992. Rondom catechese en godsdienstonderricht*, Leuven, 1992, en Dirk CLAES, *Theologie in tijden van verandering. De theologische faculteit te Leuven in de twintigste eeuw 1900-1968*, ongepubliceerd proefschrift, KU Leuven, Leuven, 2004, 335 p.

(302) Paul Van den Bosch (1922-), Vlaams scheutist. Vertrok in 1949 naar de missie van Kasangulu.

(303) Pierre Bouckaert (1914-1992), Belgisch jezuïet, werd priester gewijd in 1946. In 1961 werd hij door paus Johannes XXIII aangesteld als bisschop van het nieuw opgerichte bisdom Popokabaka.

Denoël, die ik afzonderlijk opzoek, wel scheen te verwachten. Het is mij zoveel moeite gespaard. Met de paters hebben we hoofdzakelijk over studies en over Leuven gepraat.

We rijden terug langs de tuinen van frère Gillet, waar mijn reisgenoten enkele palimplantjes aankopen. Pater Olivier is over zijn uitstap in de wolken. Hij is uitbundig jong, maar schijnt niet zeer gezond. Decaan Vanneste laat blijken dat Olivier het geestengeloof van de zwarten denkt veeleer te moeten uitroeien, dan het te verchristelijken, zoals pater Seumois (304) het in een artikel had bepleit. Deze engheid van zijn opvatting is eveneens kenschetsend. Wij zijn terug in de Résidence des ecclésiastiques even vóór 18 uur. Ik profiteer van de korte wjl tijd om mijn koffer in te pakken.

De zwarte leraar, die professor Derine mij gisteren voorstelde en die een bezoek beloofde verschijnt niet op het appèl. 's Avonds zit de rector mee aan bij een feestelijk maal in Telem. Hij is welgezind, maar na tafel maakt hij aan de theologische faculteit een opmerking over haar jaarverslag. Zijn kritiek lijkt overdreven.

Marieke komt nog even groeten en tegen 21 uur krijg ik bezoek van kanunnik Van Looek, die pas terug is uit Luluaburg. Hij is geestdriftig over het aldaar gehouden catechetisch congres. Voor de rest maakt hij goede indruk. Ik leg hem de kwestie voor van de verhouding met de JOC, waarover hij gezond blijkt te oordelen. Ik spoor hem aan de bijkomende organisaties, scouts, Legioen, etc. niet links te laten liggen, maar ze in een soepel verband mee op te nemen. Hij zoekt een helper, vooral voor de sociale sector, en in zijn omgeving spoort men hem aan naar een pater uit te zien. Dit zou de verhouding met de missionarissen ten goede komen. Ik stel hem de tekst van Rapallo ter hand en wij beloven elkaar verder contact. De nacht zal kort zijn. Morgen vertrekt het vliegtuig om half zes.

Donderdag 30 juli 1959. Usumbura

Om kwart over vier sta ik klaar en professor De Bie wacht mij reeds op. In een Volkswagen-camionnette brengt men ons, samen met vijf Ruanda-Urundi-studenten uit de theologie naar het vliegveld. Daar tref ik minister Duvieusart (305) met de andere leden van het Europees Parlement, die op studiereis zijn in verschillende Afrikaanse landen.

(304) Xavier Seumois (1915-1994), Belgische witte pater, die in de jaren 1940 rector was van het seminarie van Nyakibanda. Hij bleek niet in staat de nationalistische spanningen binnen het seminarie op te lossen en in 1952 werd hij overgeplaatst en opgevolgd door André Perraudin.

(305) Jean Duvieusart (1907-1977), doctor in de rechten van de Leuvense universiteit, was een christendemocratisch politicus uit de regio van Charleroi. In 1944 werd hij volksvertegenwoordiger voor de cvp/psc en drie jaar later werd hij minister van Economische Zaken, een functie die hij opnieuw bekleedde van 1952 tot 1954. In de context van de koningskwestie was hij uiterst kort, van juni tot augustus 1950, premier van België. Vanaf 1958 zetelde Duvieusart in het Europese parlement, waarvan hij later voorzitter zou worden. Philips kende hem vanuit de cvp. Duvieusart was in 1959 in Congo als lid van een Europese delegatie. Zie Louvain-la-Neuve, Archives de l'UCL (AUCL), Archief J. Duvieusart, nr. 2161, waar zich een 'Carnet de voyage' bevindt van de reis van de Europese parlementsleden in augustus-september 1959. Voor achtergrond, zie de biografie door Vincent DUJARDIN, *Jean Duvieusart*, Gerpinnes, 2000.

Bij het oponthoud te Luluaburg is pater Frans Dirix zijn opwachting komen maken(306). Hij heeft een vermageringskuur doorgemaakt, vanwege een letsel in de wervelkolom (hij moet een korset dragen, en hoopt aldus aan een operatie te ontsnappen). Hij dringt er sterk op aan, dat ik het oprichten van een Nederlandse hogere cyclus in het College zou aanbevelen. Er zijn [7]1 leerlingen. Is die last niet overdreven? Hij wijdt ook uitvoerig uit over de eisen van het inlands onderwijzend personeel inzake bezoldiging. Hij is over het algemeen niet mals voor de inlanders.

Te Usumbura wacht monseigneur Grauls mij op het vliegveld op. Momenteel verblijft hij in de stad, voor regelingen en benoemingen in verband met het nieuwe vicariaat. De blanken hebben enige ontstemming laten blijken, omdat ze in de hoofdstad een zwarte bisschop krijgen(307). De kerk gaat daar overheen. We nemen verblijf in de procureur, en beginnen met een lang onderhoud, waarbij ook pater Maes, de proost van de katholieke actie en sociale Werken uitgenodigd(308) wordt. Hij zet mij de problemen en de pogingen uiteen eerst betreffende de mutualiteiten, die door de leden zelf beheerd worden. De syndicaten zijn minder ontwikkeld. Feitelijk zijn het landbouwsyndicaten. Aan de Boerenbond wordt met aandrang gevraagd om technische leiding bij de studie van het vraagstuk. Ingenieur Buelens(309) zou wel voor een halfjaar naar Urundi willen komen, en de Boerenbond zou dit moeten bekostigen. Ik beloof met monseigneur Cruysberghs(310) over de zaak te gaan spreken.

De jeugdwerken trachten tot een zekere eenheid te komen. Alleszins hebben de Belgische indelingen en verdeeldheden in Midden-Afrika geen zin. Het schijnt wel dat men tot een los eenheidsverband zal komen. Wij praten ook uitvoerig over land en volk. Hoewel tussen Ruanda en Urundi, wat de taal betreft, niet meer verschil bestaat dan tussen Hollands en Vlaams, toch willen de twee volken geen eenheidsstaat vormen en wellicht zelfs geen federatie. De Banyaruanda zijn meer begaafd dan de Barundi, die eenvoudiger blijven. Voor het hoger onderwijs heeft de landraad van Urundi de voorkeur gegeven aan universitaire kandidaturen onder vorm van officieel congregationistisch onderwijs, toevertrouwd aan de jezuïeten. Bij de stemming bleken 31 of 32 stemmen op de 33 daarvoor gewonnen. De Mwami verdedigde een officieel lekenonderwijs, ook met dwaze argumenten, b.v.: anders kunnen noch meisjes noch niet-katholieken aangenomen worden. Wellicht ware het beste, aldus Grauls, dat de jezuïeten te Usumbura de faculteit voor Wijsbegeerte en Letteren zouden inrichten, terwijl men zich te Astrida zou toeleggen op Wetenschappen en Agronomie. Ondertussen blijkt, dat de jezuïeten in Usumbura reeds een aanvang maken met de aanbouw van laboratoria.

(306) Frans Dirix (1915-1995), Limburgs scheutist uit Sint-Truiden. Priester gewijd in 1940. In 1948 vertrok hij naar Congo, waar hij als missionaris in de Kasai werkzaam was.

(307) Het gaat over de al eerder aangekaarte benoeming van Michel Ntuyahaga.

(308) Wellicht bedoelt Philips Albert Maes (1914-), Westvlaamse witte pater, sinds 1946 als missionaris werkzaam.

(309) Vermoedelijk gaat het over Herman Buelens (1922-2000), een uit Antwerpen afkomstig ingenieur, gehuwd met Lena Gijsen, die tijdens het Tweede Vaticaanse Concilie in de jaren 1960 een voortrekkersrol zou spelen in het debat over de geboorteregeling.

(310) Karel Cruysberghs (1891-1976) was priester van het aartsbisdom Mechelen en van 1929 tot 1931 secretaris-generaal van het Jeugdverbond voor Katholieke Actie. Vervolgens werd hij vice-rector van de Leuvense universiteit, om in 1936 algemeen proost te worden van de Boerenbond en de landelijke gilden, tot in 1962. In die functie was hij een bepalende figuur voor het christelijke middenveld in België.

De Barundi zijn niet overhaastig om de onafhankelijkheid te veroveren. De tegenstelling Batutsi-Bahutu(311) is ook minder scherp. Of de Mwami van Ruanda uit de weg werd geruimd, blijft onzeker(312). De notabelen hebben, in naam van de koningin-moeder, de autopsie geweigerd. De opvolger werd onmiddellijk aangeduid: een halfbroer van de overledene, vierentwintig jaar, ongehuwd, weinig opvallend. Misschien is zijn verkiezing toch een compromis. De goedkeuring door gouverneur Harroy werd op staande voet afgedwongen(313). Over het verdere verloop van de zaak is de gouverneur niet helemaal gerust. Hij is voor enkele dagen naar Astridstad [sic] afgereisd.

Wij bespreken ook het zenden van jonge mensen naar België. Hulp wordt verwacht vanwege eerwaarde heer Casimir Claes(314) voor het ontvangen van stagiairs, jongens en meisjes, die bijvoorbeeld gedurende een maand opleiding zouden ontvangen en de sociale diensten bezoeken. Deze voorlichting zou nauwkeurig georganiseerd moeten worden, ongeveer zoals men in de KAJ doet voor de jonge arbeidsters. Voor studenten die één of meer jaren in België verblijven is men aangewezen op de officiële studiebeurzen. Indien deze niet volstaan, zal men zich veeleer tot de KSA en de VKSJ richten.

De clerus dient in de politiek enkel onrechtstreekse voorlichting te geven, en wel van christelijk standpunt uit. De democratische verkiezingen zouden de raad van de sous-chefferie aanduiden(315). Daaruit zou dan de raad van de chefferie voortkomen en nog hoger de landraad. Voor deze 'gemeenteraden' zouden de priesters geen kandidaat mogen zijn. Daardoor zou dan ook het mandaat vervallen dat twee priesters thans in de landsraad, door coöptatie, uitoefenen. Ze hebben wel dienst bewezen, doch het schijnt thans beter deze politieke activiteit op te geven. Pater Maes voorziet het vormen van twee partijen. Hij coördineert de verschillende sociale en apostolaatswerken en schijnt een flinke kracht te zijn, en hij onderhoudt contact met kanunnik Van Loock. 's Avonds krijg ik wat vrije tijd.

(311) Philips hanteerde de toen conventionele begrippen voor de grootste Rwandese etnische groepen.

(312) Deze zaak bleef onopgehelderd, ook toen de Ruandese politieke partij UNAR (Union nationale ruandaise) na de revolutie van november 1959 de moord op de Tutsi onderzocht. Binnen UNAR-kringen werd apostolisch vicaris Perraudin beschouwd als een mogelijke aanstoker, of minstens als een vijand van de Mwami. Cf. James Jay CARNEY, *Rwanda Before the Genocide. Catholic Policy and Ethnic Discourse in the Late Colonial Era*, New York, p. 130.

(313) Het overlijden van de Mwami gebeurde in duistere omstandigheden, en de haastige aanstelling van Kigeri V als opvolger plaatste gouverneur Harroy voor een *fait accompli*. Tot dan toe vond er bij de koningskeuze een 'investituur' vanwege de Belgische overheid plaats, ditmaal werd de koloniale overheid buitenspel gezet.

(314) Casimir Claes (1897-1983), afkomstig uit Genk, en priester van het bisdom Luik, was sinds 1941 verbonden aan het Limburgse secretariaat van de Katholieke Apostolaatswerken in Hasselt. Provinciaal en later nationaal proost van de Boerenjeugdbond (BJB) en van de Katholieke Landelijke Jeugd (KLJ). De BJB bouwde in de jaren 1950 een vrijwilligerswerking uit in Congo.

(315) Het systeem van 'chefferies' en 'sous-chefferies' werd in de jaren 1920 ingevoerd door de koloniale administratie. De leidende posities werden aanvankelijk haast exclusief toegekend aan Tutsi. In het licht van de politiek tot bevordering van de sociale rol van Hutu, groeide in de jaren 1950 de overtuiging dat het aangewezen was deze raden en hun leiders democratisch te verkiezen. Met de Rwandese revolutie van november 1959 en de moordpartijen op Tutsi sloegen grote aantallen chefs en sous-chefs op de vlucht. Volgens Carney verloren 23 van de 45 chefs en 158 van de 489 sous-chefs hun functie. Zie hierover CARNEY, *Rwanda before the Genocide*, p. 128. De informatie van Carney steunt op de cijfers in het boek van de toen betrokken kolonel Guillaume (Guy) LOGIEST, *Mission au Rwanda. Un blanc dans la bagarre tutsi-hutu*, Brussel, 1988, p. 107.

Ik woon de recreatie van de paters bij en ga vroeg naar bed. Monseigneur Grauls overhandigt mij het ontwerp van het herderlijk schrijven.

Vrijdag 31 juli 1959. Usumbura

Vandaag kan ik weer mis lezen. Gisteren was het, vanwege de vliegtocht, onmogelijk. Alleen heb ik te Usumbura in de missiekerk een avondmis bijgewoond. Er waren bijzonder veel jonge mannen in de kerk. Ook deze morgen was er veel volk, dat actief deelnam aan de mis. Na de mis was er een preek. Ik weet niet of het hier om gewone dan wel om devotionele oefeningen gaat.

Monseigneur Grauls neemt mij mee naar de tentoonstelling van zogenaamde inlandse plastische kunst. Pater Boccacio, een Italiaanse witte pater, heeft hier een soort Sint-Lucas school voor aardewerk, met inlandse vormen, doch onder Europese invloed ontwikkeld (316). Koppen, vazen, borstbeelden, reliëfwerken in alle grootte, steeds met nationale motieven. Het grote werk is bijna uitsluitend godsdienstig. Ik krijg een aantal kleinere voorwerpen mee.

Met Grauls bespreek ik de kwestie van enige staatsvergoeding aan de inlandse bisschoppen. Hij is daar sterk voorstander van, en ziet er ook geen bezwaar tegen. De conventie met de Heilige Stoel is, ook voor hem, door de gebeurtenissen achterhaald. Hij is er ook van overtuigd dat men, tegen de stelling van kanunnik Vanneste in, de clerus moet helpen om de oude godsdienstige en zedelijke waarden kritisch te onderzoeken, ten einde het onaanvaardbare van het aanvaardbare te schiften. Het geestengeloof bijvoorbeeld, moet niet vernietigd, maar uitgezuiverd te worden. De Christus heeft de machten van de boze overwonnen. Het schijnt mij toe dat wij het recht niet hebben van al het oude uit te roeien door een soort *tabula rasa*.

Voor de politieke ontvoogding schijnt, althans voor wat Urundi betreft, geen spectaculaire daad gewenst. Profetische bewegingen, vergelijkbaar met het Kimbangisme, zijn in deze streek niet aanwezig. Wel is er iets in dien aard te Ngozi merkbaar. Monseigneur Martin zou daarom inlichtingen kunnen geven.

De apostolische vicarissen zullen blijven aandringen op de geestelijke vorming van de studenten in Lovanium. Reden te meer om de kwestie van de godsdienstleergangen aan de orde te stellen, en zorg te besteden aan het pastoraalambt. De vice-rector zou de hem toegedachte opdracht werkelijk moeten kunnen uitvoeren. Dit wordt door de administratieve eisen van de rector onmogelijk.

Wij gaan samen op bezoek bij de jezuïeten in het beroemde Heilige Geest-college dat thans zijn voltooiing nadert. Luchtige gebouwen, meerdere speelpleinen, zwembassin, een prachtige gymnastiekzaal. De kerk is een moderne betonbouw van uitzonderlijke draagwijdte. De binnenruimte is minder centraal dan te Lovanium.

Ik blijf bij de paters dineren. Het is het feest van de heilige Ignatius en ook een aantal witte paters en een priester van het bisdom Mechelen zijn te gast. Het geheel is wel een beetje beheerst, maar toch vriendelijk. De paters trachten hun college zoveel mogelijk te doen opbrengen. Pater Seigneur voert mij weer naar de

(316) Giuseppe Boccacio (1917-), Italiaanse witte pater, sinds 1948 actief in Burundi, waar hij directeur was van de École céramique in Mugerera.

stad, langs de haven, waar een andere jezuïet scheep gaat naar Albertstad aan de overzijde van het Tanganyika-meer, dat er bijna als een zee uitziet. Pas morgen komt hij ter bestemming. Vele zwarten schepen in met een reusachtig aantal pakken reisgoed. Zij huizen in de kiel van het schip.

We rijden tot aan de kathedraal die thans bijna voltooid is. Ook deze betonbouw is origineel, zeer ruim en met onrechtstreekse verlichting en verluchting. De binnenruimte is in halve vlakke tonen geschilderd. De vloer is nog niet gelegd. Voor het buitenaanzicht krijgen we geen afstand genoeg. We bezoeken ook de Grieks-orthodoxe kerk. Ze schijnt van bouwtrant van zuivere byzantijnse stijl. Binnen is ze zeer rijk aan kostbare voorwerpen en talloze ikonen, waarvan er vele westerse invloeden verraden. Sommige zelfs benaderen de prenten-in-serie.

In de procureur tref ik broeder Gerolf aan, die opgetogen is over het Chirokamp waarvan hij pas thuiskomt. Hij is vol lof vooral over zijn leider Evarist, die Mwami-bloed van Rwanda en Urundi in de aderen heeft. Hij moet over buitengewone kwaliteiten beschikken. Er is een strekking waar veel meer eenheid merkbaar is. De meeste jonge mannen zijn werkloos. Men tracht de studenten aan het lot van de gewone jeugd te interesseren. Ook de meisjes werken goed. De broeder spreekt van zesduizend leden in de stad.

Zaterdag 1 augustus 1959. Stanleystad

Vertrek naar Stanleystad. Het vliegtuig zal niet in Goma stoppen, maar rechtstreeks naar Stanleystad doorzetten. Twee uren vlucht. Op het vliegplein te Usumbura, waar ik bijna twee uur moet wachten tref ik Juffrouw M., die bij Monseigneur Bigirumwami werkt. Zij geeft omstandige uitleg over de voorwaarden waarin de medewerkers arbeiden, over de geest van de scholen, etc. De beschikbare sommen worden voor het eerste en het dringendste gebruikt, en zo zijn er plannen waarvan de uitvoering vertraging lijdt. Zij gaat voor een drietal weken naar Europa, via Leopoldstad.

In Stanleystad wacht mij de procurator, een Luxemburger die Nederlands spreekt. De oude bekenden stellen het allen goed. Monseigneur Verfaillie (317) is thans leraar geworden aan het kleinseminarie, tweeëntwintig kilometer van hier, met vijfentwintig lesuren. Daar de nieuwe bisschop afwezig is, heeft Verfaillie deze voormiddag het huwelijk ingezegend van de gouverneursdochter, Leroy (318). In de procureur krijg ik enig contact met de leraars van het college. Zeven priesters van het bisdom Brugge, plus twee paters. In de bibliotheek van mijn appartement vind ik een goed werk van pater Denis over de Centraal-Afrikaanse steden (319). Het is heel realistisch.

(317) Camille Verfaillie (1892-1980), Belgisch missionaris van het Heilig Hart. Hij werd apostolisch vicaris van Stanleystad in 1934 en bleef dit tot maart 1958. Na zijn emeritaat bleef Verfaillie in Congo actief als leraar.

(318) Het betreft de dochter van Pierre Leroy, de laatste gouverneur van Stanleystad van 1958 tot 1960, als opvolger van André Schöller. Deze Leroy zou in november 1959 opdracht geven tot de arrestatie van Patrice Lumumba.

(319) Philips spreekt hier over het boek van Jacques DENIS, *Le phénomène urbain en Afrique centrale*, Brussel, 1958. Jacques Denis (1922-2016), jezuïet uit Charleroi, geograaf, hoogleraar en rector van de Facultés Notre Dame de la Paix in Namen, erelid en voorzitter van de Koninklijke

Na het souper brengt pater pastoor mij per wagen doorheen zijn parochie, die misschien vijftien kilometer lang is, naar de nieuwe wijk van de OCA (320). Brede wegen, huizen met verdiepingen, openbare instellingen, onvolledige verlichting. Wij gaan de nieuwe kerk bezichtigen in het licht van de autolampen. Alles in deze moderne bouw is assymetrisch en scheef. De rechterwand is door een hek vervangen. Zo behoudt men een gesloten ruimte voor de eredienst en lost men tevens het probleem van de verluchting op. Voor zover ik vaststellen kan is het geheel goed geslaagd. De lage muren bestaan uit moellons.

Wij wandelen even door de wijk voorbij de helverlichte en luidruchtige bar. Er is ruimte en buiten staan minder daadkrachtige nieuwsgierigen te hunkeren. De mensen groeten de pastoor. Wij merken niets verkeerd. Daarop rijden wij naar de restauratie in de zoo, over de brug bij de stuwdam. De elektrische verlichting van de watervallen is feestelijk. Wij kiezen een goed plekje in de tuin, van waar wij, onder de hoge bomen, het lichtspel kunnen bewonderen.

Pater pastoor zegt veel goeds van zijn parochie en van de zwarten. De clan-geest is voor hem een zeer grote waarde, vooral omwille van de saamhorigheid en de vrijheid. Dat hij de persoonlijkheid onderdrukt schijnt niet in aanmerking te komen. Overigens meen ik dat hier in de streek het matriarchaal systeem niet bestaat. De pater vertelt ook in 't lang en in 't breed zijn ervaringen in zijn parochie: 6.000 blanken. Uitvoerig beschrijft hij de ceremonies van de Goede Week en dergelijke. Ten slotte komen enkele van zijn parochianen bij ons zitten. Ze zijn vrolijk: ze komen van de Garden Party van de Handelskamer.

Academie voor Overzeese Wetenschappen.

(320) Het Office des cités africaines (OCA) ontstond in 1952 als een onderdeel van het tien-jarenplan voor de sociaal-economische ontwikkeling van de kolonie, en had als doelstelling de uitbouw en het beheer van cités nabij de belangrijkste centra. Deze cités waren vooral bedoeld voor de évolués en moesten de ontwikkeling van een afrikaanse middenklasse versnellen. De plannen voorzagen ook in de bouw van nieuwe kerken. Zie Bruno DE MEULDER, "OCA (Office des Cités africaines 1952-1960) and the Urban Question in Central Africa", in *ArchiAfrika Conference Proceedings: Modern Architecture in East Africa Around Independence*, Dar es Salaam, Tanzania, July 27-29, 2005, p. 141-148.

REGISTER VAN AFKORTINGEN

AA	Afrika Archief
AAM	Archief van het Aartsbisdom Mechelen
ABAKO	Alliances des Bakongo
ABSEN	Archief van de Belgische Senaat
ACAPSUL	Association du Corps académique et du Personnel scientifique de l'Université de Louvain
AFAC	Association des Fonctionnaires et Agents de la Colonie
AFI	Auxiliaires féminines internationales
AIMO	Affaires indigènes et Main d'Œuvre
AKUL	Archief Katholieke universiteit Leuven
APROCOLIN	Association professionnelle des Colons individuels
ARA	Algemeen Rijksarchief
AUCL	Archives de l'Université catholique de Louvain
BCK	Compagnie du Chemin de fer du Bas-Congo au Katanga
BJB	Boerenjeugdbond
BSB	Boy Scouts Belgium
BUZA	Archief Buitenlandse zaken
CAPA	Centre d'Accueil pour le Personnel africain
COPAL	College voor Latijns Amerika
COPECIAL	Comité permanent des Congrès internationaux de l'Apostolat laïque / Permanent Comité van Internationale Congressen van het Lekenapostolaat
CSVII	Centrum voor conciliestudie Vaticanum II
CVP/PSC	Christelijke volkspartij / Parti social chrétien
FBI	Fonds du Bien-être indigène
FOD	Federale Overheidsdienst
FULREAC	Fondation de l'Université de Liège pour la Recherche en Afrique centrale
IRSAC	Institut pour la Recherche scientifique en Afrique centrale
JEFC	Jeunesse estudiantine féminine catholique
JOC	Jeunesse ouvrière chrétienne
JOCF	Jeunesse ouvrière chrétienne féminine
JVKA	Jeugdverbond voor Katholieke Actie
KA	Katholieke Actie

KADOC	Katholiek Documentatiecentrum
KAOWARSOM	Koninklijke Academie voor Overzeese Wetenschappen / Académie royale des Sciences d’Outre-Mer
KLJ	Katholieke Landelijke Jeugd
KMMA	Koninklijk Museum voor Midden Afrika / Africa Museum
KOLUC	Koloniaal Universitair Centrum
KSA	Katholieke Studentenactie
KUL	Katholieke Universiteit Leuven
MNC	Mouvement national congolais
MSM	Mouvement solidaire Muluba
OCA	Office des Cités africaines
PARMEHUTU	Parti du Mouvement de l’Émancipation Hutu
STA	Société de Transport aérien
UCL	Université catholique de Louvain
UFSIA	Universitaire Faculteiten Sint-Ignatius Antwerpen
ULB	Université libre de Bruxelles
ULG	Université de Liège
UMHK	Union minière du Haut-Katanga
UNAR	Union nationale ruandaise
VKSJ	Vrouwelijke Katholieke Studerende Jeugd
YMCA	Young Men’s Christian Association

REGISTER VAN PERSONEN

ABEELE (Marcel van den),
ACKER (Achille van),
ALBERT I, koning,
AMIRAL (Hermione L'),
ANCIAUX (Paul),
ARCADELT (Jacques),
ASPREMONT LYNDEN (Harold d'),
graaf,
AWAKA (Augustin),

BABILON (Julien),
BALTHASAR (Hans Urs von),
BARBIER (Jean),
BARTH (Karl),
BECKERS (Jozef),
BEKE (Wouter),
BEKE (Andries),
BENTEIN (Alphonse),
BERGHE (Felix Van den),
BERGHE (Frans vanden),
BETHUNE (Emmanuel de), baron,
BIE (Pierre de),
BIEBUYCK (Daniël),
BIGIRUMWAMI (Aloys),
BILLOT (Louis),
BILSEN (Albert van),
BILSEN (Jozef [Jef] van),
BITTREMIEUX (Joseph),
BLOCK (Frans),
BOCCACIO (Giuseppe),
BOECK (Egide de),
BOMANS (Jean-Baptiste),
BOMBOKO (Justin),
BONTINCK (Frans),
BOOTH (Joseph),
BORMS (August),
BORMS (Wilfried),
BOSCH (Alphonse-Marie van den),
BOSCH (Gerrit vanden),
BOSCH (Paul van den),

BOSSCHAERT (Dries),
BOUCKAERT (Pierre),
BOUDENS (Robrecht),
BOUDEWIJN I, koning,
BOULENGIER (Marcel),
BROECKX (Pieter-Jan),
BROSENS (Jacques),
BRUNIERA (Alfredo),
BRUYNE (Edgard de),
BUELENS (Herman),
BUISSERET (Auguste),
BUISSIÈRE (Jacques Brassinne de la),
BULCKE (Michel),

CARDIJN (Jozef),
CARLIER (Albert),
CARNEY (James Jay),
CARTON DE WIART (Étienne),
CAVALLI (Bernardo),
CENTO (Fernando),
CERFAUX (Lucien),
CEUPPENS (Bambi),
CEUSTERMAN (Florentina),
CEUTERICK (Pascal Marcel),
CHAMINADE (Guillaume-Joseph),
CHARLIER (Louis),
CHOT (Jean),
CHRISTIAENS (Jozef),
CLAES (Casimir),
CLAES (Dirk),
CLAES (Ernest),
CLEMENS (René),
CLEMENT (Piet),
COCK (Emile de),
COLLARD (Leo),
CONGAR (Yves),
COPPENS (Joseph),
CORDY (Jean),
CORNELIS (Hendrik),
CORNELISSEN (Tilly),

CORSTJENS (Willem),
COURTOIS (Luc),
COUSIN (Jules),
CRAHAY (Franz),
CREVE (Augustinus),
CROMBRUGGHE (Conrad de),
CROONENBORGH (André),
CRUYSSBERGHS (Karel),
CUVELIER (Adolphe de), baron,

DAVIGNON (Étienne), graaf,
DEBEUCKELAERE (Yvonne),
DECLERCK (Leo),
DEFOUR (Georges),
DELCUVE (Georges),
DELLEPIANE (Giovanni Battista),
DELMOTTE (Louis),
DELPORT (Hendrik),
DEMOL (Louis),
DEMOULIN (Bruno),
DENIS (Jacques),
DENIS (Léopold),
DENOËL (Paul),
DERINE (Raymond),
DESCAMPS (Albert),
DHANIS (Éduard),
DHONDT (Etienne),
DIOMI NDONGALA (Gaston),
DIRIX (Frans),
DOBRSKI-GABSZEWICZ (S.),
DONSE (Eugene),
DOORSELAER (Willy van),
DOYLE (Brian),
DRAGUET (René),
DUBOIS (Karel),
DUBUISSON (Marcel),
DUJARDIN (Vincen),
DUMONT (Georges-Henri),
DURAZZO (Marie-Charles),
DUVIEUSART (Jean),
DYCK (Marcel van),

ELLIOT (Francis),
ERNOTTE (Eugène),
ESTIENNE (Paul),
ÉTIENNE (Jacques),
ETSOU NZABI BAMUNGWABI
(Frédéric),

EYSKENS (Gaston),
FAUW (Symforiaan de),
FILESI (Teobaldo),
FORGEUR (André),
GAULLE (Charles de),
GEEL (Joris van),
GEETER (Geert de),
GENIN (Vincent),
GÉRARDY (Élisabeth),
GERLACHE (Joseph),
GEROLF (broeder),
GEVERS (Lieve),
GIJSEN (Lena),
GILLET (Justin),
GILLON (Luc),
GILSON (Arthur),
GINNEKEN (Jacques van),
GLUCK (Christoph Willibald),
GODDING (Robert),
GOETGHEBEUR (Jaak),
GOETGHEBEUR (Karel),
GONDOLA (Charles Didier),
GOOSSENS (Petrus Lambertus),
GRAULS (Antoon),
GROOTAERT (Jozef),
GROOTE (Joris de), broeder Marcel,
GUELLEY (René),
GUFFENS (Joseph),

HAAZEN (Guido),
HAAZEN (Marcel),
HÄNDEL (Georg Friedrich),
HARROY (Jean-Paul),
HELLEMANS (Staf),
HELLEMONT (juffrouw Van),
HEMELRIJCK (Maurice van),
HEMERIJCKX (Frans),
HEMPTINNE (Jean-Félix de),
HEMPTINNE (Thérèse de),
HEMRICOURT DE BRACONIER (Jeanne
de),
HENROTEAUX (Léopold),
HEUSCHEN (Joseph-Maria),
HEYLEN (Victor),
HIMMER (Charles-Marie),
HOUSIAUX (Georges),

HULSTAERT (Gustaaf),
HUNT (Nancy Rose),
INDESTEGE (Louis),

JACOBS (Frans),
JACOBS (Theodoor),
JACQUES (André),
JADOT (Jean),
JAMIN (Léon),
JANSSEN (Arthur),
JANSSENS (Gustaaf),
JANSSENS (Louisa),
JEANTY (Roger),
JOHANNES XXIII, paus,
JOOS (Léon),
JOSET (Paul-Ernest),
JUNGERS (Eugène),

KALONJI (Albert),
KASA-VUBU (Joseph),
KAYIBANDA (Grégoire),
KENENS (Marcel),
KERKHOFS (Alfons),
KERKHOFS (Jan),
KERKHOFS (Louis),
KERKHOFS (Paul),
KETS (Evert),
KETTEL (Georges),
KEUPPENS (Victor Petrus),
KIGERI V, mwami/koning,
KIMBANGU (Simon),
KINSCH (Nicolas),
KNAPEN (Jules),
KNAPEN (Marie-Thérèse),
KRAEMER (Hendrik),
KREIT (Jean),
KWANTEN (Godfried),

LACROIX (Jean),
LAFONTAINE (Georges),
LALOUX (Marie-Claire),
LAMBERIGTS (Mathijs),
LAMBORELLE (Antoine),
LAMOTE (Magda),
LAVIGERIE (Charles),
LECHAT (Michel), baron,
LEEMANS (Jules),
LEFEBVRE (Romain),

LEFÈVRE (Theo),
LEIJSSSEN (Willem),
LENFANT (Jean),
LEO XIII, paus,
Leopold II, koning,
LEROY (Pierre),
LEYNEN (Hubert),
LITT (Ferdinand),
LOCHT (Pierre de),
LOGIEST (Guillaume, 'Guy'),
LOOCK (Edward van),
LOOMAN (Edwin),
Loos (Jules),
LOVENS (Georges),
LUMUMBA (Patrice),
LUYTEN (Louis),

MAERTENS (Joris),
MAERTENS (Noël),
MAERTENS (Thierry),
MAES (Albert),
MALENGREAU (Guy),
MALULA (Joseph),
MAMPAEY (Alfred),
MANTELS (Ruben),
MANTUBA-NGOMA (Pamphile
Mabiala),
MAQUET (Marcel),
MARIEKE, zie KNAPEN, Marie-
Thérèse.

MARTENS (Boudewijn),
MARTIN (Joseph),
MASSION (Jean),
MECHELEN (René van),
MEERT (Jacques),
MEEUWIS (Michael),
MELS (Bernard),
MEULDER (Bruno de),
MEYER (Jan de),
MICARA (Clemente),
MICHELS (Bernadette),
MICHELS (Hervé),
MIGNE (Jacques Paul),
MOBUTU (Joseph-Désiré),
MOERMAN (Joseph),
MOJAISKI-PERELLI (Gastone),
MOKILI DANGA KASSA (Jeannôt),

- MOKO (José),
MOREL (Jacques),
MORIAMÉ (Robert),
MOSMANS (Guy),
MUTARA III RUDAHIGWA, mwami/
koning,
MWEBWA KALALA (Jean-Pierre),
NAVEAU (Guy),
NDAYAMBAJE (Damascène),
NDELE (Albert),
NÈVE DE MÉVERGNIES, (Jean), broeder
Léon,
NGOGI NKONGOLO (Joseph),
NGUETE (Martin),
NICAISE (Berthe),
NICAISE (Ides),
NICAISE (Joseph),
NOËL (Lucie de),
NOTHOMB (Dominique),
NOTHOMB (Pierre), baron,
NTUYAHAGA (Michel),
NUTTIN (Joseph),
NYEMBO (Albert),
OCKERMANS (André),
OLIVIER (Bernard),
OMASOMBO (Jean),
ORBAN DE XIVRY (Édouard), baron,
ØVERGAARD (Ingmar Grube),
PAELINCK (Jean),
PAEPE (Jean-Luc De),
PATTYN (Bart),
PAULUS (Jean-Pierre),
PAULUS VI, paus,
PAUWELS (Wivine),
PERRAUDIN (André),
PERRE (Adolphe vander),
PÉTILLON (Léon),
PETTER (Dominicus de),
PHILIPS (Antoon),
PHILIPS (Gerard),
PHILIPS (Roza),
PHOLIEN (Joseph),
PIETTE (Valérie),
PINZI (Arthur),
PIRARD (Édith),
PIRET (Bérengère),
PIROTTE (Jean),
PIUS XI, paus,
PIUS XII, paus,
PIZZARDO (Giuseppe),
PLASSCHAERT (Sylvain),
PLEVOETS (Maurice),
POLL (Mia van),
POSWICK (Prosper),
PRIL (Ward de),
QUAGHEBEUR (Patricia),
QUISINSKY (Michael),
RAEYMAEKER (Louis de),
RAEYMAEKERS (Luc),
RAHNER (Hugo),
RAHNER (Karl),
REMOORTELO (William Van),
REYNTJENS (Filip),
ROELEN (Victor),
ROEY (Albert van),
ROEY (Joseph-Ernest van),
ROLAND (Julien),
ROMBOUTS (Ferdinand),
RONSE (Calixte),
RUTTEN (Martinus Hubertus),
RYCKMANS (André),
RYCKMANS (Pierre),
SACCARDO (Graziano),
SCALAIS (Félix),
SCHAETZEN (Adrien de),
SCHELKENS (Karim),
SCHIFFLERS (Joseph),
SCHÖLLER (André),
SCHÖLLER (Clement),
SCHRYVER (August Edmond De),
SCHUEREN (Christine vander),
SCHUEREN (Gerard van der),
SCHUEREN (Gerard vander),
SEIGNEUR (Gustave),
SELE (Remi van),
SEUMOIS (Xavier),
SEYNAEVE (Jacques),
SIGISMONDI (Pietro),
SMET (Guy),
SMET (Pierre de),

SMETS (Armand),
SNOEKS (Remi),
SOETENS (Claude),
SOHIER (Jacques),
SON (Cornelius van),
SPAAK (Paul-Henri),
SPITAELS (Odon),
STAS (Julia),
STEENE (Louis van),
STENMANS (Alain),
STERCKX (Albert),
STORME (Raf),
STOUFFS (Léon),
STRAETEN (Edgar van der),
STRYCKER (Louis de),
STURBOIS (Charles),
SUENENS (Leo-Jozef),

TAILLE (Maurice de la),
TAMBUYSER (Annelies),
TANGHE (Basiel Octaaf),
TEMPELS (Placied),
THIENPONT (Paul),
THILS (Gustave),
TILMAN (Samuel),
TOLLEBEEK (Jo),
TRIENT (Jozef),
TSHIBANGU (Tarcisse),
TSHOMBE (Moïse),

VANALDERWERELT (Georges),
VANDEKERCKHOVE (Ambroos),
VANHOVE (Julien),
VANNESTE (Alfred),
VANTHEMSCHE (Guy),
VANYSACKER (Dries),

VELLE (Karel),
VELLUT (Jean-Luc),
VERBERT (Victor),
VEREERTBRUGGHEN (Paul),
VERFAILLIE (Camille),
VERMEERSCH (Arthur),
VERMEIR (Petrus),
VERMEIREN (Hilaire),
VERSTRAETE (Imelda),
VERWIMP (Alphonse),
VEURNE (Erasmus van),
VICO (Antonio),
VILAIN XIII,
VILLAPADIARNA (Isidoro de),
VINTS (Luc),

WAEYENBERGH (Honoré van),
WALLE (Jozef van de),
WALTER (Peter),
WAUTHION (René),
WIGNY (Pierre),
WILLAERT (Maurice),
WILLIBERT (pater),
WING (Jozef Van),
WITTE (Ludo De),
WITTEMAN (Sophie),

XAVERIUS (Franciscus),

YAKEMTCHOUK (Romain),
YOUNG (Crawford),

ZANA ETAMBALA (Mathieu),
ZEELAND (Paul van),
ZIMMER (Maurice),
ZUYDERHOFF (Louis),
ZUYLEN (Guillaume Marie van),

REGISTER VAN PLAATSEN

ACCRA,
AKETI,
ALBERTSTAD, zie KALEMIE.
AMSTERDAM,
ANTWERPEN,
ASTRIDA, zie BUTARE.
ASTRIDSTAD, zie BUTARE.
ATHENE,

BAMANIA,
BASSANO-CAMPESE,
BELGIË,
BERCHEM,
BERLAAR,
BIARRITZ,
BOKOTE,
BOLONGO,
BOMA,
BORDEAUX,
BOUDEWIJNSTAD, zie MOBA.
BOYENGE,
BRAZZAVILLE,
BREE,
BRUGGE,
BRUSSEL,
BUJUMBURA,
BUKAVU,
BURASIRA,
BURUNDI,
BURURI,
BUSIGA,
BUTARE,

CASABLANCA,
CHARLEROI,
CIANGUGU,
CONGO VRIJSTAAT
COQUILHATSTAD, zie MBANDAKA.
CÔTE D'AZUR,
DEINZE,

DENDALE,
DONGO,
EALA,
ECUADOR,
EGENHOVEN,
EINTANU,
ELISABETHSTAD, zie LUBUMBASHI
ELSENE,

FRANKRIJK,
GABON,
GEMENA,
GENK,
GENT,
GISENYI,
GITARAMA,
GITEGA,
GODINNE,
GOMA,
GUINEA,

HAÏTI,
HAMONT,
HASSELT,
HEVERLEE,
HOEILAART,

IDIOFA,
INKISI,
IPAMU,
ISIRO,
IYONDA,

JADOTSTAD, zie LIKASI.
JAMBES,

KABGAYI,
KABINDA,
KABWE,
KALA,
KALAMU,

KALEMIE,
KAMBANGU,
KAMEROEN,
KAMILABI,
KAMINA,
KANANGA,
KAPULWA,
KARAVIA,
KASAÏ
KASANGULU,
KASONGO,
KATANGA,
KATOKA,
KENYA,
KIGALI,
KIKULA,
KIKWIT,
KIMWENZA,
KINSHASA,
KINZAMBI,
KIRINGYE,
KIROTSHE,
KISANGANI,
KISANTU,
KISENYI, zie GISENYI.
KITEGA, zie GITEGA
KIVU, meer,
KOLE,
KOLWEZI,

LA LOUVIÈRE,
LAOS,
LAROCHETTE,
LEOPOLDSTAD, zie KINSHASA.
LEUVEN,
LIBENGE,
LIKASI,
LIMBURG, provincie
LISALA,
LISSABON,
LIVULU,
LODJA,
LONDEN,
LOVANIAM,
LUBA,
LUBUMBASHI,
LUIK,

LUISHIA,
LULUABURG, zie KANANGA.
LUSAKA,
LYAPENDA,

MAASEIK,
MADIMBA,
MAKANZA,
MALEISIË,
MANGOBO,
MATADI,
MAYIDI,
MAYOMBE,
MBANDAKA,
MBANZA-MBOMA,
MBANZA-NGUNGU,
MBUJIMAYI,
MBUYA,
MECHELEN,
MELSBROEK,
MIKALAYI,
MOBA,
MONTALLEGRO,
MOPERTINGEN,
MUGERERA,
MUREKE,

NEDER-CONGO,
NGIRI NGIRI,
NGOZI,
NIEUW-ANTWERPEN, zie MAKANZA.
NYAKIBANDA,
NYAMASHEKE,
NYANZA,
NYARUGATI,
NYUNDO,

ONZE-LIEVE-VROUW WAVER,
OOSTENDE,
OPPER-CONGO,
OVERPELT,

PAULIS, zie ISIRO.
POPOKABAKA,

QUÉBEC,

RAPALLO,
ROME,
RIJSEL,

RUANDA, zie RWANDA.

RUHENGRI,

RUTSHURU,

RUWE,

RWANDA,

SHANGUGU, zie CIANGUGU.

SINGAPORE,

SINT-PIETERS-WOLUWE,

SINT-TRUIDEN,

SPANJE,

STANLEYSTAD, zie KISANGANI.

TANGANYIKA-MEER,

TERVUREN,

THAILAND,

THYSSTAD, zie MBANZA-NGUNGU.

TONGEREN,

TSHELA,

TSHEMBI,

TSHUMBE,

UMANGI,

URUNDI, zie BURUNDI.

USUMBURA, zie BUJUMBURA.

UTRECHT,

VERENIGDE STATEN,

VERVIERS,

VIVIERS,

WASHINGTON, District of Columbia,

ZUID-KASAÏ,

AUTEURS

Karim Schelkens (Lier, 1977) is voltijds hoofddocent aan de Universiteit van Tilburg en gastprofessor aan de KU Leuven, waar hij in 2007 promoveerde. Hij verricht onderzoek naar de geschiedenis van de oecumenische beweging en het domein van de academische biografie. Schelkens publiceerde als religiehistoricus uitgebreid over het Tweede Vaticaans concilie en over hervormingsbewegingen in het moderne Europese katholicisme. Hij bracht als auteur of editor een twintigtal academische boeken uit, waaronder ook een kritisch geannoteerde editie van de conciliedagboeken van Gerard Philips.

Dirk Claes (Lommel, 1966) studeerde theologie (geschiedenis van Kerk en theologie) en geschiedenis (mediëvistiek) aan de KU Leuven, waar hij in 2004 promoveerde op een onderzoek naar de Leuvense theologische faculteit in de eerste helft van de twintigste eeuw. Hij was als onderzoeker werkzaam aan de RU Groningen en de KU Leuven, en publiceerde over faculteitsgeschiedenis, religiehistorische onderwerpen uit de negentiende en twintigste eeuw, en laat-middeleeuwse encyclopedische juridische teksten. Hij is beleidsmedewerker bij het Aartsbisdom Mechelen-Brussel.

AUTEURS

Karim Schelkens (Lier, 1977) est professeur à l'Université de Tilburg et professeur invité à la KU Leuven, où il a obtenu son doctorat en 2007. Il mène des recherches sur l'histoire du mouvement œcuménique et concernant le domaine de la biographie académique. En tant qu'historien des religions, Schelkens a publié de nombreux ouvrages sur le Concile Vatican II et sur les mouvements de réforme du catholicisme européen moderne. En tant qu'auteur ou éditeur, il a publié une vingtaine de livres, parmi lesquels une édition critique des cahiers conciliaires de Gerard Philips.

Dirk Claes (Lommel, 1966) a fait ses études de théologie (histoire de l'Église et théologie) et d'histoire médiévale à la KU Leuven, où il a obtenu son doctorat en 2004 sur une étude de la faculté de théologie de Louvain dans la première moitié du XXe siècle. Il a travaillé comme chercheur à l'Université de Groningue et à la KU Leuven et a publié des articles sur l'histoire du corps professoral, des sujets d'histoire religieuse des XIXe et XXe siècles et des textes juridiques encyclopédiques de la fin du Moyen Âge. Actuellement, Claes est chargé de mission à l'archidiocèse de Malines-Bruxelles.

AUTHORS

Karim Schelkens (Lier, 1977) is associate professor at Tilburg University and guest professor at KU Leuven, where he obtained his PhD in 2007. He conducts research into the history of the ecumenical movement and the domain of academic biography. As an expert in the history of religions, Schelkens has published extensively on the Second Vatican Council and on reform movements in modern European Catholicism. As an author or editor, he has published some twenty academic books, including a critically annotated edition of Gerard Philips' council journals.

Dirk Claes (Lommel, 1966) studied theology (history of Church and theology) and mediaeval history at KU Leuven, where he obtained his PhD in 2004 on a study of the Leuven theological faculty in the first half of the twentieth century. He has worked as a research fellow at the University of Groningen and KU Leuven, and published on faculty history, religious history topics from the nineteenth and twentieth centuries, and on late medieval encyclopedic legal texts. He is a policy officer at the Archdiocese of Mechelen-Brussels.

SAMENVATTING

Met de kritische uitgave van de reisdagboeken van Gerard Philips wordt een unieke historische bron beschikbaar voor het publiek. Philips' dagboeken getuigen van de complexe verhoudingen in het dagelijks leven in Belgisch Congo en Ruanda-Urundi aan de vooravond van de Congolese onafhankelijkheid. De auteur was tegelijkertijd senator, academicus en priester, waardoor zijn reisverslag een unieke inkijk biedt in de samenhang tussen de politieke, universitaire en kerkelijke milieus in het koloniale tijdperk, een eerder zeldzaam gegeven in de bestaande literatuur. Bovendien beslaan deze dagboeken het verhaal van twee reizen, in 1957 en in 1959, waardoor de lezer van nabij de omslag in de Belgische koloniale politiek – als gevolg van de beleidswissel van de liberaal-socialistische regering Van Acker IV naar het kabinet Eyskens III – kan volgen en de stroomversnelling van de Congolese emancipatiestrijd in de late jaren 1950 tastbaar wordt. De uitgevers bieden een omstandige historische inleiding, en maakten bij hun annotering van de bron gebruik van onuitgegeven materiaal uit een groot aantal archiefcollecties.

RÉSUMÉ

Avec l'édition critique des carnets de voyage de Gerard Philips, une source historique unique devient accessible au public. Les cahiers de Philips témoignent des relations complexes existant dans la vie quotidienne du Congo belge et du Ruanda-Urundi à la veille de l'indépendance du Congo. L'auteur fut à la fois sénateur, universitaire et prêtre, faisant de son reportage de voyage un aperçu unique des relations entre les environnements politique, universitaire et ecclésiastique à l'époque coloniale, chose plutôt rare dans la littérature existante. En outre, ces notes couvrent l'histoire de deux voyages, en 1957 et en 1959, ce qui permet au lecteur de suivre de près l'évolution rapide de la politique coloniale belge, résultat du passage du gouvernement libéral socialiste Van Acker IV au cabinet Eyskens III. En même temps, cette édition témoigne de l'élan de la lutte d'émancipation congolaise à la fin des années 50. Les éditeurs ont ajouté à cette édition de texte une introduction historique détaillée et, dans le processus de l'annotation de la source, ils ont utilisé des documents non publiés provenant d'un grand nombre de collections d'archives.

ABSTRACT

With the forelying critical edition of Gerard Philips' travel diaries, a unique historical source becomes available to the public. Philips' notebooks testify to the complex relationships that marked daily life in the Belgian Congo and in Ruanda-Urundi on the eve of Congolese independence. The author was at the same time a senator, an academic and a priest, a combination of capacities due to which his travel report offers a unique insight into the relationship between the political, university and ecclesiastical environments in the colonial era. Moreover, these journals cover the story of two journeys, in 1957 and in 1959, enabling the reader to closely follow the change in Belgian colonial policy – as a result of the policy shift from the liberal-socialist government Van Acker IV to the Eyskens III cabinet – and to witness the momentum of the Congolese struggle for emancipation in the late 1950s. The editors offer a detailed historical introduction, and in the process of annotating the source, they have made use of unpublished materials from a large number of archive collections.

INHOUDSTAFEL

INLEIDING	9
EERSTE CONGO-REIS 1957	27
TWEEDE CONGOREIS 1959	89
REGISTER VAN AFKORTINGEN	119
REGISTER VAN PERSONEN	121
REGISTER VAN PLAATSEN	127
AUTEURS – AUTEURS – AUTHORS	131
SAMENVATTING – RÉSUMÉ – ABSTRACT	133

Liste complète des publications Volledige lijst der publicaties

Pour le détail complet des publications, veuillez consulter le site web de la Commission :

<http://www.commissionroyalehistoire.be>

Ces publications sont disponibles auprès de la Commission royale d'Histoire,
rue Ducale, 1, 1000 Bruxelles (Tél. : 02.550.22.09 ; fax : 02.550.22.05).

Les prix s'entendent port en plus. Les envois se font aux risques
et périls des destinataires.

e-mail : depaepe@easynet.be

Voor volledige inlichtingen over de publicaties, gelieve de website van de Commissie te
raadplegen : <http://www.kcgeschiedenis.be>

Deze publicaties zijn te verkrijgen bij de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis,
Hertogsstraat, 1, 1000 Brussel (Tel. : 02.550.22.09 ; fax : 02.550.22.05).

In de prijs zijn de verzendingskosten niet inbegrepen. Het risico bij de verzending
is voor de geadresseerde.

A

COLLECTION IN-4° VERZAMELING IN 4°

- A1** *Chronique en vers de Jean Van Heelu, ou relation de la bataille de Woeringen, Rymkronyk van Jan Heelu betreffende den slag van Woeringen*, par J.F. WILLEMS, 1836. Épuisé / Uitgeput.
- A2** *Chronique rimée de Philippe Mouskès*, par F. DE REIFFENBERG, 2 vol. et un supplément, 1836-1845. Épuisé.
- A3** *Corpus Chronicorum Flandriae*, par J.-J. DE SMET, 4 vol. 1837 1865. Épuisé / Uitgeput.
- A4** *Brabantsche Yeesten, of Rymkronyk van Brabant, door Jan De Klerk, van Antwerpen*, 3 dln. (D. I en II, door J.-F. WILLEMS, 1839-1843 ; D. III, door J.-H. BORMANS, 1869). Uitgeput.
- A5** *Monuments pour servir à l'histoire des provinces de Namur, de Hainaut et de Luxembourg*, 10 vol. (T. I, IV, V, VII et VIII, par DE REIFFENBERG, 1844-1848 ; II, par J.-J. DE SMET, 1869 ; III, par Léop. DEVILLERS, 1874, VI, 1re partie, par Ad. BORNET, 1854 et 2e partie, par Ém. GACHET et LIEBRECHT, 1859). Épuisé.
- A6** *Documents relatifs aux troubles du pays de Liège sous les princes-évêques de Bourbon et Jean de Horne*, par P.-F.-X. DE RAM, 1844. Épuisé.
- A7** *Relation des troubles de Gand sous Charles Quint, suivie de documents inédits sur cet événement*, par GACHARD, 1846. Épuisé.
- A8** *Chronique des ducs de Brabant, par de Dynter, avec la traduction de Wauquelin*, par P.-F.-X. DE RAM, 4 vol., 1854-1857. Épuisés.
- T. I, II et III.
- A9** *J. Molani Historiae Lovaniensium libri XIV*, par P.-F.-X. DE RAM, 2 vol., 1861. Épuisé.
- A10** *Chronique de Jean de Stavelot*, par Ad. BORNET, 1861. Table, par S. BORMANS, 1887. Épuisé.
- A11** *Chronique de Jean d'Outremeuse*, 7 vol. (T. I, II, III et V, par Ad. BORNET, 1864-1873 ; IV, VI et VII, par S. BORMANS, 1877 1888).
T. I, épuisé, T. II, épuisé, T. III, 30 €, T. IV, 30 €, T. V, épuisé, T. VI, 30 €, T. VII, épuisé. Les trois volumes disponibles : 70 €.

- A12** *Chroniques relatives à l'histoire de la Belgique sous les ducs de Bourgogne*, par KERVYN DE LETTENHOVE, 3 vol., 1870-1876.
T. I et II, épuisés, T. III, 30 €.
- A13** *Cartulaire de l'abbaye de Saint-Trond*, par Ch. PIOT, 2 vol., 1870-1874.
Épuisé.
- A14** *Collection des voyages des souverains des Pays-Bas*, 4 vol. (T. I et II, par GACHARD, 1874-1876; III, par GACHARD et PIOT, 1881; IV, par PIOT, 1882).
T. I, épuisé, T. II et III, réimpression photomécanique, 35 € par t., T. IV, 30 €. Les trois volumes disponibles : 80 €.
- A15** *Les Bibliothèques de Madrid et de l'Escurial. Notices et Extraits des manuscrits qui concernent l'histoire de Belgique*, par GACHARD, 1875. Épuisé.
- A16** *Codex Dunensis sive Diplomatum et Chartarum medii aevi amplissima collectio*, par KERVYN DE LETTENHOVE, 1875. Épuisé.
- A17** *La Bibliothèque Nationale à Paris. Notices et Extraits des manuscrits qui concernent l'histoire de Belgique*, par GACHARD, 2 vol., 1875-1877.
T. I, 30 €, T. II, 30 €. Les deux volumes : 45 €.
- A18** *Correspondance du cardinal de Granvelle*, 12 vol. (T. I à III, par Edm. POULLET, 1877-1881; IV à XII, par Ch. PIOT, 1884-1896).
T. I, II, III, IV, V, VI et VII, épuisés, T. VIII, 30 €, T. IX, 30 €, T. X, 30 €, T. XI, 30 €, T. XII, 30 €. Les cinq volumes disponibles : 75 €.
- A19** *Istore et croniques de Flandres*, par KERVYN DE LETTENHOVE, 2 vol., 1879-1880.
Épuisé.
- A20** *Chroniques de Brabant et de Flandre*, par Ch. PIOT, 1879. Épuisé.
- A21** *Cartulaire de l'abbaye d'Orval*, par le P. GOFFINET, 1879. 1er supplément par A. DELESCUSE, 1896, 2e supplément par A. DELESCUSE et K. HANQUET, 1900.
Épuisé.
- A22** *Cartulaire des comtes de Hainaut*, par L. DEVILLERS, 7 vol., 1881-1896.
T. I, 30 €, T. II, 30 €, T. III, 30 €, T. IV, 30 €, T. V, 30 €, T. VI, 1re p., 30 €, 2e p., 30 €. Les sept volumes disponibles : 195 €.
- A23** *Relations politiques des Pays-Bas et de l'Angleterre sous le règne de Philippe II*, 11 vol. (T. I à X, par KERVYN DE LETTENHOVE, 1882-1891; XI par L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, 1900).
T. I, T. II, T. III, T. IV, T. V, T. VI, T. VII, T. VIII, T. IX, T. X, T. XI : 30 € par volume. Les onze volumes : 300 €.
- A24** *Histoire des Troubles des Pays-Bas par Renon de France*, par Ch. PIOT, 3 vol., 1886-1891.
T. I, 30 €, T. II, 30 €, T. III, 30 €. Les trois volumes : 80 €.
- A25** *Cartulaire de l'église Saint-Lambert de Liège*, 6 vol. (T. I à IV, par S. BORMANS et E. SCHOOLMEESTERS, 1893-1900; V et VI, par Éd. PONCELET, 1913-1933).
T. I et II, épuisés, T. III, 30 €, T. IV et V, épuisés, T. VI, 30 €. Les deux volumes disponibles : 45 €.
- A26** *Le Cotton manuscrit Galba B. I. du British Museum de Londres*, par Ed. SCOTT et L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, 1896. 30 €.
- A27** *Chartes de l'abbaye de Saint-Martin de Tournai*, par A. D'HERBOMEZ, 2 vol., 1898-1901. Épuisé.
- A28** *Chartes du chapitre de Sainte-Waudru de Mons*, 4 vol. (T. I, II, III, par L. DEVILLERS, 1899-1908; IV, par L. DEVILLERS et E. MATTHIEU, 1913).
T. I, 30 €, T. II, 30 €, T. III, 30 €, T. IV, épuisé. Les trois volumes disponibles : 70 €.
- A29** *Documents pour servir à l'histoire des prix de 1381 à 1794*, par H. VAN HOUTTE, 1902. Épuisé.

- A30** *Les chartes de l'abbaye de Saint-Hubert*, T. I, par G. KURTH, 1903. Épuisé.
- A31** *Actes de l'Université de Louvain*, 2 vol. (T. I, par E. REUSENS, 1903; II, par A. VAN HOVE, 1919).
T. I, 30 €, T. II, 30 €. Les deux volumes: 45 €.
- A32** *Matricule de l'Université de Louvain*, 17 vol. (T. I, par E. REUSENS, 1903, II, par J. WILS, 1946, avec table, par A. SCHILLINGS, 1954; III, 1958 et table, 1962; IV, 1961 et table, 1966; V, 1962 et table, 1967; VI, 1963 et table, 1969; VII, 1963 et table, 1974; VIII, 1963 et table, 1980; IX, 1967; X, 1967, par A. SCHILLINGS).
T. I, épuisé, T. II, 25 €, Tables 20 €, T. III, 30 €, Tables, 25 €, T. IV, 30 €, Tables, 25 €, T. V, 25 €, Tables, 25 €, T. VI, 25 €, Tables, 25 €, T. VII, 25 €, Tables, 30 €, T. VIII, 25 €, Tables, 30 €, T. IX, 20 €, T. X, 20 €. Les seize volumes disponibles: 340 €.
- A33** *Cartulaire de l'abbaye du Val-Benoît*, par J. CUVELIER, 1906. Épuisé.
- A34** *Recueil de documents relatifs à l'histoire de l'industrie drapière en Flandre*, 1re partie, par G. ESPINAS et H. PIRENNE, 4 vol., 1906-1924; 2e partie, par H.-E. DE SAGHER, J. DE SAGHER, H. VAN WERVEKE et C. WYFFELS, T. I, 1951; II, 1961; III, 1966.
1re partie, T. I et T. II, réimpression photomécanique, 35 € par t., T. III, 30 €, T. IV, 30 € — 2e partie, T. I, 30 €, T. II, 30 €, T. III, 30 €, T. IV (Tables), 30 €. Les huit volumes: 200 €.
- A35** *Lodewijk van Velthem's voortzetting van den Spiegel Historiael*, 3 delen. D. I, door H. VANDER LINDEN en W. DE VREESE, 1906; II, door H. VANDER LINDEN en P. DE KEYSER, 1932; III, door H. VANDER LINDEN en P. DE KEYSER en A. VAN LOEY, 1938).
D. I, uitgeput, D. II, 30 €, D. III, 30 €. De twee verkrijgbare banden: 45 €.
- A36** *Recueil des chartes de l'abbaye de Stavelot-Malmedy*, par J. HALKIN et C.-G. ROLAND, 2 vol., 1909-1930.
T. I, réimpression photomécanique, 30 €, T. II, épuisé.
- A37** *Comptes de la ville d'Ypres de 1267 à 1329*, par G. DES MAREZ et E. DE SAGHER, 2 vol., 1909-1913. Épuisé.
- A38** *Œuvres de Jacques de Hemricourt*, 3 vol. (T. I, par C. DE BORMAN et A. BAYOT, 1910; II, par C. DE BORMAN et Éd. PONCELET, 1925; III, par A. BAYOT et Éd. PONCELET, 1931). Épuisé.
- A39** *Les dénombrements de foyers en Brabant (XIVe-XVe siècles)*, par J. CUVELIER, 1912, Table, 1913. Épuisé.
- A40** *Chroniques liégeoises*, 2 vol. (T. I, par S. BALAU, 1913; II, par S. BALAU et É. FAIRON, 1931).
T. I, épuisé, T. II, 30 €.
- A41** *Cartulaire généalogique des Artevelde*, par N. DE PAUW, 1920. 30 €.
- A42** *Correspondance des Ministres de France accrédités à Bruxelles, de 1780 à 1790*, par Eug. HUBERT, 2 vol., 1920-1924.
T. I, 30 €, T. II, 30 €. Les deux volumes: 45 €.
- A43** *Dénombrements des feux des duché de Luxembourg et comté de Chiny*, T. I, par J. GROB et J. VANNÉRUS, 1921. Épuisé.
- A44** *Correspondance de la Cour d'Espagne sur les affaires des Pays-Bas au XVIIe siècle*, 6 vol. (T. I, par H. LONCHAY et J. CUVELIER, 1923; II à VI, par J. CUVELIER et J. LEFÈVRE, 1927-1937).
T. I, épuisé, T. II, 30 €, T. III, 30 €, T. IV, 30 €, T. V, 30 €, T. VI, 30 €. Les cinq volumes disponibles: 140 €.

- A45** *Correspondance de Barthélemy-Joseph Dotrengre (1781-1794)*, par Eug. HUBERT, 1926. 20 €.
- A46** *Correspondance de Bouteville*, 2 vol. (T. I, par Eug. HUBERT, 1929; II, par Eug. HUBERT et Cam. TIHON, 1934).
T. I, 30 €, T. II, 30 €. Le deux volumes: 45 €.
- A47** *Itinéraires de Marie de Bourgogne et de Maximilien d'Autriche (1477-1482)*, par H. VANDER LINDEN, 1934. 15 €.
- A48** *Tafels van de Resolutieboeken der Staten van Vlaanderen*, 2 delen (D. I, door H. VAN HOUTTE, 1936; II, door J. DHONDT, 1941).
D. I, 30 €, D. II, 30 €. De twee banden: 45 €.
- A49** *Itinéraires de Charles, duc de Bourgogne, Marguerite d'York et Marie de Bourgogne (1467-1477)*, par H. VANDER LINDEN, 1936. 15 €.
- A50** *Correspondance de Philippe II sur les Affaires des Pays-Bas. Deuxième partie. Recueil destiné à faire suite aux travaux de L.-P. Gachard*, par J. LEFÈVRE, 4 vol., 1940-1960.
T. I, épuisé, T. II, 30 €, T. III, 30 €, T. IV, 30 €. Les trois volumes disponibles: 80 €.
- A51** *Itinéraires de Philippe le Bon, duc de Bourgogne (1419-1467) et de Charles, comte de Charolais (1433-1467)*, par H. VANDER LINDEN, 1940. 20 €.
- A52** *Les chiffres de Philippe II (1555-1598) et du Despacho universal durant le XVIIe siècle*, par J.-P. DEVOS, 1950. 20 €.
- A53** *Cartulaire de l'hôpital Saint-Jean de Bruxelles (Actes des XIIe et XIIIe siècles)*, par P. BONENFANT, 1953. 20 €.
- A54** *Cartulaire de l'Abbaye cistercienne du Val-Dieu (XIIe-XIVe siècles)*, par J. RUWET, 1955. 15 €.
- A55** *Les dénombremens de foyers dans le comté de Hainaut (XIVe-XVe siècles)*, par M.-A. ARNOULD, 1956. Épuisé. Voir C13.
- A56** *Les Archives et Bibliothèques de Vienne et l'histoire de Belgique*, par J. RUWET, 1956. 30 €.
- A57** *Les chartes de l'abbaye de Waulsort, T. I (946-1199)*, par G. DESPY, 1957. 20 €.
- A58** *Handelingen van de Leden en van de Staten van Vlaanderen (1384-1405)*, door W. PREVENIER, 1959. 20 €.
Idem (1405-1419), door A. ZOETE. Eerste deel (1405, maart 24 - 1413, maart 5), 1981; Tweede deel (1413, maart 10 - 1419, september 7), 1982. D. I, 80 €, D. II, 100 €.
Idem (1419-1467), door W. P. BLOCKMANS, 1ste deel, 1419-1438, 1990; 2^e deel, 1438-1467, 1995; 3^e deel, 1419-1467, *Overzichtstabel en Indices*, 2006.
D. I, 100 €, D. II, 100 €, D. III, 30 €.
Idem (1467-1477), door W. P. BLOCKMANS, 1971. 20 €.
Idem (1477-1506), door W. P. BLOCKMANS, 1ste deel, 1477-1492, 1973, 2e deel, 1492-1506, 1982. D. I, 35 €, D. II, 35 €.
Les neuf volumes / De negen banden: 180 €.
- A59** *Le Conseil des Troubles. Liste des condamnés (1567-1573)*, par A. L. E. VERHEYDEN, 1961. 20 €.
- A60** *Les Archives générales de Simancas et l'histoire de la Belgique (IXe-XIXe siècles)*, par M. VAN DURME, 5 vol. T. I, 1964; II, 1966; III, 1968, IV, 1re partie, 1973; 2e partie (A-M), 1990.
T. I, 30 €, T. II, 30 €, T. III, 30 €, T. IV, 1re partie, 30 €, 2e partie (A-M), 150 €. Les cinq volumes: 200 €.
- A61** *De onuitgegeven oorkonden van de Sint-Salvatorsabdij te Enname voor 1200*, door L. MILIS, 1965. 15 €.

- A62** *De rekeningen van de stad Brugge (1280-1319)*, D. I (1280-1302), eerste stuk, door C. WYFFELS en J. DE SMET, 1965; tweede stuk, *Indices*, door C. WYFFELS, 1971; D. 2 (1302-1319), eerste stuk, 1302-1306, door C. WYFFELS, 1995; tweede stuk, 1306-1319, door C. WYFFELS en A. VANDEWALLE, 1997.
D. I, eerste stuk, 30 €, tweede stuk, 15 €, D. II, eerste stuk, 90 €, tweede stuk, 90 €. De vier banden: 160 €.
- A63** *Definities der generale kapittels van de Orde van het H. Kruis (1410-1786)*, door A. VAN DE PASCH, 1969. 20 €.
- A64** *Gentse Stads- en Baljuwsrekeningen (1351-1364)*, door A. en H. VAN WERVEKE, 1970; (1365-1376), door David NICHOLAS en Walter PREVENIER, 1999. (1970) 30 €; (1999) 45 €.
- A65** *Les plus anciens comptes de la ville de Mons (1279-1356)*, par Ch. PIÉRARD, 2 vol. (T. I, 1971; II, 1973).
T. I, 30 €, T. II, 25 €. Les deux volumes: 50 €.
- A66** *La statistique industrielle dans les Pays-Bas autrichiens à l'époque de Marie-Thérèse. Documents et cartes*, par Ph. MOUREAUX, 2 vol. (T. I, 1974; II, 1981).
T. I, 30 €, T. II, 90 €. Les deux volumes: 85 €.
- A67** *Oorkondenboek van het Sint-Elizabethospitaal te Antwerpen (1226-1355)*, door J. VAN DEN NIEUWENHUIZEN, 1976. 30 €.
- A68** *Le compte général du receveur d'Artois pour 1303-1304*, par B. DELMAIRE, 1977. 30 €.
- A69** *Visites archidiaconales de l'archidiaconé de Hainaut au diocèse de Liège (1698-1751)*, par A. CULOT et F. JACQUES, 1978. 40 €.
- A70** *Regesten van de Gentse Staten van Goed*, Eerste reeks: 1349-1400, Band I, 1349-1370, door L. WYNANT, 1979; Band II, 1371-1400, 1985.
B. I, 50 €, B. II, 35 €. De twee banden: 75 €.
- A71** *De oorkonden van de Sint-Baafsabdij te Gent (819-1321)*, door C. VLEESCHOUWERS, 2 delen (D. I (Inleiding), 1991; D. II (Uitgave), 1990).
D. I, 30 €, D. II, 100 €. De twee banden: 90 €.
- A72** *Analyses de reconnaissances de dettes passées devant les échevins d'Ypres (1249-1291)*, éditées selon le manuscrit de (†) Guillaume Des Marez, par C. WYFFELS, 1991. 60 €.
- A73** *Compotus sigilliferi curie Tornacensis. Rekeningen van de officialiteit van Doornik (1429-1481)*, door M. VLEESCHOUWERS-VAN MELKEBEEK, 3 banden, 1995.
Band I, 40 €, Band II, 45 €, Band III, 30 €. De drie banden: 85 €.
- A74** *Les gradués de la Faculté de Médecine de l'ancienne université de Louvain (XVIe-XVIIIe siècles)*, par Cl. BRUNEEL et Cl. DE MOREAU DE GERBEHAYE, 2004.
- A75** *De oorkonden van de familie Berthout (1212-1425)*, door G. CROENEN, 2006. 70 €.
- A76** *De oorkonden van het Sint-Donatiaanskapittel te Brugge (9de eeuw - 1300)*, door V. LAMBERT, 2008. 70 €.
- A77** *Les aides et subsides dans le Luxembourg de 1360 à 1565*, par R. PETIT, édition assurée par J.-P. WEBER. T. 1: *Introduction*; T. 2: *Documents (1332-1574)*; T. 3: *Dénombrements de feux (1541-1561)*; T. 4: *Index onomastique*.
Les 4 tomes, 135 €.

B

**COLLECTION IN-8°
VERZAMELING IN 8°**

- B1** *Retraite et mort de Charles Quint au monastère de Yuste. Lettres inédites*, par GACHARD, 3 vol., 1854-1855. Épuisé.
- B2** *Relations des ambassadeurs vénitiens sur Charles Quint et Philippe II*, par GACHARD, 1855. Épuisé.
- B3** *Synopsis actorum Ecclesiae Antverpiensis*, par P.-F.-X. DE RAM, 1856. Épuisé.
- B4** *Revue des Opera diplomatica de Miraeus sur les titres reposant aux Archives départementales du Nord*, par A. LE GLAY, 1856. Épuisé.
- B5** *Correspondance de Charles Quint et d'Adrien VI*, par GACHARD, 1859. Épuisé.
- B6** *Actes des États généraux des Pays-Bas, 1576-1585. Notice chronologique et analytique*, par GACHARD, 2 vol., 1861-1866. Épuisé.
- T. I, épuisé, T. II, épuisé.
- B7** *Don Carlos et Philippe II*, par GACHARD, 2 vol., 1863. Épuisé.
- B8** *Le livre des feudataires de Jean III, duc de Brabant*, par L. GALESLOOT, 1865. Épuisé.
- B9** *Table générale des notices concernant l'histoire de Belgique, publiées dans les revues belges de 1830 à 1865*, par E. VAN BRUYSEL, 1869. Épuisé.
- B10** *Le livre des fiefs du comté de Looz sous Jean d'Arckel*, par C. DE BORMAN, 1875. Épuisé.
- B11** *Documents inédits relatifs à l'histoire du XVIe siècle, 1re partie*, par KERVYN DE LETTENHOVE, 1883. Épuisé.
- B12** *Mémoire du légat Onufrius sur les affaires de Liège (1468)*, par S. BORMANS, 1885. 15 €.
- B13** *Nécrologe de l'église Saint-Jean (Saint-Bavon) à Gand, du XIIIe au XVIe siècle*, par N. DE PAUW, 1889. 11 €.
- B14** *Inventaire des cartulaires conservés dans les dépôts des Archives de l'État en Belgique*, [par St. BORMANS], 1895. Épuisé.
- B15** *Le livre de Guillaume de Ryckel, Polyptyque et comptes de l'abbaye de Saint-Trond*, par H. PIRENNE, 1896. Épuisé.
- B16** *Inventaire des cartulaires conservés en Belgique ailleurs que dans les dépôts des Archives de l'État*, 1897. Épuisé.
- B17** *Actes et documents anciens intéressant la Belgique*, par Ch. DUVIVIER, 1898. — Nouvelle série, 1903. Épuisé.
- B18** *Le livre des fiefs de l'église de Liège sous Adolphe de la Marck*, par Éd. PONCELET, 1898. Épuisé.
- B19** *Commentario del coronel Francisco Verdugo de la guerra de Frisa*, par H. LONCHAY, 1899. 15 €.
- B20** *Inventaire des cartulaires belges conservés à l'étranger*, [par St. BORMANS], 1899. Épuisé.
- B21** *Inventaire des obituaires belges*, par Dom U. BERLIÈRE, 1899. Épuisé.
- B22** *Le soulèvement de la Flandre maritime de 1323-1328*, par H. PIRENNE, 1900. Épuisé.
- B23** *La chronique liégeoise de 1402*, par E. BACHA, 1900. Épuisé.
- B24** *Le registre de Fr. Lixaldis, trésorier-général de l'armée espagnole aux Pays-Bas, de 1567 à 1576*, par RACHFAHL, 1902. 15 €.
- B25** *Liste provisoire des ouvrages à consulter pour la rédaction des catalogues d'actes*, par J. BRASSINNE, 1902. Épuisé.

- B26** *Recueil des instructions générales aux nonces de Flandre (1596-1635)*, par A. CAUCHIE et R. MAERE, 1904. 15 €.
- B27** *Inventaire de la « Librairie » de Philippe le Bon*, par C. DOUTREPONT, 1906. Épuisé.
- B28** *Inventaire analytique des chartes de la collégiale de Saint-Pierre à Liège*, par Éd. PONCELET, 1906. Épuisé.
- B29** *Documents concernant la principauté de Liège (1230-1532) spécialement au début du XVIe siècle*, par A. CAUCHIE et A. VAN HOVE, 2 vol., 1908-1920. T. I, épuisé, T. II, 15 €.
- B30** *Inventaire des archives farnésiennes de Naples au point de vue de l'histoire des Pays-Bas catholiques*, par A. CAUCHIE et L. VAN DER ESSEN, 1911. Épuisé.
- B31** *Inventaire analytique des chartes de la collégiale de Sainte-Croix à Liège*, par Éd. PONCELET, 2 vol., 1911-1922. T. I, épuisé, T. II, 15 €.
- B32** *Mémoires et documents sur la Révolution belge*, par C. BUFFIN, 2 vol., 1912. Épuisé.
- B33** *Les archives départementales du Nord à Lille, 1re partie*, par Léo VERRIEST, 1913. Épuisé.
- B34** *Les archives farnésiennes de Parme*, par L. VAN DER ESSEN, 1913. 15 €.
- B35** *Inventaire analytique des chartes de la collégiale de Saint-Jean l'Évangéliste à Liège*, par L. LAHAYE, 2 vol., 1921-1933. T. I, épuisé, T. II, 15 €.
- B36** *Les Archives de l'État à Vienne au point de vue de l'histoire de Belgique*, par J. LAENEN, 1924. 20 €.
- B37** *La crise de la neutralité belge de 1848*, par A. DE RIDDER, 2 vol., 1928. T. I, 30 €, T. II, 30 €. Les deux volumes : 45 €.
- B38** *Documents relatifs à la réglementation de l'assistance publique à Mons du XVe au XVIIIe siècle*, par P. HEUPGEN, 1929. 15 €.
- B39** *La grande enquête de 1389 en Brabant*, par J. BOLSÉE, 1929. 15 €.
- B40** *Correspondance de la filiale de Bruges des Médici, 1re partie*, par A. GRUNZWEIG, 1931. 15 €.
- B41** *La confrérie de Sainte-Barbe des Flamands à Florence. Documents relatifs aux tisserands et aux tapissiers*, par M. BATTISTINI, 1931. 15 €.
- B42** *Documents pour servir à l'étude des maladies pestilentiennes dans le marquisat d'Anvers jusqu'à la chute de l'ancien régime*, par A.-F.-C. VAN SCHEVENSTEEN, 2 vol., 1931-1932. T. I, 30 €, T. II, 30 €. Les deux volumes : 45 €.
- B43** *Les projets d'union douanière franco-belge et les puissances européennes (1836-1843)*, par A. DE RIDDER, 1932. 15 €.
- B44** *Actes et documents anciens intéressant la Belgique, conservés aux Archives de l'État à Vienne (1196-1356)*, par H. LAURENT, 1933. 15 €.
- B45** *Het memoriaal van Simon de Rikeliike, vrijlaet te Sint-Pieters-opden-Dijk (1323-1336)*, door J. DE SMET, 1933. 15 €.
- B46** *Correspondance de Marguerite d'Autriche et de ses Ambassadeurs à la cour de France concernant l'exécution du Traité de Cambrai (1529-1530)*, par Gh. DE BOOM, 1935. 15 €.
- B47** *Chartes confisquées aux bonnes villes du Pays de Liège et du Comté de Looz après la bataille d'Othée (1408)*, par Ém. FAIRON, 1937. 15 €.
- B48** *Correspondance de Ferdinand Verbiest de la Compagnie de Jésus (1623-1688), directeur de l'Observatoire de Pékin*, par H. JOSSON, S.J. et L. WILLAERT, S.J., 1938. 15 €.

- B49** *De Bevolking van Brabant in de XVIIe en XVIIIe eeuw*, door A. COOSEMANS, 1939. 15 €.
- B50** *Documents concernant le recrutement de la haute magistrature dans les Pays-Bas autrichiens au XVIIIe siècle*, par J. LEFÈVRE, 1939. 15 €.
- B51** *Obituaire du Monastère de Groenendaal dans la forêt de Soignes, publié avec une introduction et des notes*, par Marc DYCKMANS, S.J., 1940. 20 €.
- B52** *Acquits ou documents justificatifs rendus par le receveur des aides de Hainaut à l'appui de ses comptes (1496-1540)*, par M.-A. ARNOULD, 1941. 15 €.
- B53** *Contrats de travail liégeois du XVIIe siècle*, par J. YERNAUX, 1941. 15 €.
- B54** *Documents sur le personnel supérieur des Conseils Collatéraux du Gouvernement des Pays-Bas pendant le XVIIIe siècle*, par J. LEFÈVRE, 1941. 15 €.
- B55** *Lettres de Philippe et de Jean-Jacques Chifflet sur les affaires des Pays-Bas*, par B. DE MEESTER DE RAVENSTEIN, 1943. 15 €.
- B56** *Actes relatifs à l'Administration des Revenus domaniaux du duc de Brabant (1271-1408)*, par M. MARTENS, 1943. 15 €.
- B57** *Het Memoriaal van Jehan Makiel (1270-1275), klerk en ontvanger van Gwijde van Dampierre*, door J. BUNTINX, 1944. 15 €.
- B58** *Comptes du Tonlieu d'Anvers (1365-1404)*, par R. DOEHAERD, 1947. 15 €.
- B59** *De brief van abt Othelbold aan gravin Otgiva, over de relikwieën en het domein van de Sint-Baafsabdij te Gent (1019-1030)*, door L. VOET, 1949. 15 €.
- B60** *Les feudataires de la Principauté de Liège sous Englebert de la Marck*, par Éd. PONCELET, avec *Table onomastique*, par J. VANNÉRUS, 1949. 15 €.
- B61** *Un Procès de religion à Louvain. Paul de Rovere (1542-1576)*, par R. VAN SANTBERGEN, 1953. 15 €.
- B62** *Register der Commissie tot onderhoud van de religionsvrede te Antwerpen (1579-1581)*, door Fl. PRIMIS, 1954. 15 €.
- B63** *La Chancellerie de Brabant sous Philippe le Bon (1430-1467)*, par P. RENOZ, 1955. 15 €.
- B64** *Inventaire analytique et chronologique du chartrier des Guillemins de Liège (1317-1669)*, par R. VAN DER MADE, 1955. 15 €.
- B65** *Le Polyptyque de 1280 du Chapitre de la Cathédrale Saint-Lambert à Liège*, par D. VAN DERVEEGHDE, 1958. 15 €.
- B66** *Chronologische Inventaris der Oorkonden van het St-Jacobsgasthuis te Tongeren (1233-1619)*, door H. BAILLIEN, 1958. 15 €.
- B67** *Les Relations militaires des années 1634 et 1635, rédigées par Jean-Antoine Vincart, Secrétaire des avis secrets de guerre aux Pays-Bas*, par M. HUISMAN, J. DHONDT et L. VAN MEERBEEK, 1958. 15 €.
- B68** *Le Censier ducal pour l'ammunie de Bruxelles de 1321*, par M. MARTENS, 1959. 15 €.
- B69** *Le Rapport du général Leman sur la défense de Liège en août 1914*, par G. HAUTECLER, 1960. 15 €.
- B70** *Inventaire analytique d'actes relatifs au prieuré de Sainte-Aldegonde de l'Ordre des Dames Chanoinesses de Saint-Augustin à Huy*, par R. VAN DER MADE, 1960. 15 €.
- B71** *Documents inédits sur l'érection des nouveaux Diocèses aux Pays-Bas (1521-1570)*, par M. DIERICKX, 3 vol. (T. I, 1960; II, 1961; III, 1962). T. I, 20 €, T. II, 20 €, T. III, 20 €. Les trois volumes: 45 €.
- B72** *Les livres des comptes des Gallerani*, par G. BIGWOOD et A. GRUNZWEIG, 2 vol. (T. I, 1961, II, 1962). T. I, 20 €, T. II, 20 €. Les deux volumes: 30 €.
- B73** *Comptes et documents de l'abbaye de Saint-Martin de Tournai sous l'administration des gardiens royaux (1312-1355)*, par A. D'HAENENS, 1962. 20 €.

- B74** *Le Compte Général, connu sous le nom de « Gros brief » et les institutions financières du comté de Flandre au XIIe siècle*, par M. GYSSELING et A. VERHULST, 1962. 20 €.
- B75** *Prijzen- en lonenpolitiek in de Nederlanden in 1561 en 1588-89, Onuitgegeven adviezen, ontwerpen en ordonnanties*, door C. VERLINDEN en J. CRAEYBECKX, 1962. 15 €.
- B76** *Actes d'intérêt privé conservés aux Archives de l'État à Mons (1316-1433)*, par P. RUELLE, 1962. 15 €.
- B77** *Le censier ducal pour une partie de la circonscription de Louvain en 1366*, par M. MARTENS, 1962. 15 €.
- B78** *Het Gemeenteleger van Brugge van 1338 tot 1340*, door J. F. VERBRUGGEN, 1962. 15 €.
- B79** *Soldats des régiments nationaux au XVIIIe siècle. Notes et Documents*, par J. RUWET, 1962. 15 €.
- B80** *Les Archives de la Guerre et de la Marine à Paris et l'histoire de Belgique*, par A. DUCHESNE, 1963. 15 €.
- B81** *Une description des paroisses du diocèse de Tournai (1690-1728)*, par A. PASTURE et F. JACQUES, 1968. 15 €.
- B82** *Les comptes d'une société charbonnière à la fin de l'Ancien Régime, (La Société de Redemont à Haine-St-Pierre-La-Hestre)*, par Ph. MOUREAUX, 1969. 15 €.
- B83** *Antoine de Lusy. Le journal d'un bourgeois de Mons, 1505-1536*, par A. LOUANT, 1969. 15 €.
- B84** *Table des noms de personnes et de lieux mentionnés dans les plus anciens comptes de la Recette générale de Philippe le Hardi, duc de Bourgogne (1383-1389)*, par M. MARCHAL-VERDOODT, 1971. 15 €.
- B85** *De domeingoederen van de vorst in de Nederlanden omstreeks het midden van de zestiende eeuw (1551-1559)*, door M. BAELDE, 1971. 15 €.
- B86** *Documents concernant le recrutement de la haute magistrature dans les Pays-Bas, sous le régime espagnol (1555-1700)*, par J. LEFÈVRE, 1975. 15 €.
- B87** *Chronique de Tournai par Pasquier de le Barre (1500-1565)*, par G. MOREAU, 1975. 20 €.
- B88** *« Liber Anniversariorum » de la Collégiale Notre-Dame à Huy*, par Ch. RENARDY et J. DECKERS, 1975. 15 €.
- B89** *Quellen zur Geschichte des Ordens vom Hlg. Grab in Nordwesteuropa aus deutschen und niederländischen Archiven*, par K. ELM, 1976. 15 €.
- B90** *Les « Réflexions sur l'état présent du commerce, fabriques et manufactures des Païs-Bas autrichiens (1765) » du négociant bruxellois, Nicolas Bacon (1710-1779), conseiller député aux affaires du commerce*, par H. HASQUIN, 1978. 15 €.
- B91** *Le polyptyque et les listes de biens de l'abbaye Saint-Pierre de Lobbes (IXe-XIe siècles). Édition critique*, par J.-P. DEVROEY, 1986. 15 €.
- B92** *Visitatieverslagen van Karel Maes, bisschop van Gent. Diarium mei-juni 1611*, door R. WEEMAES, 1987. 20 €.

C

COLLECTION GRAND IN-8° VERZAMELING GROOT IN 8°

- C1** *The Wardrobe Book of William de Norwell, 12 July 1339 to 27 May 1340*, by M. LYON, B. LYON, H.-S. LUCAS (†), with coll. of J. DE STURLER (†), 1983. 45 €.

- C2** *Les mémoires d'un orangiste: L. A. Reyphins, ex-président de la Seconde Chambre des États généraux, 1835*, par L. FRANÇOIS, 1989. 20 €.
- C3** *Het decanaat Leuven in 1732-1734. Visitatieverlag van Deken Rombout Van Kiel*, door M. CLOET, 1990. 20 €.
- C4** *Un Canadien français en Belgique au XIXe siècle. Correspondance d'exil de L.-A. Dessaulles 1875-1878*, par É. GUBIN et Y. LAMONDE, 1991. 15 €.
- C5** *The birth of Annales history: the letters of Lucien Febvre and Marc Bloch to Henri Pirenne (1921-1935)*, by B. and M. LYON, 1991. 20 €.
- C6** *L'obituaire de la cathédrale Saint-Lambert de Liège (XIe-XVe siècles)*, par Alain MARCHANDISSE, 1991. 20 €.
- C7** *La correspondance de Sacré Bastin, chargé d'affaires du Gouvernement général des Pays-Bas autrichiens auprès du Prince-Évêque de Liège (1786-1794)*, par R. BRAGARD et G. MACOURS, 1994. 40 €.
- C8** *Notarial Instruments in Flanders between 1280 and 1452*, by J. M. MURRAY, with coll. of W. PREVENIER and M. OOSTERBOSCH, 1995. 20 €.
- C9** *Het fiscale vermogen in Brabant, Vlaanderen en in de heerlijkheid Mechelen: de Honderdste Penning van de hertog van Alva (1569-1572)*, door P. STABEL en F. VERMEYLEN, 1997. 25 €.
- C10** *L'obituaire des grands chanoines du chapitre Sainte-Gudule de Bruxelles (1506)*, par D. GUILARDIAN, 2002. 30 €.
- C11** *The Wardrobe Book of 1296-1297: A Financial and Logistical Record of Edward I's 1297 Autumn Campaign in Flanders Against Philip IV of France*, by B. LYON, M. LYON, 2003. 35 €.
- C12** *Writing the Inquisition in Europe and America. The correspondence between Henry Charles Lea and Paul Fredericq (1888-1908)*, door J. TOLLEBEEK, 2004. 45 €.
- C13** *Les dénombrements de foyers dans le comté de Hainaut (XIVe-XVe siècles)*, par M.-A. ARNOULD, 2006 (réimpression de 1956; voir A55). 40 €.
- C14** *Jezuïeten, bisschoppen en flaminganten. Documenten uit kerkelijke archieven over de controverse rond het taalregime in het katholiek middelbaar onderwijs (1900-1906)*, door L. GEVERS, 2008. 30 €.
- C15** *Une vie au fil des jours. Journal d'un notable politicien et naturaliste, Michel Edmond de Selys Longchamps (1823-1900)*, par N. CAULIER-MATHY et N. HAESSENNE-PEREMANS, 2008. 78 €.
- C16** *Le Congo belge pendant la Première Guerre mondiale. Les rapports du ministre des Colonies Jules Renkin au roi Albert Ier (1914-1918)*, door G. VANTHEMSCHE, 2009. 25 €.
- C17** *Deux livres d'expéditions de marbres d'un marchand de Beaumont-Rance en Hainaut (1769-1784)*, par J.-L. VAN BELLE, 2010. 38 €.
- C18** *« Chronique mémorial des choses mémorables par moy Pierre-Ignace Chavatte », 1657-1693. Le mémorial d'un humble tisserand lillois au Grand siècle*, par A. LOTTIN, 2010. 39 €.
- C19** *Amis gothiques. Der Briefwechsel von August Reichensperger und Jean-Baptiste Bethune (1858-1891)*, von W. CORTJAENS, 2011. 42 €.
- C20** *Émile Galet, Conseiller militaire du Roi. Journal de campagne, 26 octobre 1914 - 11 novembre 1918. Le commandement de l'armée belge et la question de la paix*, par M.-R. THIELEMANS, 2012. 34 €.
- C21** *Un mitrailleur à l'Yser. La correspondance de guerre de Jean Pecher, 1914-1918*, par D. VANACKER, 2012. 32 €.
- C22** *Pieter Bladelin, de Rijsele rekenkamer en de stichting van Middelburg-in-Vlaanderen (ca. 1444-1472): de ambities van een opgeklommen hogambtenaar versus de bescherming van het vorstelijke domein*, door J. BRAEKEVELT, 2012. 32 €.

- C23** *Max-Léo Gérard. Souvenirs pour mes enfants*, par G. KURGAN-VAN HENTENRYK, 2012. 22 €
- C24** *Paul J. Timbal, "Why the Belgian Diamonds Never Fell into Enemy Hands. May 10, 1940 – June 23, 1940"*, par B. COMER, 2014. 25 €
- C25** « *L'Héraclée flamen et catholique* » par Frère Jean De Le Barre, religieux du monastère de la bienheureuse Vierge Marie à Loos-lez-Lille. Tome 1: *La guerre entre la France et l'Espagne et en Europe (1636-1649)*, par A. LOTTIN, 2017. 39 €
- C26** *Le Livre des morts du Neufmoustier à Huy 1130-1787*, par Ch. RENARDY, 2017. 24 €
- C27** *El ceremonial en la Corte de Bruselas del siglo XVII. Los manuscritos de Francisco Alonso Lozano*, par J. E. HORTAL MUÑOZ, 2018. 23 €
- C28** *Dagboek van twee reizen in Belgisch Congo en Ruanda-Urundi (1957 en 1959)*. Gerard Philips, door K. SCHELKENS en D. CLAES, 2019. 23 €

D

TABLE CHRONOLOGIQUE

Table chronologique des chartes et diplômes imprimés concernant l'histoire de la Belgique, 15 vol. (T. I à X, par Alph. WAUTERS, 1866-1904, XI, 1re, 2e et 3e parties, par S. BORMANS et J. HALKIN, 1907-1946; 4e partie, par J. J. HOEBANX, 1965; 3e et 4e parties (*Tables et corrections*), par F. MARIËN, 1971).

T. I et II, épuisés, T. III, 15 €, T. IV, 15 €, T. V, 15 €, T. VI, 15 €, T. VII, 1re p., épuisé, 2e p., 15 €, T. VIII, épuisé, T. IX, 15 €, T. X, 15 €, T. XI, 1re p., 15 €, 2e p., 15 €, 3e p., 15 €, 4e p., 10 €, 3e et 4e p. (*tables et corrections*), 10 €. Les douze volumes disponibles : 100 €.

E

RECUEIL DES ACTES DES PRINCES BELGES

VERZAMELING VAN DE AKTEN DER BELGISCHE VORSTEN

- E1** *Actes des comtes de Namur de la première race (946-1196)*, par F. ROUSSEAU, 1936. Épuisé.
- E2** *Actes des comtes de Flandre (1071-1128)*, par F. VERCAUTEREN, 1938. Épuisé.
- E3** *Actes des princes-évêques de Liège: Hugues de Pierrepont (1200-1229)*, par Éd. PONCELET, 1948. 20 €.
- E4** *Actes de Philippe Ier, dit le Noble, comte et marquis de Namur (1192-1212)*, par M. WALRAET, 1949. 15 €.
- E5** *De oorkonden der graven van Vlaanderen (1191-aanvang 1206)*, door W. PREVENIER, 3 dln. (D. I, 1966; II, 1964; III, 1971).
D. I, 30 €, D. II, 30 €, D. III, 15 €. De drie banden : 55 €.
- E6** *De oorkonden der graven van Vlaanderen (Juli 1128-September 1191)*, door Th. DE HEMPTINNE en A. VERHULST. D. II. Uitgave. Band I: *Regering van Diederik van de Elzas (Juli 1128-17 Januari 1168)*, 1988; Band II: *Regering van Filips van de Elzas (Eerste deel : 1168-1177)*, 2001; Band III: *Regering van Filips van de Elzas (Tweede deel : 1178-1191)*, 2009.
Indices raadpleegbaar op [www.kcgeschiedenis.be/Digitale bibliotheek/](http://www.kcgeschiedenis.be/Digitale_bibliotheek/)
Elektronische indices.
Band I, 50 €, Band II, 40 €, Band III, 45 €.

F

REGESTES DES ACTES DES PRINCES BELGES REGESTEN VAN DE AKTEN DER BELGISCHE VORSTEN

- F1** *Regestes des Actes de Jean d'Eppe prince-évêque de Liège 1229-1238*, par F. LECOMTE, 1991. 15 €.

G

RECUEIL DES ACTES DES ÉTATS GÉNÉRAUX VERZAMELING DER HANDELINGEN VAN DE STATEN-GENERAAL

- G1** *Actes des États Généraux des Anciens Pays-Bas*, T. I, par J. CUVELIER, J. DHONDT et R. DOEHAERD, 1948. 20 €.

H

RECUEIL DE TEXTES POUR SERVIR À L'ÉTUDE DE L'HISTOIRE DE BELGIQUE VERZAMELING TEKSTEN VOOR DE STUDIE VAN DE GESCHIEDENIS VAN BELGIË

- H1** *La Chronique de Gislebert de Mons*, par L. VANDERKINDERE, 1904. Reproduction photomécanique, 1950. Épuisé.
- H2** *La Chronique de Saint-Hubert dite Cantatorium*, par K. HANQUET, 1906. Reproduction photomécanique, 1953. 15 €.
- H3** *La Chronique de Jean de Hocsem*, par G. KURTH, 1927. Reproduction photomécanique, 1954. 15 €.
- H4** *Les Annales de Saint-Pierre de Gand et de Saint-Amand*, par Ph. GRIERSON, 1937. Épuisé.
- H5** *Une translation de reliques à Gand en 944. Le Sermo de Adventu sanctorum Wandregisili, Ansberti et Vulframni in Blandinium*, par N.-N. HUYGHEBAERT, 1978. 15 €.

J

DOCUMENTS RELATIFS AU STATUT INTERNATIONAL DE LA BELGIQUE DEPUIS 1830 DOCUMENTEN BETREFFENDE HET INTERNATIONAAL STATUUT VAN BELGIË SEDERT 1830

- J1** *Documents diplomatiques belges, 1920-1940. La Politique de sécurité extérieure*, par Ch. DE VISSCHER et F. VANLANGENHOVE, 5 vol. (T. I, 1964, II, 1964; III, 1964; IV, 1965; V, 1966). 25 € chacun.
Les cinq volumes: 100 €.

K

SOURCES CONCERNANT L'HISTOIRE DE BELGIQUE DURANT LA SECONDE GUERRE MONDIALE BRONNEN BETREFFENDE DE GESCHIEDENIS VAN BELGIË TIJDENS DE TWEDE WERELDOORLOG

- K1** *Au camp de Flossenbürg (1945). Témoignage de Léon Calembert*, par Gie VAN DEN BERGHE, avec la coll. de J.-L. KUPPER, 1995. 20 €.

L

INSTRUMENTS DE TRAVAIL WERKINSTRUMENTEN

- L1** *La Principauté de Liège en 1789. Carte de géographie historique*, par J. RUWET, 1958. Réimpression photomécanique, 1990. 15 €.
- L2** *Le diocèse de Namur en mars 1561. Étude de géographie historique*, par Fr. JACQUES, 1968. 15 €.
- L3** *La principauté de Stavelot-Malmédy à la fin de l'ancien régime*, par G. HANSOTTE, 1973. 15 €.
- L4** *Le diocèse de Tournai (1690-1728) et ses divisions archidiaconales et décanales de 1331 à 1789*, par F. JACQUES, 1973. 15 €.
- L5** *De Chronologie van de Middeleeuwen en de Moderne tijden in de Nederlanden*, door E. I. STRUBBE en L. VOET. Fotomechanische herdruk van de uitgave gepubliceerd door Standaard Boekhandel in 1960. Réimpression photomécanique de l'édition publiée en 1960 par Standaard Boekhandel, 1991. 40 €.
- L6** *La conversion par le Cadastre des mesures brabançonnaises anciennes en mesures métriques*, par J.-J. HOEBANX. Extrait du *Bulletin de la Commission royale d'Histoire*, t. CLIX, 1993. 15 €.
- L7** *La rectification du tracé des frontières sur les cartes des Pays-Bas autrichiens de Ferraris (1777-1779)*, par S. DUBOIS, 2001, 6 cartes en couleurs. 30 €.
- L8** *Bronnen voor de studie van het hedendaagse België, 19e-21e eeuw*, vol. I & II, door P. VAN DEN ECKHOUT en G. VANTHEMSCHE, 2017. 64 €.
- L9** *Sources pour l'étude de la Belgique contemporaine, 19e-21e siècle*, vol. I & II, par P. VAN DEN ECKHOUT et G. VANTHEMSCHE, 2017. 64 €.

M

VARIA

- M1** *Instructions pour la publication des textes historiques*, 1985. 1 €.
- M2** *Voorschriften bij het uitgeven van geschiedkundige teksten*, 1985. 1 €.
- M3** *La Commission royale d'Histoire, 1834-1934, Livre jubilaire*, 1934. 15 €.
- M4** « *Réflexions d'un solitaire* » by Henri Pirenne, by B. and M. LYON and J.-H. PIRENNE (†). Extrait du *Bulletin de la Commission royale d'Histoire*, t. CLX, 1994. 20 €.
- M5** *Documents d'archives concernant les origines de l'Université libre de Belgique. 1831 et 1834*, par J.-J. HOEBANX. Extrait du *Bulletin de la Commission royale d'Histoire*, t. CLXIII, 1997. 20 €.
- M6** *Le personnel de la Chambre des comptes des Pays-Bas face à la Révolution Belgique (1787-1792)*, par Cl. BRUNEEL. Extrait du *Bulletin de la Commission royale d'Histoire*, t. CLXVII, 2001. 15 €.

O

BULLETIN — HANDELINGEN

- O1** *Bulletin de la Commission royale d'Histoire*: 1re série, 16 vol., 1834-1850; 2e série, 12 vol., 1850-1859; 3e série, 14 vol., 1860-1872; 4e série, 17 vol., 1873-1890; 5e série, 11 vol., 1891-1902; t. LXXII (1902)-184 (2018).
Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis: 1ste reeks, 16 b., 1834-1850; 2de reeks, 12 b., 1850-1859; 3de reeks, 14 b., 1860-1872; 4de reeks, 17 b., 1873-1890; 5de reeks, 11 b., 1891-1902; deel LXXII (1902)-184 (2018).
 Abonnement annuel: 32 €. Prix par tome sur demande. La collection complète du *Bulletin* peut être obtenue depuis le t. I de la 5e série (1891). Pour les volumes antérieurs, se renseigner au Secrétariat de la Commission.
 Jaarlijks abonnement: 32 €. Prijs per band op aanvraag. De volledige verzameling der *Handelingen* kan men verkrijgen vanaf deel I van de 5e reeks (1891). Om vroegere boekdelen te bekomen wende men zich tot het Secretariaat van de Commissie.
- O2** T. CXXV (1959), Volume jubilaire composé à l'occasion du cent-vingt-cinquième anniversaire de sa fondation par les membres de la Commission. / B. CXXV (1959), Jubilleumband samengesteld ter gelegenheid van het honderd vijf en twintig jarig bestaan door de leden van de Commissie. 32 €.
- O3** T. CL (1984), Volume jubilaire composé à l'occasion du cent-cinquantième anniversaire de sa fondation par les membres de la Commission. / B. CL (1984), Jubilleumband samengesteld ter gelegenheid van het honderdvijftigjarig bestaan door de leden van de Commissie. 32 €.
- O4** T. CLXXV (2009), Volume jubilaire composé à l'occasion du cent-septante-cinquième anniversaire de sa fondation par les membres de la Commission. / B. CLXXV (2009), Jubilleumband samengesteld ter gelegenheid van het honderdvijfenzeventigjarig bestaan door de leden van de Commissie. 32 €.

P

TABLES DU BULLETIN TAFELS VAN DE HANDELINGEN

- P1** *Table générale du Recueil des Bulletins*, 1re série, Tomes I à XVI, par É. GACHET, 1852, 238 p. (dont 56 p. de préface). 10 €.
- P2** *Table générale du Recueil des Bulletins*, 2e série, Tomes I à XII, par E. VAN BRUYSEL (Liste chronologique. Table générale), 1865, 126 p. (dont 8 de préface). Épuisé.
- P3** *Table générale du Recueil des Bulletins*, 3e série, Tomes I à XIV, par J.-J.-E. PROOST, 1875, 153 p. Épuisé.
- P4** *Table générale du Recueil des Bulletins*, 4e série, Tomes I à XVII, par J. HALKIN et É. PONCELET (1re partie, Table chronologique et analytique; 2e partie, Table alphabétique par noms d'auteurs; 3e partie, Table générale des matières), 1901, 723 p. 10 €.
- P5** *Table Chronologique et Analytique*, 5e série, Tomes I à XI, 1931, 449 p. 5 €.
- P6** *Table générale chronologique et analytique des chartes, lettres, ordonnances, traités et autres documents contenus dans les 1re, 2e et 3e séries des Bulletins*, par J.-J.-E. PROOST, 1874. Épuisé.
- P7** *Table générale des Bulletins*, Tomes LXXI à C, par A. BOUSSE et P. GORISSEN, 1re et 2e parties (Première partie, Table chronologique et analytique / Eerste deel, Chronologische en analytische index. Deuxième partie, Table alphabétique par noms d'auteurs / Tweede deel, Alfabetische index naar de naam der schrijvers), 1942, 247 p. 20 €.

- P8** *Table générale des Bulletins*, Tomes LXXI à C, par A. BOUSSE et P. GORISSEN, 3e partie, Table alphabétique des noms de personnes et de lieux. Vol. I : Lettres A-J, 1951, 705 p.; Vol. II : Lettres K-Z, 1951, 711 p.
Les deux volumes : 25 €.
- P9** *Table récapitulative des Bulletins*, Tomes CI à CL, 1937-1984. Documents publiés ou analysés. Auteurs et titres des contributions/*Recapitulerende tafel van de Handelingen*, Delen CI tot CL, 1937-1984. Gepubliceerde of geanalyseerde documenten. Auteurs en titels van de bijdragen, par/door M.-A. ARNOULD et/en C. SORGELOOS, 1990, 476 p. (dont/waarvan 16 p. d'introduction/inleiding). 25 €.

Les tables complètes du Bulletin peuvent être consultées sur le site de la Commission royale d'Histoire, <http://www.commissionroyalehistoire.be>, sous la rubrique «Bibliothèque numérique».

Voor de volledige tafels van de Handelingen gelieve de website van de Koninklijke Commissie voor de Geschiedenis te raadplegen, <http://www.kcgeschiedenis.be>, onder de rubriek "Digitale bibliotheek".

